

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

**MUHAMMED EBÛ ŞEHBE VE HADİS İLMİNDEKİ
YERİ**

MUHAMMET SİDDİK BOYACILAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
DOÇ. DR. TAHA ÇELİK**

KONYA-2023

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Muhammet Sıddık Boyacılar		
	Numarası	20810601007		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslami Bilimleri / Hadis Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	MUHAMMED EBÛ ŞEHBE VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Muhammet Sıddık Boyacılar

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Muhammet Siddık Boyacılar		
	Numarası	20810601007		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslami Bilimleri / Hadis Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Taha Çelik		
Tezin Adı	MUHAMMED EBÛ ŞEHBE VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ			

On dört asırlık bir birikimin hasılası olan hadis ilimleri Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in söz, fiil, takrir ve vasıflarının nakli için nesiller arası bir köprü mahiyetindedir. Bu sahada verilen eserler muazzam bir literatür meydana getirmiş, kendi içerisinde de eşsiz bir harmoni oluşturmuştur. Her devirde eser veren, talebe yetiştiren ve dahası sünneti yaşayıp tatbik ederek muhafaza eden âlimler ola gelmiştir. Ancak İslâm düşmanları boş durmamışlar, dinimizin temel esası olan Kur'an'a diledikleri gibi saldırabilmek amacıyla, ikinci temel esas olan sünnete karşı hücumu geçmişlerdir. Tüm bu itibarsızlaştırma çabalarına karşın Allah Teâlâ hem kitabını hem de Nebi'sinin (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetini kıyamete dek muhafaza edecektir. Kur'an ve sünnet ilimlerinde yetişen zevat bu yüzden çok kıymetlidir. Onların arasından günümüze yakın tarihte yaşamış olan Mısırlı Prof. Dr. Muhammed Ebû Şehbe müfessir ve muhaddis âlimlerdendir. Dört ülkede akademik faaliyet göstermiş, eserler kaleme almış, pek çok talebe yetiştirmiş, radyo ve video kayıtları aracılığıyla sayısız insana ulaşmayı başarmış bir ilim adamıdır. İhtisasını sünnet savunuculuğu çerçevesinde yoğunlaştırması sebebiyle; şerhçilik, tenkitçilik ve araştırmacılık özellikleri ön plana çıkmaktadır. Hakkında akademik bir çalışmanın yapılmamış olması dikkat çekmektedir. Bu çalışmada Ebu Şehbe'nin hayatı ve ilmi kişiliğinin, özellikle de hadisçiliğinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hadis Müdafaası, İsrailiyat, Muhammed Ebû Şehbe.

ABSTRACT

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Muhammet Sıddık Boyacılar		
	Student Number	20810601007		
	Department	Basic Islamic Sciences / Department of Hadith		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Taha Çelik		
Title of the Thesis/Dissertation	MUHAMMED EBU ŞEHBE AND HIS PLACE IN HADITH SCIENCE			

The science of hadith, which is the result of fourteen centuries of accumulation, is a bridge between generations for the transmission of the words, actions, approvals and qualities of the Messenger of Allah. The works given in this field have created an enormous literature and created a unique harmony within themselves. In every era, there have been scholars who produced works, trained students, and moreover, lived and applied the sunnah and preserved it. However, the enemies of Islam did not stay idle, and in order to attack the Qur'an, which is the basic principle of our religion, as they wish, they attacked the second fundamental principle, the Sunnah. Despite all these discrediting efforts, Allah will preserve both his book and the sunnah of his Prophet (sallallahu 'alaihi wa sallam) until the Day of Judgment. That's why people who grow up in the sciences of the Qur'an and Sunnah are very valuable. Among them, the Egyptian Prof. Dr. Muhammad Abu Shahbe is one of the mufassir and hadith scholars. He is a scientist who has been academically active in four countries, has written works, trained many students, and has managed to reach countless people through radio and video recordings. Due to intensifying his specialization within the framework of circumcision advocacy; exploratory, criticizing and researching features come to the fore. It is noteworthy that no academic study has been conducted on him. In this study, it is aimed to examine the life and scientific personality of Abu Shehbe, especially his hadithism.

Key Words: Hadith, Hadith Defense, Israeli Tales, Muhammed Ebu Shahba

İÇİNDEKİLER

ÖZET	İ
ABSTRACT	İİ
İÇİNDEKİLER	İİİ
ÖNSÖZ	Vİİ
KISALTMALAR	İX
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI.....	1
2. ARAŞTIRMANIN METODU	2
3. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	3

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED EBÛ ŞEHBE'NİN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

1. HAYATI	5
1.1. Yaşadığı Dönemin Siyasî, Askerî ve İlmî Durumu	5
1.2. Nesebi ve Künyesi.....	8
1.3. Doğumu ve Yetiştirilmesi	9
1.4. Çocukları	12
1.5. Vefatı.....	12
1.2. İLMÎ ŞAHSİYETİ	12
1.2.1. Hocaları	14
1.2.2. Talebeleri.....	14
1.2.3. Eserleri	14
1.2.4. Makaleleri	17
1.2.5. Övgüyle Bahseden İlim Adamları.....	19
1.2.6. Etkilendiği ve Takdir Ettiği Âlimler	19

1.2.7. İtikadî Görüşleri	23
1.2.7.1. Hz. İsa'nın Nüzulü Hakkındaki Görüşü.....	23
1.2.7.2. Ru'yetullah Hakkındaki Görüşü	24
1.2.7.3. Müteşâbih Ayet ve Hadislere Bakış Açısı	24
1.2.8. Mezhebi.....	26
1.2.9. Araştırmacılığı.....	26
1.2.10. Tefsirciliği.....	28
1.2.11. Duyarlılığı	30
1.2.12. Hadis İlimlerine Verdiği Önem.....	31

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED EBÛ ŞEHBE'NİN HADİS İLMİNDEKİ YERİ

2.1. MUHAMMED EBÛ ŞEHBE'NİN HADİS İLMİNE DAİR ESERLERİ VE BU ESERLERE GENEL BİR BAKIŞ	33
2.1.1. A'lâmu'l-Muhaddisîn.....	34
2.1.2. Difâ'un 'ani's-Sünne ve Reddu Şübehi'l-Müsteşrikîn ve'l-Küttâbi'l-Mu'âsırîn	37
2.1.3. el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât fi kutubi't-tefsîr	43
2.1.4. Risâle fi'l-İsrâ ve'l-Mi'râc	46
2.1.5. es-Sîretu'n-Nebeviyye fî Dav'il-'Kur'âni ve's-Sünne.....	52
2.1.6. Şerhu'l-Muhtâr min Sahîhi Müslim.....	56
2.1.7. el-Vasît fî 'Ulûmi'l-Hadîs	59
2.1.8. Eserlerinde Hadislerin Kullanımı ve Değerlendirilmesi	62
2.1.9. Eserleri Arası Atıflar	63
2.2. HADİS İLİMLERİNDEKİ GÖRÜŞ, TERCİH, TESPİT, ELEŞTİRİ VE TAVSİYELERİ.....	65
2.2.1. Görüşleri.....	65
2.2.1.1. Rivayetler ve Raviler Hakkındaki Görüşleri.....	65

2.2.1.2. Cerh ve Tadil Meseleleri Hakkındaki Görüşleri	67
2.2.1.3. Kudsî Hadisler Hakkındaki Görüşleri.....	69
2.2.1.4. Mana ile Rivayete Dair Görüşleri	69
2.2.1.5. Siyer İlminin Meseleleri, Kaynakları ve Siyer Âlimlerine Dair Görüşleri	71
2.2.1.6. Tıbb-ı Nebevî'ye Bakışı.....	71
2.2.1.7. Tenkitçilik Açısından Tasavvuf ve Hadisle İlişkisine Bakışı	72
2.2.1.7.1. Tasavvuf Aleyhinde Gözüken Görüşleri.....	73
2.2.1.7.2. Tasavvuf Lehinde Gözüken Görüşleri	75
2.2.1.7.3. Tasavvuf Yaklaşımının Değerlendirilmesi	77
2.2.1.8. İsrâ-Miraç ve Mucizeler Hakkındaki Görüşleri.....	77
2.2.2. Tercihleri.....	88
2.2.2.1. Ricâl Hakkındaki Tercihleri.....	88
2.2.2.2. İsnad Meseleleri Hakkındaki Tercihleri.....	89
2.2.2.3. Klasik Hadis Eserleri Hakkındaki Tercihleri	90
2.2.3. Tespitleri	91
2.2.4. Eleştirileri.....	92
2.2.5. Hadis İlimlerinde İhtiyatlı Tutumu	95
2.3. ŞERHÇİLİĞİ	97
2.4. TENKİTÇİLİĞİ.....	100
2.4.1. Tenkit Ettiği Konular	101
2.4.1.1. İsrailiyat-Mevzuat Tenkitleri	101
2.4.1.2. Müsteşriklere Yönelik Tenkitleri ve Bazı İddialara Cevapları ...	106
2.4.2. Ebû Reyze'yi Tenkidi	110
2.4.2.1. Temel İlmî Konular Açısından Tenkit	111
2.4.2.2. Takip Edilen Usul Açısından Tenkit.....	113

2.4.2.3. Tarihsel Açıdan Tenkit.....	114
2.4.2.4. Etimolojik Açıdan Tenkit.....	115
2.5. ESERLERİNDE YER ALAN BAZI İLGİNÇ/FAYDALI BİLGİLER	115
2.6. RADYO VE ELEKTRONİK ORTAM KAYITLARINA DAİR	116
2.7. KENDİSİNE YÖNELTİLEBİLECEK ELEŞTİRİLER.....	117
2.7.1. İbn Kesîr'e Ait İhtisâru 'Ulûmi'l-Hadîs'in Nispeti Hakkında	117
2.7.2. Nûh b. Ebî Meryem (ö. 173/789) Hakkında	117
2.7.3. Moğultay b. Kılıç'ın (ö. 762/1361) Baba İsmi Hakkında	118
2.7.4. Mütevatir Rivayet Tarifi Hakkında.....	118
2.7.5. İsrailî Bir Rivayet Hakkında	119
2.7.6. el-Huldî Hakkında.....	119
SONUÇ	120
KAYNAKÇA.....	123
EKLER	129
ÖZGEÇMİŞ	131

ÖNSÖZ

Hayırlı işlerimin cümlesine Allah Teâlâ'nın ismi ile başlar, hamd-i senamı O'na tahsis ederim. Allah Teâlâ rahmet ve selamet sağanaklarını Rasul-i muhteremin üzerine yağdırsın.

Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in örnek yaşantısı, âli vasıfları, ince nükteler ve yüksek hikmetlerle dolu sözlerinin nesilden nesile aktarımı, hadis ilmine nasip olmuş bir meziyettir. Hadis ilmi, Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem merkezli olmak üzere yüzyıllar boyunca sayısız ilim ehli zevât tarafından emekler verilerek farklı evrelerden geçmiştir. Hemen hemen her musannif, döneminin ihtiyaçlarını göz önüne alarak tasnîfatta bulunmuş; klasik anlamda muazzam bir kültürün ortaya çıkmasında önemli katkılar sağlamışlardır.

Hadis ilminde ihtisas sahibi kişiler, yüzyıllar boyu ciddi bir birikimin köşe başlarını teşkil etmişlerdir. Görüşleri zaman içerisinde ekollere dönüşen âlimlerin bunca çaba ve gayretlerinden biri de, Kur'an ve hadis savunusudur. Bu noktadan hareketle hadis ilmine katkıda bulunan âlimlerin hayat ve metotlarının araştırılması ve akademi camiasının istifadesine sunulması elzem bir çalışma alanı olarak her zaman önemini muhafaza etmektedir.

Ömrünü tefsir ve hadis ilimlerine vakfetmiş Prof. Dr. Muhammed Ebû Şehbe hocayı rahmetle yâd ediyorum. Altmış dokuz yıllık ömründen yarım asırlık bir zaman dilimini Kur'an ve hadis ilimlerine vakfetmiş; söz konusu ilimlerde ileri düzey bir birikime kavuşmuş, talebe yetiştirme ve eser telif etme konusunda sistematik bir yaklaşım kazanmıştır. Rabbim, onu hizmetkâr eylediği zata; komşu da eylesin. Henüz akademik alanda hadisçiliğine dair bir tez çalışması yapılmamıştır. Bu sebeple, çalışmamızda Ebû Şehbe'nin hadis ilmindeki yeri incelenmeye çalışılacaktır. Ezcümle tüm gayretimizin karşılığını Allah Azze ve Celle'den bekleriz. Rahman ve Rahim olan O'dur.

Tezimin hazırlanmasında bana rehberlik eden, satır satır, kelime kelime inceleyen ve hiçbir aşamasında beni yalnız bırakmayan kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Taha Çelik'e, bana ilmi sevdiren, ufkumu açan ve her daim bilgisi ile yolumu aydınlatmaya devam eden, tezimin kaynaklarına erişim noktasında

kütüphanesinden istifade etmeme izin veren muhterem dedem Dr. Nurettin Boyacılar'a, yüksek lisans eğitimi boyunca derslerinden ve bilgilerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Fikret Karapınar, Prof. Dr. Mahmut Yeşil, Prof. Dr. Muhittin Uysal ve Dr. Fatih Kaleci hocalarıma müteşekkirim.

İlmî hayatımın temelini atan ve beni bu yola sevk eden üstadım merhum İsmail Çetin Hocaefendi ve mahdumu, hocam, rehberim ve talebesi olmaktan şeref duyduğum Ahmed Mücteba Çetin Hocaefendiyi teşekkür kısmında zikretmenin, ifası mucip bir vazife olduğuna inanıyorum.

Çalışmam esnasında bana akademik ve teknik anlamda yardımcı olan Mustafa Uçan beyefendiye hususen teşekkür ederim.

Tabii ki her alanda olduğu gibi akademik alanda da yapılan çalışmaların asıl görünmeyen kahramanları aile fertlerimizdir. Babam başta olmak üzere mine'l-bâb ile'l-mihrâb ailemin her bir değerli ferdine ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Özellikle çalışmam esnasında beni destekleyen kıymetli eşime teşekkür etmeyi borç bilirim.

Muhammet Sıddık BOYACILAR
KONYA, 2023

KISALTMALAR

Bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
h.	: Hicrî
İLAM	: İlmî Araştırmalar Merkezi
m.	: Mîlâdî
ö.	: Ölümü, Ölüm Tarihi
Öğr.	: Öğretim
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
ss.	: Sayfalar Arası
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı

GİRİŞ

Hadis ilmi, şer'î ilimler arasında multidisipliner olmasıyla öne çıkan bir ilimdir. Kelam, akaid, fıkıh ve tefsir gibi temel disiplinlere kaynak olması sebebiyle birebir teması bulunmaktadır. Diğer bir deyişle şer'î ilimlerin kaideleri, ayet ve hadisler orijininde tesis edildikleri için hadis ilmi “olmazsa olmaz” bir niteliğe sahiptir. Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) izinden gitmek, dünya ve ahiret düzenine kavuşmak, akli ve ruhu yanlış ve tehlikeli telkinlerden muhafaza etmek hep hadis ilminin insanlığa sunduğu katkılardandır.

Binlerce ravi, yüzlerce ihtisas sahibi âlim tarafından nice meşakkatlere katlanılarak günümüze kadar ulaştırılan bu ilim, tarihi boyunca sistematik saldırılarla hedef alınmıştır. Ne var ki hadis ilmi de diğer ilimler gibi savunucusuz kalmamış; her yüzyılda mütehasıs âlimler tarafından hassas ölçülerle muhafaza edilmiştir. Sistematik hadis savunusunun ilk siması İbn Kuteybe (ö. 276/889) olurken; Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe de (ö. 1403/1983) son yüzyılın hadis savunucusu âlimleri arasında yerini almıştır. Tefsir alanındaki ihtisasının da katkısıyla çok yönlü ilmî bir hüviyet kazanmış; gerek yaptığı telifatlar gerekse yetiştirdiği isimler vesilesiyle hadis karşıtı akımlara ilmî bir set olmuştur. Dolayısıyla hayatı ve eserlerinin pek çok akademik çalışmalarla mercek altına alınması elzemdir.

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI

Çalışmamızın konusunu; son yüzyılda yaşamış, tefsir ve hadis ilimlerinde ihtisas sahibi olan Ebû Şehbe'nin hayatı ve hadis ilmindeki yerinin, bizzat kendi telifatı üzerinden, araştırılması teşkil etmektedir.

Ebû Şehbe, muhaddis ve müfessir olması sebebiyle önemli bir yere sahiptir. Akademik görevleri neticesinde rahle-i tedrisatından pek çok ilim erbabı geçmiştir. Velûd bir âlim olmasına rağmen kendisi hakkında belli başlı bir araştırma yapılmamıştır. Eserleri ve metodolojisinin tahlil edilmesi, hayatına dair verilerin bir araya getirilip değerlendirilmesi, büyük bir eksikliğin giderilmesi noktasında önem arz etmektedir. 1990 yılında Ebû Şehbe'nin bir eseri Türkçeye ilk kez çevrilmiş olmasına rağmen, hadisçilik yönünün henüz ayrıntılı bir şekilde ele alınmamış olması, yapılacak çalışmanın önemini daha da artırmaktadır.

Çalışmada şu sorulara cevaplar aranacaktır:

1. Ebû Şehbe kimdir?
2. Ebû Şehbe'nin yaşadığı dönemde ilmî ve siyasî tablo nasıldır ve onu nasıl etkilemiştir?
3. Ebû Şehbe ne zaman ve nerede doğmuş, yetişmesi nasıl olmuştur?
4. Ebû Şehbe'nin hocaları kimlerdir?
5. Ebû Şehbe hangi vazifeleri üstlenmiştir?
6. Ebû Şehbe'nin talebeleri kimlerdir?
7. Ebû Şehbe'yi etkileyen âlimler kimlerdir?
8. Ebû Şehbe'nin eserleri nelerdir? Bu eserlerin telif amaçları, önemleri, içerikleri, kaynakları ve hadis ilmindeki yeri nelerdir?
9. Ebû Şehbe'yi hadis ve tefsir ilimlerinde öne çıkartan hususiyetleri nelerdir?
10. Ebû Şehbe'nin hadis ilmine katkıları nelerdir? Çalışmalarından kimler istifade etmiştir?
11. Ebû Şehbe'nin hadis ilminde izlediği tahlil, şerh ve tenkit yöntemleri nelerdir?

2. ARAŞTIRMANIN METODU

Çalışma iki bölümden oluşacaktır. İlk bölümde Ebû Şehbe'nin hayatı, ilmî kişiliği, hocaları, öğrencileri, eserleri, itikadî ve amelî mezhebi hakkında bilgiler verilecektir. Araştırmacı kimliği ve tefsir ile alakasına ayrı başlıklarda temas edilecek olup, etkilendiği ilim adamlarından kronolojik sırayla bahsedilecek ve İslâm medeniyetine ilişkin duyarlılığı değerlendirilecektir. Hadis ilimlerine verdiği önem müstakil bir başlıkla ele alınacak ve ikinci bölüme geçiş için zemin oluşturulacaktır.

İkinci bölümde ise Ebû Şehbe'nin hadisçiliği incelenecektir. Bu doğrultuda izlenecek metot; kendisinin hadis ilimlerinde telif ettiği eserlerin gerek müstakil gerekse bütüncül bakış açısıyla tahlil edilmesi ve hadis ilimlerindeki yöntemine değinilmesi olacaktır. Görüş, tercih, eleştiri, tespit ve tavsiyeleri, şerhçiliği ve tenkitçiliğine ilişkin veriler değerlendirilecektir. Bunun yanı sıra eserlerinde öne çıkan tıbb-ı nebevî ve eleştirel tasavvuf yaklaşımına temas edilecek olup elde edilen veriler, konularına göre alt başlıklarla gruplandırılacak ve ana başlıklar halinde bir

araya getirilecektir. Eserlerinde kullandığı bazı Arapça tabirlerin, Türkçe karşılıklarının verilmesi ile okuyucuya kolaylık sağlanması hedeflenecek, eserleri dışında nadiren rastlanan bilgiler çalışmaya eklenecek ve radyo yayınlarıyla video kayıtlarından hadis ilmine dair anekdotları tespit edilmeye çalışılacaktır. Son tahlilde eserlerinde yer alan bazı noktalara eleştirel yaklaşımla temas edilecektir. Bu bağlamda yakın dönem kaynaklar ve elektronik ortamda bulunan kayıtlar taranacak ve Ebû Şehbe'nin hadisçiliğine dair veriler araştırılacaktır.

3. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Çalışmamızın ilk kısmında ele alacağımız biyografisinin ana kaynağı Ebû Şehbe'nin *el-Medhal* adlı eserinde kaydedilen biyografisi¹ olacaktır. Bununla birlikte yapılacak taramalar ile bu bilgiler zenginleştirilecektir. Mekânlar ile alakalı güncel bilgiler ve harita konumları için elektronik ortamdan yararlanılacaktır.

Ebû Şehbe'yle alakalı belli başlı Türkçe bir çalışmaya ulaşamadık. Eserlerinden *Difâ'un 'ani's-sünne ve redd-u şübehi'l-müsteşrikîn ve'l-küttâbi'l-mu'âsirîn* isimli kitabı Mehmet Görmez ve Mehmet Emin Özafşar tarafından *Sünnet Müdafaası* başlığıyla tercüme edilmiş ve iki cilt halinde yayınlanmıştır.² Nurettin Boyacılar'ın *Bir Ömür Böyle Geçti* isimli hatıratında ise kendisine kısaca yer verilmiştir.

Arap âleminde Ebû Şehbe ve onun hadisçiliğine dair bazı çalışmaların varlığını tespit etmek mümkündür. Ancak az sonra da ifade edileceği üzere onlardan yararlanmak henüz imkân dairesinde değildir.

Örneğin her ne kadar Ebû Şehbe'nin hayatı ve hadis ilmindeki çalışmaları Ezher Üniversitesi Usuli'd-Din Fakültesi bünyesinde yüksek lisans tezi olarak çalışılmış³ olsa da bahse konu çalışma yayınlanmamış ve istifadeye sunulmamıştır.

Ebû Şehbe hakkında yapılan diğer bir çalışma onun makalelerini derleyen Ahmed Mustafa Fadîle'nin kaleme aldığı eserdir.⁴ Lakin bu çalışma da henüz baskı

¹ Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *el-Medhal li dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Riyad: Dâru'l-Livâ, 1987.), 495-496.

² Künye bilgileri için bk. Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaası*, çev. Mehmet Görmez - Mehmet Emin Özafşar (İstanbul: Rehber, 1990).

³ Mahmud Abdilvehhab el-Hafiz, *eş-Şeyh Muhammed Ebû Şehbe ve cihûduhu fi's-sünne* (Kahire: Külliyyet-ü Usûli'd-Dîn, 1989).

aşamasında gözükmetedir. Ayrıca Umm-u Dermân Üniversitesi bünyesinde yapılan جهود الشيخ محمد بن محمد أبو شهبة في السنة والسيرة النبوية adlı çalışmaya⁵ erişim hususunda sıkıntılar mevcuttur.

Çalışmanın ilk bölümünde müellifin ilmî şahsiyetinin inceleneceği ikinci kısımda, ayrıca ikinci bölümün tamamında; onun eserleri merkeze alınarak hareket edilecektir.

İkinci bölüm için hadis ilmine dair klasik kaynakların yanı sıra Ebû Şehbe'nin elektronik ortamdaki video ve ses kayıtlarından yararlanılacaktır.

⁴ Ahmed Mustafa Fadîle, *ed-Doktor Muhammed Ebû Şehbe hayâtuhu ve âsâruhu*, ts.

⁵ el-Beşîr Ali Hamed et-Turâbî, "The Efforts of Sheikh Dr. Muhammad bin Muhammad abu Shahba in Serving The Sunnah and Its Sciences", *Umm-u Derman Üniversitesi* 11 (2006), 305-331. Çalışmanın İngilizce ismi ile Arapça ismi arasında fark olduğu göze çarpmaktadır. Asıl ismi جهود الشيخ محمد بن محمد أبو شهبة في السنة والسيرة النبوية şeklindedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED EBÛ ŞEHBE’NİN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

Muhammed Ebû Şehbe, Mısırlı hadis ve tefsir âlimidir. Babasının ismi Muhammed, dedesinin ismi Süveylim’dir. Türkçe kaynaklarda biyografisine dair kapsamlı bir tanıtıma rastlanmamaktadır.

1. HAYATI

Hayatının büyük bir kısmını doğduğu Mısır’da geçirmiştir. Dört sene kadar Suudi Arabistan’da, üç sene Sudan’da, bir sene de Irak’ta bulunmuş, bu ülkelerin hepsinde ilmî faaliyetlerle iştigal etmiştir.

Ebû Şehbe’nin hayatı, ilmî çalışmalarla geçmiştir. Henüz ilim talebesi olduğu zamanlarda kendi kendine, varlığını Kur’an-ı Kerim ve sünnet-i nebeviyyeye adayacağına dair söz vermiştir.⁶

1.1. Yaşadığı Dönemin Siyasî, Askerî ve İlmî Durumu

Ebû Şehbe 1914-1983 yılları arasında Arap coğrafyasında yaşamış bir âlimdir. Dönemin istikrar ve huzurdan uzak olduğu malumdur. Nitekim 1. Dünya savaşının küresel etkileri henüz sona ermeden 2. Dünya savaşı patlak vermiştir. Ebû Şehbe’nin memleketi olan Mısır da çok uzun bir süre siyasi istikrara erişememiş bir coğrafyadır.

Ancak tüm bu olumsuzlukların yanında yürütülen ilmî faaliyetler, Ezher Üniversitesi ve hatırı sayılır ilim adamları, Mısır’ın ilmî cazibe merkezi olma özelliğini muhafaza etmesine katkıda bulunmuştur.

Ebû Şehbe’nin yaşadığı dönemi, iki dünya savaşı ve Mısır coğrafyasını merkeze alarak değerlendirmek mümkündür.

⁶ Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *Difâ’un ‘ani’s-sünne ve reddu şübehi’l-müsteşrikîn ve’l-küttâbi’l-mu’âsirîn* (Mısır: Mektebetu’s-Sünne, ts.), 325.

Mısır, 1. Dünya Savaşı sürecine İngilizlerin (Lord Kitchener komutasında) doğrudan müdahaleleri altında girmişti. İngilizlerin kral ilan ettiği Hüseyin Kamil tahtta iken; savaşın başlangıcında İngiltere ve Almanya'ya karşı tarafsızlık politikası uygulamaya çalışsa da yine İngiliz baskısı neticesinde Almanya ve Avusturya-Macaristan'a karşı savaş ilan etmek zorunda kalmıştır. O esnada bu coğrafyada İngiliz, Fransız ve Osmanlı'nın askeri varlıkları boy göstermektedir. 1914 ve 1918 yılları arasında savaş hukukunun geçerli olduğu Mısır, bu tarihten sonra bağımsızlık hareketlerine sahne olmuş, neticede İngilizlerin iç ve dış müdahalelerine açık da olsa Sultan Ahmed Fuâd'ın 15 Mart 1922 tarihinde kral (melik) unvanını almasıyla monarşi ilân edilmiştir. Siyasi terazinin İngiliz taraftarlığı ve karşıtlığı arasında değişiklik göstermesiyle birlikte, kısa süreli hükümetler iş başına gelmişlerdir. Ülke içerisinde siyasi huzur ikliminin hüküm sürmediği aşikârdır. Mısır, 2. Dünya Savaşı'nda da tarafsızlık politikası izlemeye çalışmış ancak gitgide bozulan ekonomik durum; kanlı iç karışıklıklara sebebiyet vermiştir. Siyasi açıdan bu dönemin Mısır için müsbet geçmediği söylenebilir. Dönemin temel sorunları Sudan'ın bağımsızlığı meselesi ve İngilizlerin kanal bölgesinden çıkmaması şeklinde kaydedilmektedir.⁷ Özellikle İngilizlerin 25 Ocak 1952'de İsmâiliye'de katliam yapmaları ülkede büyük bir infial ve gösterilere yol açmıştır. Sudan da 1956 yılında Mısır'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir.

Takvimler Mayıs 1948'i gösterdiğinde Filistin bölgesinden çekilen İngilizlerin; İsrail devletinin kurulmasına zemin hazırlamaları meselesi vardır. Sözün özü İngilizler sömürdükleri bu coğrafyada siyasi huzur ve istikrar değil, kan ve gözyaşı bırakmışlar; etkisi çok uzun süre devam edecek bir karmaşa iklimi tesis etmişlerdir.

Ebû Şehbe, zamanındaki siyasi ve askeri tablodan yakınmakta, İngilizler ve avanesinin yardımı olmasa, işgal altındaki Filistin topraklarında bir “Yahudi devletçığının” olmayacağını söylemektedir. Komünist Rusya'nın da İsrail'i tanıyan ilk devlet olmasını “küfür tek millettir” kaziyesine delil göstermektedir.⁸ Diğer bir

⁷ Hilal Görgün, “Mısır”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/569-575.

⁸ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 326.

yerde de: “Siyonistlerin yakıp yıkmaları, insanları öldürmeleri zaman çizgisindeki bütün yıkım ve katliamları aşmıştır.” demektedir.⁹

İlerleyen süreçte ise 22-23 Temmuz 1952’de gerçekleştirilen Hür Subaylar darbesi, Mısır siyaset tarihinin önemli bir dönüm noktası olarak öne çıkmaktadır. Bununla beraber artan sansür ve kısıtlama hareketleri neticesinde ülkenin en etkili kuruluşu sayılan İhvan-ı Müslimin (Müslüman Kardeşler) yasaklanmıştır.¹⁰

Haziran 1956’da, Cemal Abdünnasır cumhurbaşkanı seçilmiştir. Devrinde dış politikada Arap milliyetçiliği esas alınarak hareket edilmiş, iç politikada ise Arap sosyalizmi adı altında katı sosyalist bir rejim uygulanmıştır. Sosyalist rejim ile birlikte Mısır halkının elinden özel mülkiyet hakkı da alınmış, tüm kurum ve kuruluşların devletleştirilmesine çalışılmıştır.¹¹

5 Haziran 1967 tarihinde İsrail ile yapılan Altı Gün Savaşı’nda Araplar (fiziken Mısır, Ürdün ve Suriye; destekleriyle de Irak, Suudi Arabistan, Sudan, Tunus, Fas ve Cezayir) müthiş bir hezimete uğramış, İsrail ise topraklarını üç veya dört kat artırmıştır. Dolayısıyla bu savaş İsrail-Arap ilişkilerinin yeni bir aşaması anlamına gelmektedir. Davut Dursun, işbu manzarayı: “O güne kadar Araplar için temel hedef İsrail’i ortadan kaldırmak iken artık İsrail’in işgal ettiği yerleri geri almak başlıca amaç haline geldi.” sözleriyle tarif etmektedir.¹²

Abdünnasır, 28 Eylül 1970’te bir kalp krizi sonucu ölmüş ve başkanlığa yardımcısı Enver Sedat geçmiştir. Sedat’ın döneminde 1973 senesinde İsrail’e karşı galip geldiği savaş, 1977’de İsrail parlamentosunda yaptığı konuşma ve 1979 senesinde Washington’da imzaladığı Camp David Anlaşması (Amerika arabuluculuk rolünde, Mısır ve İsrail de anlaşmanın taraflarıdır) öne çıkar. Anlaşmanın, Mısır’ın İsrail’i tanıması anlamına geldiği ve Filistinlilere İsrail’e karşı yardım etmemesi maddesini içerdiği gerekçesiyle Sedat’ın politikaları hem içerden hem dışardan eleştiri görmüştür.¹³ 1981’de Enver Sedat suikast neticesinde öldürülmüş ve

⁹ Ebû Şehbe, *Difâ’un ‘ani’s-sünne*, 388.

¹⁰ İbrâhim el-Beyyûmî Gânim, “İhvân-ı Müslimîn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/580-583.

¹¹ Hilal Görgün, “Mısır”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/569-575.

¹² Davut Dursun, “İsrail”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/184-188.

¹³ Bk. Hilal Görgün, “Enver Sedat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/265-267.

başkanlığa Hüsnü Mübarek geçmiştir. Hüsnü Mübarek döneminde ise 1982 tarihinde İsrail'in Lübnan işgali öne çıkan meselelerdendir.

Eldeki tarihi bulgular Ebû Şehbe'nin zor bir siyasi iklimden geçtiğini göstermektedir. Kendisinin bu durumdan memnuniyetsiz oluşu, gerek yukarıda nakledilen sözlerinden; gerekse İslâm coğrafyasına karşı taşıdığı samimi hassasiyetinin değerlendirildiği “Duyarlılığı” başlığından net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Mısır'ın ilmî durumundan bahsedilirken Ebû Şehbe'nin yetiştiği ve görev aldığı Ezher Üniversitesi bir okul olarak değerlendirilmelidir. Ezher, halk hareketlerinde ve ilmî gelişmelerde kritik rol oynadığı için Mısır sosyolojisi ve ilim dünyası için etkin bir tüzel kişilik addedilebilir.

Ebû Şehbe'ye gelince, o kendi zamanındaki ilmî ve akademik çalışmaların farkında olan ve onları yakından takip eden bir ilim adamıdır. Nitekim çeşitli eserlerinde muasırının çalışmalarını zikretmiş¹⁴ ve bazı yerlerde onlardan alıntılar da yapmıştır.¹⁵ Örneğin *Sünen-i İbn Mace*'de yer alan hadislerin sayısını tespit noktasında çağdaşı olan Muhammed Fuâd Abdülbâkî'ye (ö. 1387/1968) atıfta bulunmakta¹⁶ ve yine muasırlarından Şeyh Emin eş-Şeyh'in *el-Üslubu'l-hadis fi 'ulûmi'l-hadis* adlı eserine atıf yapmaktadır.¹⁷ Tirmizî'nin (ö. 279/892) *İlel-i Kübrâ*'sı üzerine İbn Receb el-Hanbelî'nin (ö. 795/1393) yapmış olduğu şerhten bahsederken “mezkûr şerhi Nüreddîn İtr (ö. 1442/2020) iki cilt halinde çok güzel ilmî bir tahkikle hazırlamıştır.” ibaresine yer vermektedir.¹⁸

1.2. Nesebi ve Künyesi

Ebû Şehbe'nin tam ismi Muhammed b. Muhammed b. Süveylim Ebû Şehbe'dir. Çocuklarına izafeten Ebû Muhammed¹⁹, Ebû Rıza²⁰ ve Ebû Ömer²¹

¹⁴ Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *A'lâmu'l-muhaddisîn*, ts., 80.

¹⁵ Ebû Şehbe, *A'lâmu'l-muhaddisîn*, 87, (2. dipnot) -89.

¹⁶ Ebû Şehbe, *A'lâmu'l-muhaddisîn*, 284. (1. dipnot)

¹⁷ Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *el-Vasît fi 'ulûmi'l-hadîs* ('Âlemu'l-Ma'rife, 1983), 278.

¹⁸ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 429. (1. dipnot)

¹⁹ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 10,249.

²⁰ Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, ts., 65. Ebû Şehbe, *Şerhu'l-muhtâr min Sahîhi Müslim*, 5. Ebû Şehbe, *A'lâmu'l-muhaddisîn*, 4.

²¹ Ebû Şehbe, *el-Medhal*, 4.

künyelerini kullanmakta; bunların yanında Ebu's-Sâdât künyesini de tercih etmektedir.²²

“Ebû Şehbe” ailesi, at binme ve Allah yolunda cihad etmeyi sevmeye hususunda nam salmış köklü Arap ailelerindedir. Nitekim Şehbe kelimesinin sözlükte en yakın mukabili olan الشَّهْبَةُ kelimesinin “kır at” anlamına gelmesinden²³ bu ilişki anlaşılmaktadır. Asılları Buhayrah ilinin çeşitli köylerinde yerleşen Ebû Şehbe Ailesinin bazı mensupları, Kafr eş-Şeyh mıntikasına ve batı bölgelerine dağılmıştır.

1.3. Doğumu ve Yetiştirilmesi

Muhammed Ebû Şehbe, 25 Şevval 1332/15 Eylül 1914 tarihinde dünyaya gelmiştir. Doğum yeri Desuk mıntikasının merkezi konumunda olan Munyetü Cenâh Köyü'dür.

Babası onu, çocukluğundan itibaren Kur'an-ı Kerim'e ve Ezher Üniversitesi'nde ilim tahsil etmeye yönlendirmiştir. Dört yaşına varır varmaz elinden tutarak; babasının kuşağı da dâhil olmak üzere köyün terbiyesini üstlenen küttaba²⁴ götürmüştür.

Küttab'ın, ilkokul düzeyinde eğitim vermesinin yanı sıra bir başka hususiyeti de; çocukların ahşap bir levhaya Kur'an-ı Kerim'den ezberleyeceği kısmı yazması, ezberinin akabinde yeni bir yer yazmak üzere bu kısmı silmesidir. Ebû Şehbe bu işlemin hem ezber açısından hem de yazıyı geliştirmek açısından önemine dikkat çekmiş ve kendisinin de böylelikle yazısını geliştirdiğini kaydetmiştir.²⁵

²² Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 13. Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdü'ât fi kutubi't-tefsîr* (Mektebetu's-Sünne, ts.), 11. Ebû Şehbe'nin işbu künyeyi çoğu kitabının mukaddimesinde bizzat kendisinin kullandığı görülmektedir. Ayrıca *es-Sîretu'n-Nebeviyye fi dav'il-Kur'âni ve's-sünne* eserinin 10. sayfası tek dipnotunda bu künyeyi oldukça sevdiğini belirtmiştir.

²³ Muhibbuddin Ebu'l-Feyz Seyyid Muhammed Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Dımaşk: Daru'l-Fikr, 1994), 2/131.

²⁴ Küttab, TDV İslâm Ansiklopedisi'nde yer alan Küttab maddesinde Jacob M. Landau tarafından “bazı İslâm ülkelerinde dinî ilkokullara verilen ad” şeklinde tarif edilmiştir. Müfredatları, tarihi serüvenleri vs. hakkında bk. Jacop M. Landeu, “Küttab”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/3-4. Ebû Şehbe ilkokul ve ortaokulların açılmasıyla Mısır'da küttab kültürünün yok olduğundan bahseder. Ebû Şehbe, *el-Medhal*, 423.

²⁵ Ebû Şehbe, *el-Medhal*, 422.

Küttab sisteminde fakih (başöğretmen) ve arîf (yardımcı öğretmen) eşliğinde temel İslâmî bilgiler öğretilmekteydi. Ebû Şehbe de dokuz yaşındayken okuma yazma, kıraat, usul-i din ve siyer derslerini almakla birlikte Kur'ân-ı Kerim'in yarısını hıfz etmiştir. Ardından ilkokullar açılmış, o da memleketindeki okula kaydolarak Kur'ân-ı Kerim ezberini burada tamamlamıştır. Yaklaşık on iki yaşındayken ilkokul diplomasını almıştır.²⁶

1344/1925 senesinde Desuk Dini İlimler Enstitüsü'ne girmiş, ortaokul diplomasını da alarak 1348/1930 senesinde Tanta Lisesine kaydolmuştur. Buradan da mezun olduktan sonra, 1355/1935 senesinde Ezher Üniversitesi Usulu'd-Din Fakültesi'ne girmiştir. 1357/1939 senesinde birinci olarak mezun olmuş ve âlimiyye diploması almıştır. Tefsir ve hadis kısmında lisansüstü çalışmalarına başlayan Ebû Şehbe, beş sene yoğun bir şekilde çalışmış ve önemli âlimlerin huzurunda yapılan yeterlilik imtihanını 1363/1944 senesinde kazanarak doktora çalışmaları ile meşgul olmaya başlamıştır. 1365/1946 senesi Kasım ayında ise doktora savunması büyük âlimlerin katılımıyla beş kişilik jüri huzurunda gerçekleştirilmiş ve imtiyaz (mükemmel) derecesiyle doktor unvanını elde etmiştir. Aynı sene Aralık ayında Usulu'd-Din Fakültesi'ne öğretim üyesi olarak tayin edilmiştir. Ebû Şehbe'nin yardımcı doçent, doçent ve profesörlük kademelerini elde etmesiyle devam eden yükselişi, dekanlık derecesini elde etmesiyle taçlanmıştır.

İlmi hayatının başlangıcında Suudi Arabistan'a, Mekke-i Mükerrreme'de yer alan Suud Yüksek Enstitüsü'nde (sonradan Şeriat Fakültesi olmuştur) tedarikle meşgul olmak ve ayrıca dini eğitim ıslah programı ve müfredat tayini konularında aktif rol üstlenmek için gönderilmiştir. Dört sene boyunca (1949-1952) Mekke-i Mükerrreme'de kalmıştır.

1382/1963 senesinde Bağdat Üniversitesi Şeriat Fakültesi'ne (İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe Nu'mân İslâmî İlimler Fakültesi) gönderilmiş, bir sene kadar orada bulunmuştur. 1384/1964 senesinde mezun olduğu Ezher Üniversitesi Usulu'd-Din Fakültesi'ne hoca olarak tayin edilmiştir. 1386/1966 senesinde ise Sudan'da yer alan Umm-u Dermân Üniversitesi'nde üç sene kadar ders vermiştir. Bu süre içerisinde

²⁶ Ebû Şehbe'nin hayatı konusunda kendi eseri referans alınmıştır. bk. Ebû Şehbe, *el-Medhal*, 495-496.

Ramazan aylarında Batı Sudan'a vaiz olarak görevlendirilmiştir. Mezkûr üniversitede hocalık yaptığı zaman Sudan'daki küttablara ziyaret ettiğini anlatmaktadır. Takva sahibi salih kimseler tarafından tesis edilen Nâru'l-Kur'âni'l-Kerîm (Kur'an-ı Kerim Ateşi/Tutkusu) adındaki kurumlarda yüzlerce çocuğun hafızlık eğitimi gördüğünü müşahade etmiştir. Bu kimseler o talebelerin tüm yeme, içme, giyinme ve barınma ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar. Kendisini oldukça etkileyen manzara karşısında Ebû Şehbe'nin dualarda bulunduğu görülmektedir.²⁷

1969 senesi Ekim ayında Ezher Üniversitesi için Asyut'ta inşa edilen Usulu'd-Din Fakültesi'nin²⁸ kurucu dekanı olarak tayin edilmiştir. Dört senelik süre zarfında, özellikle 1972-73 seneleri arasında yoğun bir çalışma faaliyeti yürütmüş, vazifesini aynı üniversitenin Arap Dili, İslâmî Şeriat ve Hukuk fakülteleri inşa edilinceye kadar devam ettirmiştir. 1974 senesinden sonra tekrar Ummu'l-Kurâ Üniversitesi'nde görev yaptığı kaydedilmiştir.²⁹

Ebû Şehbe çeyrek asır müddetince Mısır'da, diğer İslâm memleketlerinde ve hatta Avrupa'da yayınlanan büyük dini ve ilmî dergilerde yazılar yazmış, Mısır'da ve haricinde konferans ve seminerler vermiştir. Mısır, Suudi Arabistan, Irak ve Sudan'da radyo ve televizyonda konuşma ve dersler yapmıştır. Kur'ân ve sünneti; müsteşrikler, onların tabiiileri ve asri yazarlar karşısında müdafaa etmek hususunda çeşitli kitaplar telif etmiştir.

Mısır, sair Arap memleketleri ve İslâm ülkelerinde bulunan talebelerinden ilmî bir ekol teşekkül etmiştir. Kur'ân ve hadis ilimlerinden beslenen bu ekol çeşitli telifatta bulunmuştur. Ebû Şehbe'nin ayırt edilebilir diğer bir özelliği de tüm bu faaliyetlerde kolay anlaşılabilir bir dil üzerinden çalışmalarını yürütmesi, hoş bir üslup izlemesidir.

²⁷ Ebû Şehbe, *el-Medhal*, 423-424.

²⁸ Bu fakülte Ezher Üniversitesi'nin Mısır içerisindeki ilk şubesi sayılmaktadır. Söz konusu fakülteyi tesis eden zat yine dekanlık vazifesine getirilen Muhammed Ebû Şehbe olmuştur. Fakülte ilk mezunlarını 1393/1973 senesinde vermiştir.

²⁹ "رابطة العلماء السوريين | علماء مفسرون | الشيخ العلامة الدكتور أبو السادات محمد أبو شهبة رحمه الله" (Erişim 18 Nisan 2023).

1.4. Çocukları

Muhammed Ebû Şehbe'nin Muhammed Rıza, Ebû Bekir ve Ömer adında üç erkek çocuğu vardır.³⁰ Aynı zamanda Ezher Üniversitesi'nde görev almış kimya profesörü Rebâb bint Ebû Şehbe'nin de babasıdır.³¹ *el-İsrâiliyyât ve 'l-mevdû'ât* isimli eserinde oğlu Ömer'in katkıları mevcuttur. Aynı zamanda Ömer'in doktor ünvanına sahip akademik bir kariyeri olduğu anlaşılmaktadır.³²

1.5. Vefatı

Muhammed Ebû Şehbe altmış dokuz yaşlarında, 5 Şevval 1403/15 Temmuz 1983 tarihinde bir Ramazan Bayramı akabinde vefat etmiştir. Vefatı talebeleri ve sevenleri başta olmak üzere İslâm coğrafyasında üzüntüyle karşılanmıştır. Cenaze namazını; Ezher Camii'nde, Ezher Üniversitesi talebe, hocaları ve büyük bir kalabalığın katılımıyla Ezher şeyhi Şeyh Cadulhakk b. Ali Cadulhakk³³ (ö. 1416/1996) kıldırıştır. Medinetu'n-Nasr'da yer alan aile kabristanına defnedilmiştir.

1.2. İLMÎ ŞAHSİYETİ

Ebû Şehbe'nin dört yaşında başlayan ilmî serüveni genç yaşında hafız olmasıyla devam etmiştir. Vefatına değin ilim yolundan ayrılmamıştır.

Titiz ve düzenli bir yapısı vardır. Kendi ifadesiyle talebelik zamanından beri yazdığı hiçbir şeyi yitirmemiş, onların muhafazasında son derece hassas davranmıştır. Hatta çocukluk yıllarında not tuttuğu bazı defterlerin hâlihazırda köyündeki kütüphanesinde mevcut olduğunun altını çizmektedir. Bu özelliğini de o zamanın Ezher talebelerinin bir hususiyeti olarak açıklamaktadır.³⁴ Tefsir ve hadis ilimlerinde öne çıkmıştır. Eserleri ve akademik faaliyetleri de bu iki ilim alanında yoğunlaşmıştır.

³⁰ Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *es-Sîretu'n-nebeviyye fî dav'il-'Kur'âni ve's-sünne* (Dımaşk: Daru'l-Kalem, 1996), 1/10.

³¹ "Rabab Mohamed abou-shahba - Google Scholar" (Erişim 25 Nisan 2023).

³² Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve 'l-mevdû'ât*, 3. (1. dipnot)

³³ Hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ali İhsan Pala, "Ali Cadelhak (1917-1996) ve Çağdaş Fıkhi Sorunlar", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 6 (2005), 557-574.

³⁴ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 7.

Ebû Şehbe'nin ilim hayatında, Ezher Üniversitesi Usulu'd-Din Fakültesi'nde dersler vermesinin çok önemli bir yeri vardır. İleri düzeyde ilmî kazanımların çoğunu bu süre zarfında elde ettiğini söylemek yanlış olmaz. Zira *el-Vasît* isimli eseri dâhil pek çok telifatı ya bu dönemde kaleme alınmıştır veya alt yapısı bu dönemde atılmıştır. Ayrıca hadis metinlerini talebelere ders olarak okuttuğundan dolayı hadis şerhçiliğinde mesafe katetmiştir. *El-Muhtâr* adlı eserinin de bu dersler notlarından toplandığı ifade edilmelidir. *Sahîhu Müslim* başta olmak üzere klasik hadis külliyyatı ile uzun süre iştigal etmesi işbu külliyyat hakkında önemli bilgilere sahip olmasına imkân tanımıştır.³⁵

Ebû Şehbe, müsteşriklere ve onlara tabi olan kimselere cevap vermek adına reddiyeler kaleme almıştır. Konu hakkındaki kitap ve makaleleri bir yana, hemen hemen tüm eserlerinde mezkûr gruplara müteveccih bir tenkitçilik sezilmektedir. İleride temas edileceği üzere, onun tenkitçiliği kuru bir taassuptan ibaret değil; bilakis ilmî ağırlıkla bezenmiştir.

Ebû Şehbe, elli seneye yakın bir zaman diliminde hadis ilimleri ile iştigal ettiğini belirtmektedir. Tüm bu birikimlerin neticesinde hadis eğitimi konusunda tercih sahibi bir âlim olmuş; konuların yazımı ve tertibi konusunda da müstakil davranacak derecede ileri bir perspektife kavuşmuştur. Bu perspektifi, konuların derlenmesi ve tertibi konusunda içtihat mertebesi olarak nitelendirmekte ve “Lâ muşahhate fi'l-ıstılah -Terminolojide çekişme yoktur. Herkesin tarifi kendine özgüdür.-” tabirine ek olarak “La muşahhate fi'l-ıçtihat -Konu derlemesi ve sıralamasında çekişme yoktur. Herkesin içtihadı kendine özgüdür.-” şeklinde dile getirmektedir. “Terminolojide çekişme yoktur.” tabiri, pek çok ilim ehli için söylenebilir. Ancak Ebû Şehbe'nin ıstılah (terminoloji) kelimesi yerine “ıçtihat” gibi iddialı bir kelime kullanması dikkat çekicidir. Sözlerinin kurgu biçimine bakıldığında genel anlamıyla içtihattan değil; “usul ilminde konuların derlenmesi ve sıralanması hususunda müstakil davranmaktan” bahsettiği anlaşılmaktadır.³⁶

³⁵ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 137-138.

³⁶ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 12-13.

1.2.1. Hocaları

Küçük yaşından itibaren ilim ile iç içe olan Ebû Şehbe'nin pek çok hocanın tedrisatından geçtiğini söylemek yanlış olmaz. Eserleri arasında *es-Sîretu'n-Nebeviyye* adlı eserinde Muhammed Hızır Hüseyin'den (ö. 1377/1958) istifade ettiğini belirtmektedir.³⁷ Daha başka hocalarının isimleri tespit edilememekle birlikte Ezher Üniversitesi'nde talebe olduğu zamanlarında vazifede olan isimlerin incelenmesi ile hocaları hakkında fikir edinilebilir.³⁸

1.2.2. Talebeleri

Başta ilmî faaliyetlerde bulunduğu Mısır, Suudi Arabistan, Sudan ve Irak olmak üzere, Türkiye'den Ezher'e giden Nurettin Boyacılar gibi çoğu talebeler de dâhil; dünyanın dört bir yanından öğrenciler yetiştirmiştir.³⁹ Ahmed Ma'bed Abdülkerîm'i de talebeleri arasında saymak mümkündür.⁴⁰ Usul-i fıkıh alanında eser kaleme alan Ahmed Mansûr Âl-i Sebâlik kendisinden hadis ve siyer dersleri almıştır.⁴¹ Mescid-i Haram imamlarından Usâme b. Abdillâh Hayyât, Ürdün'den Mahmud Nâdî 'Ubeydât, Ahmed Mustafa Fadîle de talebelerindedir.⁴² Bir yandan da radyo ve televizyonlarda dersler vermiştir. Bu sayede kendisinden istifade eden isimlerin çok geniş bir yelpaze teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

1.2.3. Eserleri

Ebû Şehbe özellikle hadis ve tefsir ilimleri konusunda çalışmalar yürütmüştür. Eserlerinden bazıları gerek kendisi gerek başka isimler tarafından

³⁷ Ebû Şehbe, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1996, 1/21. (2. dipnot)

³⁸ Ezher Üniversitesi ve hocaları hakkında yazılan (ağırlıklı h. 14-15. Yy. arasında vefat edenler) *Cemheret-u a'lâmi'l-Ezher* eserinde detaylı bilgiler aktarılmaktadır.

³⁹ Nureddin Boyacılar, hatıratında şöyle demektedir: "Prof. Dr. Muhammed Muhammed Ebû Şehbe Hocamız bir ders yılı hadis dersimize girmişti. En çok usul üzerinde dururdu. Bütün İslâmi ilimlerde usul olmazsa olmaz görüşünde idi. Tefsir ve hadislerdeki mevzu ve İsrailiyyatı misallerle anlatırdı. Yine bir dönem *Sahîh-i Müslim*'den seçme kırk hadis okutmuştu." Nurettin Boyacılar, *Bir Ömür Böyle Geçti Hayatım ve Hatıralarım* (Yasin Yayınevi, 2020), 153.

⁴⁰ Abdullah Aydın, "Prof. Dr. Ahmed b. Ma'bed ile Hayatı, Hadisçiliği ve Çalışmaları Üzerine", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 6/1 (2008), 2.

⁴¹ Ketabonline.com (KO), "el-Mu'cemu'l-câmi' fî terâcumî'l-'ulemâ ve talebeti'l-'ilmi'l-mu'âsırîn" (24 Ağustos 2023).

⁴² "رابطة العلماء السوريين | علماء مفسرون | الشيخ العلامة الدكتور أبو السادات محمد أبو شهبة رحمه الله".

makalelerinin bir araya getirilmesi neticesi ortaya çıkarken, diğer bir kısmı müstakil olarak kaleme alınmıştır.

Bu bölümde eserler hakkında bazı temel bilgilere yer verildikten sonra hadis ile ilgili olanları ismen zikredilmekle iktifa edilecek; çalışmanın ikinci bölümünde detaylıca ele alınacaktır.

Ebû Şehbe'nin eserlerini temelde 3 grupta değerlendirmek mümkündür:

A. Kur'ân ve Tefsir ile alakalı olanlar:

1. *el-Medhal li Dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm*

Ebû Şehbe'nin Kur'an-ı Kerim'in nazil oluşu, ezberlenişi, bir araya getirilmesi ve çoğaltılması ile alakalı meseleleri ele aldığı eseridir. Eserin konuları zikredilenden çok daha fazla olup tefsir metodolojisi ile ilgili nadir bilgilerin bir araya geldiği bir mahiyete sahiptir. Ebû Şehbe'nin tefsirciliğini en iyi yansıtan kitabıdır. İçeriğinde Ebû Şehbe'nin Şia başta olmak üzere Kur'an hakkında yanlış iddialarda bulunanlara ve uydurma rivayetlere karşı cevapları yer almaktadır. 1987 senesinde, 496 sayfa halinde Dâru'l-Livâ tarafından Riyad'da basılmıştır.⁴³

2. *Tefsîru Sureti'l-Vâkı'a*

Kur'an-ı Kerim'in Arapça olması, muciz olması ve Vâkıa Suresi ile ilgili malumatlarla başlayan eser, besmelenin tefsiri ile devam etmektedir. Vâkıa Suresi'ni hem belagat hem de dil bakımından açıklamaya gayret göstermiş, ayetler ve rivayetlerle, izah ettiği konuları destekleme amacı gütmüştür. Ebû Şehbe'nin tefsirciliğinin müşahede edilebileceği numune bir eserdir. 109 sayfa halinde Alemu'l-Mârife tarafından 1983 yılında Cidde'de ilk baskısı yapılmıştır.⁴⁴

B. Hadis ve ilimleri ile alakalı olanlar:

Ebû Şehbe'nin hadise dair eserleri bu kısımda sadece ismen listelenip ikinci bölümde etraflıca ele alınacaktır. Basılmaması veya içeriğinden farklı eser türetilmesi söz konusu olanlar hakkında kısaca bilgi verilecektir.

⁴³ Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *el-Medhal li dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Riyad: Dâru'l-Livâ, 1987).

⁴⁴ Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *Tefsîru Sûreti'l-Vâkıa* (Cidde: Alemu'l-Mârife, 1983).

1. *El-Vad'u fi'l-hadîs ve reddu şubehi'l-müsteşrikîn*

Doktora tezidir. Kendisinin “yakın tarihte inşallah basılacaktır” arzusuna rağmen henüz bunun gerçekleşmediği müşahede edilmektedir. Ancak elde ettiğimiz bilgilere göre müellif doktora tezini esas alarak iki farklı kitap türetmiştir.

2. *A'lâmu'l-muhaddisîn*

3. *Difâ'un 'ani's-sünne ve redd-u şubehi'l-müsteşrikîn ve'l-küttâbi'l-mu'âsırîn*

4. *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât fi kutubi't-tefsîr*

5. *el-Vasît fi 'ulûmi'l-hadîs*

6. *es-Sîretu'n-nebeviyye fi dav'il-'Kur'âni ve's-sünne*

7. *fi Rihâbi'l-kutubi's-sitte*

Eserin içeriği *A'lâmu'l-muhaddisîn* ile büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Hülasa; “bu eser *A'lâmu'l-muhaddisîn* içerisinden *Kutub-i sitte* ile alakalı malumatların çıkarılmasıyla, müstakil bir baskı ve başlıkla ortaya konulmuştur.” şeklinde bir değerlendirme yapılabilir. Bundan dolayı eser ayrıca ele alınmayacak; incelemelerimiz *A'lâmu'l-muhaddisîn* özelinde olacaktır.

8. *fi Usûli'l-hadîs*

Ebû Şehbe tarafından *'Ulûmu'l-hadîs* eseri ile birleştirilip toplam hacmin birkaç katı ilaveler yapılmak suretiyle *el-Vasît fi 'ulûmi'l-Hadîs* isimli eser ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı mezkûr eserler ayrıca ele alınmayacak; incelemelerimiz *el-Vasît* özelinde olacaktır.

9. *Şerhu'l-muhtâr min Sahîhi Müslim*

10. *Tevfîku'l-Bâri şerh-u Sahîhi'l-Buhârî*

15 cilt yekününde olan bu eser hakkında çok fazla malumata erişemedik. Bazı elektronik platformlarda bu eserin radyo derslerinden terkip edildiğinden bahsedilmiştir.⁴⁵

ص141 - أرشيف ملتقى أهل الحديث - هل توفيق الباري بشرح صحيح البخاري للدكتور محمد أبو شهبة ، 45
 (مطبوع - المكتبة الشاملة الحديثة (Erişim 25 Nisan 2023).

11. 'Ulûmu'l-hadîs

Ebû Şehbe tarafından *fî Usûli'l-hadîs* eseri ile birleştirilip toplam hacmin birkaç katı ilaveler yapılmak suretiyle *el-Vasît fî 'ulûmi'l-hadîs* isimli eser ortaya çıkmıştır. Bu sebeple mezkûr eserler ayrıca ele alınmayacak; incelemelerimiz *el-Vasît* özelinde olacaktır.

C. İslâm Hukuku ile ilgili olanlar:

1. *el-Hudûd fî'l-İslâm mukârene bi'l-kânûni'l-vad'î*
2. *er-Ribâ fî nazari'l-İslâm ve hulûli'l-müşkile*

Ayrıca Ebû Şehbe'nin makale ve çalışmalarından derlenip Ahmed Mustafa Fadîle tarafından yayına hazırlanan bazı eserlerinin isimleri şu şekilde verilmiştir:

1. *Dirâsâtun Kur'âniyye*
2. *el-Hacc fî dav'i'l-Kur'âni ve's-sünne*
3. *el-İslâm ve islâhu'l-müctema'*
4. *el-İslâm ve kadâyâ'l-âsr*
5. *es-Savm fî dav'i'l-Kur'âni ve's-sünne*
6. *Kadâyâ ve ârâ fî dav'i'l-İslâm*
7. *Min a'lâmi'l-İslâm*
8. *Min hedyi's-sünne fî'd-dîni ve'l-hayati*

Söz konusu eserler hakkında başka bir malumata ulaşılamamıştır.⁴⁶

1.2.4. Makaleleri

Ebû Şehbe velûd bir âlimdir. Eser ve makalelerinin toplamının, bin adede yakın olduğu aktarılmaktadır.⁴⁷ Ancak yapılan incelemeler sonucu eserlerin bu sayıya ulaşmadığı görülmüştür. İfadenin, Ebû Şehbe'nin velûd bir ilim adamı olmasına işaret ettiği anlaşılmıştır. Kitaplarının adedinin (matbu olan veya vefatından sonra derlendiği aktarılan) her türlü ilavelerle 30'u geçmediği göz önüne alınırsa; makalele sayısının, ağırlıkta olduğu anlaşılabacaktır.

ص61 - أرشيف ملتقى أهل الحديث - بحثت على النت عن ترجمة الشيخ محمد أبو شهبة فلم أجد هل من " " ⁴⁶ (Erişim 03 Temmuz 2023). المكتبة الشاملة الحديثية مساعد -

⁴⁷ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 799; Üsâme Seyyid Mahmud el-Ezherî, "El-Allame el-Muhaddis eş-Şeyh Ebu's-Sâdât Muhammed Muhammed Ebû Şehbe", *Cemheret-u a'lâmi'l-Ezher*, 10 Cilt (Mısır: Mektebetu'l-İskenderiyye, 2019), 96-97.

Difâ'un 'ani's-sünne isimli eserinde, *Ezher Dergisi*'nde pek çok makalesinin yayınlandığından bahsetmektedir. Tespit edebildiğimiz makalelerini⁴⁸ kronolojik olarak (varsa seri isimlerinin altında) şu şekilde sayabiliriz:

Min Hedyi's-Sünne Serisi:

1. *Min Hukuki'l-insân*
2. *El-Hass 'alâ teâhi'l-müslim'in ve tenâsurihim*
3. *El-Üsvetü'l-hasene*
4. *Min Ahlaki'n-Nebi sallallahu aleyhi ve sellem*
5. *Min Fedâil-i Şehr-i Ramazân*
6. *Min Hadîsi'l-hicreti'n-nebeviyye*
7. *Li Kulli nebiyyin mu'cize, ve'l-Kur'ân mu'cizetu'l-mu'cizât*
8. *Nubûte sâdika*
9. *El-Hacc el-mebrur*
10. *Eş-Şehîdu'l-lezi lem yecidû kefenen yekfîhi*
11. *Hâtemu'l-enbiya seyyiduna Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)*
12. *Safahât muşrika min cihâdi'l-müslimin fi'l-bahr*
13. *Fadlu's-savm ve's-sâimîn*
14. *Min Hadîsi'l-hicre*
15. *Min Dav'i'l-cihâd ve'l-istişhâd fi'l-İslâm*
16. *Min Cihâdi'n-nisâi fi'l-İslâm*
17. *El-İhâu beyne'l-muhacirîn ve'l-ensâr*
18. *Min Meâsiri'l-ensâr rıdvânullâhi 'aleyhim*
19. *Nesebu'n-Nebi eş-Şerîf ez-Zeki (sallallahu aleyhi ve sellem)*

Ebû Şehbe *ed-Dahîl ve kutubu't-tefsir* başlıklı makalelerinde İsrailiyat ve hurafeler hakkında çalışmalar yapmıştır.⁴⁹

Herhangi bir başlık altında yer almayan makaleleri:

1. *'İnayetu'l-İslâm bi's-şebâb*

⁴⁸ “دار المقتبس” (Erişim 17 Nisan 2023).

⁴⁹ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 72.

2. *'Abkariyyet-u imâm*
3. *'Ardu'l-kasasi'l-Kurânî 'an tarîki's-sînemâ ve'l-masrah*
4. *Kıssatu'l-isrâ ve'l-mi'râc*
5. *Mine'l-Meseli'l-'ulyâ li'd-du'âtî illallah*
6. *Min Ahlaki beyti'n-nübüvve: ed-da've ile'l-kasd fi'l-ma'îşe ve'n-nafaka*
7. *Vucûbu'n-nefir ile'l-cihâd izâ mâ de'a'l-imâm*

1.2.5. Övgüyle Bahseden İlim Adamları

Ebû Şehbe hakkında Abdülhalîm Mahmûd (ö. 1398/1978), Hüseyinî Haşim, Muhammed el-Gazzâlî (ö. 1416/1996), Ahmed Ömer Haşim gibi isimler övgüde bulunmuştur.⁵⁰

Son devrin en büyük muhaddislerinden Abdülfettâh Ebû Gudde (ö. 1417/1997) *Zaferu'l-Emânî* tahkikinin 573. Sayfasında kendisinden peş peşe “el-Allame eş-Şeyh el-Üstaz” lakapları ile bahsetmiş ve *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât* eserine atıfta bulunmuştur.⁵¹

Nureddin Boyacılar ve Ahmed Mabed Abdulkerim de, Ebû Şehbe'yi öven ilim erbâbı arasındadır.

Hatta selefi düşüncenin şiddetli savunucularından Elbânî (v.1420/1999) bile, kendisi hakkında: “Gerçekte o ilim ve hadis ehlidir.” cümlesini kullanmıştır.⁵²

1.2.6. Etkilendiği ve Takdir Ettiği Âlimler

Ebû Şehbe'nin takdirle bahsettiği âlimler arasından, en az iki defa zikrettiği veya tek bir yerde bahsetse bile birden fazla övgü lafzı kullandığı isimler; kronolojik olarak şöyle listelenebilir:

⁵⁰ el-Ezherî, “El-Allame el-Muhaddis eş-Şeyh Ebu's-Sâdât Muhammed Muhammed Ebû Şehbe”.

⁵¹ Muhammed Abdulhayy El-Leknevi, *Zaferu'l-Emânî*, thk. Abdülfettah Ebu Gudde (Beyrut: el-Matbuât el-İslamiyye, 1995), 573.

⁵² “ما رأيكم في كتاب نزل في الأسواق يدعى السيرة النبوية في ضوء القرآن والسنة اسم المؤلف, محمد أبو شهبه”, haz. قناة الألباني, YouTube (2021).

1.2.6.1. İbn Hişâm (ö. 218/833)

İbn Hişâm'ı ilimde tebahhür etmiş, sözlük, edebiyat ve tarih ilimlerinde derinleşmiş bir âlim olarak zikretmekte ve onu övmektedir. İbn Hişâm siyer konusunda Ebû Şehbe'yi etkileyen isimler arasında sayılabilir.⁵³

1.2.6.2. İbn Kuteybe (ö. 276/889)

Ebû Şehbe hadis inkârcılarının ilki olarak Nazzâm'a (ö. 231/845) işaret ederken, bu konuda reddiye mahiyetinde eser telif eden ilk zatın da İbn Kuteybe olduğunu söyler. Pek çok yerde İbn Kuteybe'yi rahmet ve şükranla anar.⁵⁴

1.2.6.3. Dârekutnî (ö. 385/995)

Ebû Şehbe (özellikle ilmi noktasında) Dârekutnî'yi çokça takdir etmekte⁵⁵, hatta kendisinden sonra, onun bu konudaki eserlerinin üzerine eser verilmediğini söylemektedir.⁵⁶

1.2.6.4. İzzeddin b. Abdüsselâm (ö. 660/1262)

Ebû Şehbe, İzzeddin b. Abdüsselâm'dan bahsederken, öğrencisi İbn Dakîku'l-İd'in (ö. 702/1302) tabiriyle Şeyhu'l-İslâm ve Sultanu'l-ulema lakaplarını kullanır.⁵⁷

1.2.6.5. Nevevî (ö. 676/1277)

Ebû Şehbe şerhçilik bakımından Nevevî'yi çok başarılı bulmaktadır. Kendisinin de *Sahîhu Müslim* üzerine şerh yazması, muşarun ileyh ile aralarındaki ilmî bağlantıyı kuvvetlendirmiştir.⁵⁸ İhtilafli meselelerin çözümlerinde de Nevevî'yi takdir ettiği ve görüşlerini benimsediği görülmektedir.⁵⁹

⁵³ Ebû Şehbe, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1996, 1/33.

⁵⁴ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 9.

⁵⁵ Ebû Şehbe, *A'lâmu'l-muhaddisîn*, 313-317.

⁵⁶ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 429.

⁵⁷ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 151.

⁵⁸ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 185.

⁵⁹ Ebû Şehbe, *el-Medhal*, 438.

1.2.6.6. Bûsîrî (ö. 695/1296)

Bûsîrî'nin *Kasîdetü'l-bürde* ve *Kasîdetü'l-hemziyye*'sini öven Ebû Şehbe *Hemziyye*'nin güzellik ve zarafette *Bürde*'den geri kalmadığını ifade ederken; Rasulullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) karşı son derece samimi bir sevgiyle dolup taşıdığından bahseder.⁶⁰

1.2.6.7. Zehebî (ö. 748/1348)

Ebû Şehbe, Zehebî'yi insaflı, tecrübeli ve tahkik sahibi bir âlim⁶¹ ve rical tenkidi konusunda tam bir araştırmacı⁶² olarak vurgulamaktadır. Rical değerlendirmelerinde, özellikle haksız yere cerh edildiğini düşündüğü isimler hakkında Zehebî'ye başvurmakta; kendisinden “nezih bir tenkitçi” tabiriyle bahsetmektedir.⁶³

1.2.6.8. İbn Kesîr (ö. 774/1373)

Ebû Şehbe İbn Kesîr'e ait *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Âzîm* eserini İsrailî ve mevzu rivayetlerin ayıklanması yönünden çokça takdir etmekte ve alanının yegâne tefsiri olarak nitelendirmektedir. Zikri geçen eserin, Âlûsî (ö. 1270/1854) gibi kendisinden sonra gelecek olan müfessirlere örnek teşkil ettiğini belirtir. Hatta kendisinin içinde bile “bu ateşi ilk tutuşturan kıvılcımların kaynağı” işte bu eserdir.⁶⁴ Diğer yandan *el-Bidâye ve'n-nihâye* eserinin; sahih-mevzu, israili ve batıl haberlerin tespitinde en faydalı tarih kitabı olduğunu söyler.⁶⁵ Kitaplarında İbn Kesîr'in görüşünü tercih ettiği görülmektedir.⁶⁶ Diğer bir yandan İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) öncülük ettiği tenkit ekolünün bir ferdi olduğuna vurgu yapmakta ve övgüyle bahsetmektedir.⁶⁷

İbn Kesîr, Ebû Şehbe'nin en çok etkilendiği ikinci isim olarak değerlendirilebilir. Özellikle Ebû Şehbe'nin İsrailiyat konusunda kendisine en çok

⁶⁰ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 62.

⁶¹ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 241.

⁶² Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 393.

⁶³ Ebû Şehbe, *A'lâmu'l-muhaddisîn*, 326-327.

⁶⁴ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât*, 129.

⁶⁵ Ebû Şehbe, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1996, 1/37.

⁶⁶ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 143.

⁶⁷ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 348.

dayandığı muhaddistir. Ebû Şehbe'nin tenkitçiliğinde İbn Kesîr'in etkisi çok belirgindir.

1.2.6.9. İbn Hacer (ö. 852/1449)

Ebû Şehbe, İbn Hacer'i ilmî ağırlığından ötürü çokça takdir etmektedir.⁶⁸ Eserlerinde kendisinden uzun uzadıya alıntılara yer verir.⁶⁹ “Dikkatli davranmak ve ayrıntıları gözetmek İbn Hacer'in şanındandır.” demekte⁷⁰ muhtelif yerlerde onu ve eserlerini övmektedir.⁷¹ Söz gelimi, *el-İsâbe fi ma'rifeti's-sahâbe* adlı eserini “sahabe tarihi alanında en güvenilir kitap” olarak nitelemektedir.⁷² Bütün bunlarla birlikte şerhçilik konusunda da İbn Hacer'i çok başarılı bulmaktadır.⁷³ Rahatlıkla ifade edilebilir ki Ebû Şehbe'nin en çok etkilendiği isim İbn Hacer'dir.

1.2.6.10. Zekeriyâ el-Ensârî (ö. 926/1520)

Zekeriyâ el-Ensârî'den nakil yaparken sadece ismi ve nisbesiyle yetinmeyip Şeyhu'l-İslâm lakabı ile kendisini ön plana çıkarmaktadır.⁷⁴ Mezkûr lakap pek çok âlim hakkında kullanılsa bile, Ebû Şehbe'nin sadece Ensârî hakkında bunu zikretmesi dikkat çekicidir.

1.2.6.11. Âlûsî (ö. 1270/1854)

İbn Kesîr'den sonra İsraili ve mevzu rivayetlere karşı savaş açan Âlûsî gibisini görmediğini kaydeder.⁷⁵ Kendisini yer yer eleştirmekle⁷⁶ birlikte müfessirler arasında farklı bir konumda değerlendirdiği rahatlıkla ifade edilebilir.

1.2.6.12. Ahmed Muhammed Şâkir (ö. 1377/1958)

Ebû Şehbe okuyucusunu Ahmed Muhammed Şâkir'in *Talâi'u'l-Müsned* adlı eserine yönlendirmekte⁷⁷, kendisini “allame, muhaddis, şeyh” lafızlarıyla peş peşe

⁶⁸ Örn. Ebû Şehbe, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1996, 1/23.

⁶⁹ Örn. Ebû Şehbe, *A'lâmu'l-muhaddisîn*, 136-150.

⁷⁰ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 479.

⁷¹ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 519, 539, 645.

⁷² Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 96.

⁷³ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 185.

⁷⁴ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 252.

⁷⁵ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât*, 146.

⁷⁶ Örn. Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât*, 204.

⁷⁷ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 239.

övmektedir.⁷⁸ Başka bir yerde de kendisinden “muasır sika âlimlerden birisi” diye bahsetmektedir.⁷⁹

1.2.7. İtikadî Görüşleri

Ebû Şehbe, Ehl-i sünnet bir âlimdir. İtikat konusunda İsrailiyat ve mevzuata karşı sert tutumu ve Ehl-i sünnet müdafaasıyla öne çıkar. Kitaplarında Gazzâlî (ö. 505/1111) gibi önemli Ehl-i sünnet kelamcılarının eserlerinden (örn. *Tehâfutu'l-Felâsife*) nakillere de yer vermektedir.⁸⁰ Ayrıca Ebû Reyze'nin “kelam âlimlerinin görüşüdür” diyerek Nazzâm ve benzerlerinin görüşlerini zikretmesine ve onları muteber addetmesine cevap verirken; “görüşün kelam âlimlerine ait olduğunu” tevehhüm ettirmekte, tedlis ve telbiste bulunmakta olduğunu söyler. Zira Ebû Şehbe'ye göre “kelam âlimi” denildiği zaman akla Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 324/935-36), Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944), el-Bâkillânî (ö. 403/1013), er-Râzî (ö. 606/1210) gibi alanın otorite âlimleri gelir. Nazzâm gibi Mutezilileri bu çerçevede değerlendirmez.⁸¹

İtikadî duruşu ihtilafî meseleler çerçevesinde incelenecek olursa, şu konulardaki fikirlerine göz atılabilir:

1.2.7.1. Hz. İsa'nın Nüzulü Hakkındaki Görüşü

Ebû Şehbe, Hz. İsa'nın (aleyhisselam) nüzulü hakkındaki bir rivayeti *Müsned*'den örnek olarak getirmekte ve dipnotunda bu hadis-i şerifin müttefekun aleyh bir rivayet olduğunu aktarmaktadır. Ardından kendisinden pek çok nakiller yaptığı *Tefsîru İbn Kesîr*'den de bahis açarak eser sahibinin; uzunca açıklamalardan sonra bu meselenin mütevatir olduğuna hükmettiğini nakletmektedir. Bilahare kendisi de bu tür meselelerin iman edilmesi gereken gaybi meseleler kapsamına girdiğini ifade ederek “el-Masum'dan (aleyhisselam) sahih bir rivayetle geldiği müddetçe...” kaydını koymaktadır.⁸²

⁷⁸ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 375.

⁷⁹ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 79.

⁸⁰ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât*, 287.

⁸¹ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 161.

⁸² Ebû Şehbe, *A'lâmu'l-muhaddisîn*, 100. (1. dipnot)

Bu noktada Ebû Şehbe'nin mucize ve kerametler hakkındaki görüşüne de temas edilebilir. İsrailiyat hakkındaki tutumunda da görüleceği üzere o, hayatın genel işleyişinin sünnetullah çizgisinde ilerlediğini söylemekte ve bu işleyişin de asla değiştirilemeyeceğini vurgulamaktadır.⁸³ Ancak bu tespitten Ebû Şehbe'nin mucize ve kerametleri inkâr ettiği çıkarılmamalıdır. Zira ona göre bunlar da yine Allah Teâlâ tarafından takdir edilmiş olup ayet-i kerimeler ve sahih rivayetler ile nakil olunduğu zaman inanılması farz olan gerçeklerdir.⁸⁴

1.2.7.2. Ru'yetullah Hakkındaki Görüşü

Miraç gecesinde Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) Allah Teâlâ'yı kalp ile görmüş olduğu görüşünü tercih etmekte, ardından bu görüşü Ahmed b. Hanbel'e (ö. 241/855) ve aynı zamanda Eş'arî'ye isnad etmektedir.⁸⁵ Ayrıca Ebû Şehbe dünyada herkes için rüyetin caiz olup lakin sadece Rasulullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) nasip olduğu, ahirette de müminler için vaki olacağı görüşündedir.⁸⁶

1.2.7.3. Müteşâbih Ayet ve Hadislere Bakış Açısı

Ebû Şehbe, konu hakkında: “Âlimler bu konuda iki fırkadır: İlki seleftir ki bunlar müteşâbih ayetleri tevil etmeksizin, onlara varit olduğu halleriyle iman edenlerdir. Teşbih (benzetme) ve keyfiyet izafesinde de bulunmazlar (nicelik veya nitelik atfetmezler). Müteşâbih lafızların, bizim bildiğimiz zahiri manalarından Allah Teâlâ'nın münezzehe olduğuna inanırlar. İkincisi de haleftir. Bunlar da böyle ayetleri şer'î kaideler ve bilinen dil kuralları sınırı içinde tevil ederler. İlk görüş Rasulullah (sallallahu aleyhi ve sellem), sahabe, tabiin ve seleftin üzerinde oldukları görüştür. Seleftin mezhebi en muhkem, halefin mezhebi en güvenilirdir, dediler. Biz seleftin (Allah Teâlâ'nın rızası onlar üzerine olsun) görüşünde olalım.” demektedir.⁸⁷

Görülmektedir ki *el-İsrâ ve'l-mi'râc* risalesinde yayıncının, “Ebû Şehbe'nin sıfatlar konusunda selef itikadında karar kıldığını ve iman ile yetinip sıfatlar

⁸³ Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *Şerhu'l-muhtâr*, ts., 24.

⁸⁴ Ebû Şehbe, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1996, 1/18-24.

⁸⁵ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 57.

⁸⁶ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 57.

⁸⁷ Ebû Şehbe, *el-İsrâliyyât ve'l-mevdû'ât*, 41. (2. dipnot)

konusunda tevile yanaşmadığını” söylemesi doğrudur. Ancak dipnotta parantez içerisinde verdiği sözün⁸⁸ Ebû Şehbe’ye ait olduğunu iddia etmesi yanlıştır.⁸⁹ Kaynak gösterdiği *el-İsrâiliyyât ve ’l-mevdû’ât* eserinde böyle bir söze rastlamadığımızı ifade etmeliyiz.

Ebû Şehbe başka bir yerde selef mezhebi hakkında: “Derim ki, bu akide en kolay inançtır. Kendisinde herhangi bir kapalılık veya anlaşılmaçlık yoktur. Allah Teâlâ’ya benzer isnat etmek veya sıfatlarından bir sıfatı atıl saymak yoktur. Kur’an ve sabit hadislerin getirdiği akide budur. Ehl-i hadîse de buna tabi olmak ne güzel yaraşır.” demektedir.⁹⁰ Ebû Şehbe’nin teşbih ve teccim meselesi hakkında hadislerin uydurulup Ehl-i hadîse nispet edilmesine şiddetle karşı çıktığı görülmektedir.⁹¹ Diğer bir yandan eserinde ayırdığı müstakil başlıktan da görülebileceği üzere, tevili tümüyle reddeden bir âlim değildir.⁹² Bilakis tevili belirli şart ve sınırlar koşulu ile muteber saymaktadır.⁹³

Ehl-i sünnet ekollerine karşı bir tavır takınmadığı görülen Ebû Şehbe, tam aksine Ebu’l-Hasen el-Eş’arî’den “İmam” lakabıyla bahsetmekte; herhangi olumsuz bir ifadeye yer vermemektedir.⁹⁴

Son tahlilde anlaşılmıştır ki Ebû Şehbe, Ehl-i sünnet inancını taşıyan, müteşabih ayet ve hadisler konusunda tevile yanaşmayıp selefin görüşünü tercih eden, Ehl-i sünnet ekollerini de taltif eden bir muhaddistir.

⁸⁸ Parantez içerisinde yazdığı sözün tercümesi şu şekildedir: “İtikat ettiğimiz ve inandığımız görüş bu sıfatlara, geldiği gibi iman etmektir. Keyfiyet ve benzerlik atfetmeyiz. Bunlara inanmak da vaciptir. Bu görüşün doğruluğunu sahabe, tabiin ve onların ardınca giden hidayet imamlarının teşkil ettiği selef mezhebinden görmekteyiz. Örneğin dört mezhep imamları, İmam İbn Teymiyye, talebesi İbn Kayyim ve diğerleri... Selef mezhebi en güvenli, en muhkem ve en bilgili olanıdır. Onlara muhalefet etmekte hayır yoktur.” Selef, halef, selef gibi kavramların tartışmasını konuya hâkim âlimlere havale etmekle birlikte; naşirin Ebû Şehbe’nin sözlerini kırptığını, ekleme, çıkarma ve değişiklikler yapmak suretiyle bağlamının dışına çıkardığını söylemek durumundayız.

⁸⁹ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve ’l-mi’râc*, 60. (1. dipnot)

⁹⁰ Ebû Şehbe, *A ’lâmu ’l-muhaddisîn*, 337.

⁹¹ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 334.

⁹² Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve ’l-mevdû’ât*, 27-28.

⁹³ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 338.

⁹⁴ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve ’l-mi’râc*, 57.

1.2.8. Mezhebi

Ebû Şehbe'nin ne kendi eserlerinde ne de hayatının yazıldığı yerlerde amelî mezhebi hakkında kesin bir bilgiye ulaşılammıştır. Ancak eserlerinde yer alan bir takım bulgular şöyle listelenebilir:

Tilâvet secdesinin sünnet oluşunu tercih ederek, Hanefî fukahâsından gayb sîgası ile bahsetmesi Ebû Şehbe'nin Şâfiî mezhebine mensup olduğunu akla getirmektedir.⁹⁵ Öte yandan teyemmüm meselesinde Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) görüşünü tercih ederek toprak cinsinden yer cüzlerinin hepsiyle teyemmüme cevaz verdiği (kolaylık sağlanması amacıyla) görülmektedir.⁹⁶

Usul konularında, ravinin rivayetine uygun amel etmesi, fetva vermesi yahut rivayetine muvafakat etmemesi durumunda İmâm-ı Şâfiî'nin (ö. 204/820) sözünü tercih eder; rivayetin amel sahasında değerlendirilebilmesi için ravilerin adalet ve zabtının gözetilmesi ve senedin muttasıl olması şartını koşar.⁹⁷ Aynı zamanda Ebû Reyve'nin Ebû Hanîfe'yi hadis inkârıyla itham etmesine karşılık, Ebû Şehbe'nin hararetli bir şekilde Ebû Hanîfe'yi savunduğu görülmektedir.⁹⁸

Netice olarak Ebû Şehbe'nin amelde hangi mezhebin etkisinde kaldığı tam tespit edilemezken çoğunlukla Şâfiî ve Hanefî çizgiye yakın amel ettiği kanaati oluşmuştur. Bu düşünceye sevk eden başka bir etmen ise müellifin talebelerinden Nureddin Boyacılar'ın mülakatımızda konuya dair belirttiği görüşleridir.⁹⁹ Bütün mezheplere¹⁰⁰ saygı ve takdirle yaklaştığı, muhaddis olmasının da bir getirisi sayılabilecek taassuptan uzak tavrı dikkat çekmektedir.

1.2.9. Araştırmacılığı

Ebû Şehbe, her görüşü bizzat kaynağından tespit etmeye çalışmakta ve muhalif de olsa görüşleri yüzeysel ele almamaktadır. Araştırma metodu olarak kimsenin görüşünü delilsiz almamayı, kimsenin görüşünü de delilsiz reddetmemeyi

⁹⁵ Ebû Şehbe, *Şerhu'l-muhtâr*, 13.

⁹⁶ Ebû Şehbe, *Şerhu'l-muhtâr*, 22.

⁹⁷ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 271.

⁹⁸ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 218-221.

⁹⁹ Nurettin Boyacılar, "Ebû Şehbe'nin Mezhebi Hakkında...", 19 Nisan 2023.

¹⁰⁰ İmâm Mâlik ve İmâm Ahmed hakkındaki görüşleri için *A'lâmu'l-muhaddisîn* eserinden ilgili başlıklara bakılabilir.

benimsemiştir.¹⁰¹ Günümüzde ihtisas elde etmek için yazılacak eserlerin ve yapılacak çalışmaların başarıya ulaşmasını Ebû Hâtîm'in (ö. 277/890) şu sözüne bağlar: "Yazdığın (bilgi edindiğin) zaman her şeyi yaz. Rivayet ettiğinde seçici davran."¹⁰²

Ebû Şehbe'ye göre ilmî bir araştırmaya başlayacak araştırmacının:

1. Araştırmaya konu materyalleri ve delilleri toplaması,
2. Ardından kendisini her türlü görüş ve ön yargılardan arındırması, içsel objektifliğe erişmesi,
3. Sonra araştırmasını oldukça dikkatle derinleştirerek,
4. Doğruya ulaşabilmek için deliller ve veriler arasında bir mizan kurması gerekir.¹⁰³

Bir başka yerde ise muhakkik bir araştırmacının:

1. Rivayetleri çok iyi araştırması
2. Verileri dikkatle gözden geçirmesi
3. Veriler arasında tartma ve ölçme yapması
4. Son olarak verileri; senet, metin, nakil, akıl yönlerinden değerlendirerek hangi delilin tercihi ağır basıyorsa onu tercih etmesi gerektiğini kaydetmiştir.¹⁰⁴

Ebû Şehbe'ye göre bir araştırmacı için cehalet ve gururdan daha zararlısı yoktur.¹⁰⁵

Araştırma yapan öğrencilerin ve ilim adamlarının, geçmiş âlimlerin fikirlerini alıp kendi görüşleriymiş gibi lanse etmelerine karşı çıkmaktadır. Fikir hırsızlığı anlamına gelen bu tavrın, çoğunlukla diploma veya akademik unvan elde etmek amacıyla ortaya konulduğunu belirtirken; fikir ve görüşleri sahiplerine isnat etmenin

¹⁰¹ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 229.

¹⁰² Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 183-184. Hatîb, bu sözü *el-Câmi'u li ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* eserinde Ebû Hâtîm'e isnad ederken *Târîhu Bağdâd* eserinde Yahyâ b. Maîn'e isnad eder. Bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî Hatîb, *el-Câmi'u li ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, thk. Mahmûd Tahhân (Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1983), 2/220; *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Daru'l-Garb el-İslâmî, 2001), 1/344.

¹⁰³ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 95.

¹⁰⁴ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 231.

¹⁰⁵ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 134.

kişinin ilmî derecesini düşürmeyeceğini bilakis kendisine hakkı haklıya teslim etme becerisi kazandıracağını vurgular. Mezkûr özelliği, selef âlimlerin hassasiyetleri arasında saymakta ve zamanımızda ilim erbabında bulunması gerektiğini belirtmektedir.¹⁰⁶ İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) nesepler bahsinde müstakil görüş belirtmeyerek Kâdî İyâz'ı (ö. 544/1149) taklit ettiğini ifade eden sözlerini¹⁰⁷ takdirle karşılar ve konuya örnek getirir.

Ebû Şehbe'nin eserlerinin tümünde araştırmacılığı kendisini belli etmekte ve yine tüm eserlerinde bu ilkelere riayet ettiği görülmektedir.

1.2.10. Tefsirciliği

Ebû Şehbe Kur'an ve sünnet hususunda hassastır. Tefsir konusunda Kur'an-ı Kerim'in orijin kabul edilmesi gerektiğini esas almış, diğer bir deyişle yorum esaslı tefsir yerine, nas esaslı tefsir metodunu benimsemiştir. Örneğin Kur'an'da geçen herhangi bir üslubun asli kaide olacağını ve nahivcilerin farklı görüşlerine bakılmayacağını belirtmiştir.¹⁰⁸

Tefsir ilmini, Tefsîru bi'l-Me'sur (Nakle dayalı tefsir) ve Tefsîru bi'r-Re'y (Görüşe dayalı tefsir) olarak iki gruba ayırdıktan sonra, kitaplarla örneklendirme yapmadan evvel "Tefsîru bi'r-Re'yin "Tefsîru bi'l-Me'sura muhtaç olduğunu" vurgulamış; rivayet tefsirini esas tutmuştur.¹⁰⁹ Rivayet tefsirinin hadis ilimleri ile doğrudan bağlantılı olması sebebiyle Ebû Şehbe'nin bu disipline ait görüşleri incelenmeye şayandır.

Ebû Şehbe'ye göre tefsir hakkında merfu hadislerin az olduğu görüşü doğru değildir.¹¹⁰ Görüş sahibi Suyûtî'ye (ö. 911/1505) *Fethu'l-Bârî* müellifi İbn Hacer'in; *Sahîhu'l-Buhârî* Kitâbu't-Tefsîr kısmında tekrarlar dâhil merfu hükmünde kırk sekiz

¹⁰⁶ Bkz. Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 625.

¹⁰⁷ İbn Salâh Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhuddîn eş-Şehrezûrî, - Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Reslân el-Bulkînî, *Mukaddimetu İbnü's-Salâh ve Mehâsinu'l-istilâh* thk. Bint Şâti' Âişe Abdurrahmân (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2017), 612.

¹⁰⁸ Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *Tefsîru Sureti'l-Vâki'a* (Cidde: Alemu'l-Marife, 1983), 56.

¹⁰⁹ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât*, 43.

¹¹⁰ Celaleddin Abdurrahman Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. İbrâhîm Bâcis Şu'ayb el-Arnâ'ût (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2008), 768.

adet hadis bulunması gibi tespit ve istatistikleri ile cevap verir.¹¹¹ Ancak mevkuf ve maktu rivayetler ile kıyas edilmesi takdirinde; merfu hadislerin az olduğunu kabul eder.¹¹²

Ebû Şehbe merfu hadisler paydasında, kevnî ayet tefsirlerinin muhkem ayet tefsirlerinden çok daha az olduğunu ve hatta varit olanların çoğunun da sahih¹¹³ veya sabit olmadığını belirtmektedir.¹¹⁴ Bu durumun da aslında “uslûb-u hakîm” kabilinden insanlara rahmet ve akıllarına bir letafet olduğunun altını çizer. Zira Rasulullah’ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hitabeti, muhatap aldığı insanların akli ve istidadı ile uyumludur. Mümkündür ki o zamanda bazı kimseler (hatta zamanımızda bile) ilim ve bilime dair bazı gerçekleri algılayamaz, kabul edemez. Bilimin yanlışlanabilirlik prensibi ve teraküm yoluyla ilerlemesi de göz önüne alınacak olursa, binlerce yıl önce yaşamış insanları, zamanımızda dahi zar zor ortaya konan bilimsel keşifleri tasdik ile mükellef kılmanın; mahrumiyetlerinin umumi olmasını gerektirdiği kolayca anlaşılır.¹¹⁵ Ne var ki sarahaten belirtilmeyen bazı ilmî ve fennî esaslara, varit olan elfazın zımnında işaret edilmiş olup zaman içerisinde müfessirler tarafından anlaşılmaktadır.

Rasulullah’ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ve sahabenin (radiyallahu anhum) Kur’an hususundaki hassasiyet ve titizliklerini vurgulayan Ebû Şehbe; onların hangi ayet yazın, hangi ayet kışın, hangi ayet seferde, hangi ayet hizada (ikamet halinde) indiğini çok iyi bildiklerini ifade etmektedir.¹¹⁶

Ebû Şehbe *el-İsrâiliyyât ve’l-mevdû’ât* eserinin girizgâh kısmında tefsir ilmine dair bazı önemli malumatı aktarmaktadır. Bunların arasında özellikle hadis ilmi ile doğrudan alakalı olması hasebiyle şu müfessir sahabilerin isimlerini vermesi

¹¹¹ Bkz. Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, thk. Şu’ayb Arnavût - Âdil Mürşid (Suriye: er-Risâletü’l-Âlemiyye, 2013.), 14/630.

¹¹² Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve’l-mevdû’ât*, 47.

¹¹³ Sahih terimi, mustalah ilminde hadislerin sıhhat bakımından ayrıldığı kısımlar arasından en üst düzeyi ifade ederken; mevzuat ilminde ise mevzu (uydurma) rivayetlerin karşıtı olan, aslı mevcut ve muteber rivayetleri ifade eder.

¹¹⁴ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve’l-mevdû’ât*, 48.

¹¹⁵ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve’l-mevdû’ât*, 49.

¹¹⁶ Ebû Şehbe, *Şerhu’l-muhtâr*, 133.

önemlidir: “Hulefâ-i Râşidîn, İbn Mes’ûd, Übey b. Kâ’b, Abdullah b. Abbas, Zeyd b. Sâbit, Ebû Mûsâ el-Eş’arî ve Abdullah b. Zübeyr (radiyallahu anhum)”.

Ebû Şehbe’nin müfessir yönü, huruf-u mukatta’a konusundaki İsraili rivayetleri ele aldığı esnada kendisini ortaya koymaktadır.¹¹⁷ Tefsirinde temel öğeler olarak Arapça sarf ve nahvi, ön planda tuttuğu görülürken¹¹⁸; Kur’an-ı Kerim’den delil getirdiği esnada, kıraat ilmi ve ayet okunuşlarından kaynaklı mana farklılıklarını da göz önünde bulundurması tefsirciliğine derinlik kazandırmaktadır.¹¹⁹

1.2.11. Duyarlılığı

Ebû Şehbe’nin İslâm coğrafyasına karşı hassas tutumu sık sık ibarelerinde de kendini göstermektedir. Önceden zikrettiğimiz Filistin meselelerinin yanında, tarihsel süreç içerisinde elimizden çıkan topraklara duyduğu hasrete, Endülüs örnek verilebilir. Endülüs’ten bahseden Ebû Şehbe bu topraklar hakkında el-Firdevsu’l-Mefkud (yitirilmiş cennet) tabirini kullanmaktadır.¹²⁰ Endülüs coğrafyasında İslâm’ın hüküm sürdüğü sekiz asır müddetince yaşanan ilmî ve fennî gelişmeleri tarihin müstesna sayfalarına eklemektedir.¹²¹

Hadis ilimleri özelinde İslâmî gelişimi ne denli arzuladığı “Tavsiyeleri” başlığında incelenecektir. Başka bir deyişle sadece yakınmakla kalmamakta, bilakis tespit ettiği sorunlara karşı reçeteyi de ortaya koymaya çalışmaktadır. Kendisinin on yıllarca eğitimcilik yapması çok yönlü bakış açısı geliştirmesine olanak sağlamıştır. Bir medeniyetin ancak sağlam bir ilmî gelişimin üzerine bina edilebileceğinin farkındadır. Bu yüzdendir ki İslâm medeniyetini çok güzel bir şekilde tahlil etmiş, branşı noktasında eksik gördüğü yerleri tamamlamaya yoğunlaşmış, geçmiş ile günümüz arasında değerli sentezler ortaya koymuştur. Aynı zamanda Endülüs ve Filistin meseleleri gibi üzüntü duyduğu olayları duyarlılık gereği birden çok yerde vurgulamıştır.

¹¹⁷ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve ’l-mevdû’ât*, 306.

¹¹⁸ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve ’l-mevdû’ât*, 196.

¹¹⁹ Örn. Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve ’l-mevdû’ât*, 222. (1. dipnot)

¹²⁰ Ebû Şehbe’nin Endülüs hakkında “yitirilmiş cennet” tabirine diğer eserlerinde de rastlamak mümkündür. bk. Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 607. (2. dipnot)

¹²¹ bk. Ebû Şehbe, *A ’lâmu ’l-muhaddisîn*, 102.

1.2.12. Hadis İlimlerine Verdiği Önem

Ebû Şehbe, Rasulullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) derin muhabbet duyan bir âlimdir. Örneğin bir yerde: “Anam babam canım feda olsun; o Rasulullah'tır. (Sallallahu aleyhi ve sellem)” diye söylerken¹²²; başka bir yerde bu muhabbetini, Mescid-i Nebevî'yi “En güzel insanın bedenini saklayan en güzel yer parçası” olarak nitelendirmek suretiyle dışa vurmaktadır.¹²³

Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât*'da kendisinin kaleme almış olduğu *el-Medhal, Difâ'un 'ani's-sünne, A'lâmu'l-muhaddisîn ve es-Sîretu'n-nebeviyye* eserlerini zikretmekte, “Kendime karşı hassasiyetimden daha fazla Kur'an ve sünnete hassasım, bu uğurda yaptığım çalışmaların kabulünü Allah Teâlâ'dan isterim.” demektedir.¹²⁴ Çalışmaları mercek altına alındığında söylediği sözün hakkını verdiği görülmektedir.

Ebû Şehbe, hadis musannefatı arasından sünen türü eserlere ayrı bir önem atfetmekte, bu türün okuyucusu ve araştırmacısına en çok yardımcı olan tür olduğunu ifade etmektedir. Bununla beraber illel değerlendirmelerinin yapıldığı eserleri de oldukça takdirle karşılamaktadır.¹²⁵ İlelu'l-hadis bağlamında, hadislerle çokça iştiğal eden âlimlerin farklı bir melekeye sahip oldukları görüşüne katılan Ebû Şehbe, bu melekenin sahih ve illetli hadisleri ayırt etmekte ilham seviyesinde olduğuna kanidir. İlmi ile amel eden âlimlerin ilhama müstahak olduklarını söylemektedir.¹²⁶

Yönettiği tezler göz önüne alındığında Ebû Şehbe'nin hicrî ilk üç asır hadis çalışmalarına önem verdiği açığa çıkmaktadır.

Ebû Şehbe'nin eserlerinden ikisi tefsir ilimleri ve diğer ikisi İslâm hukukuyla alakalı iken; kalan on bir eseri hadis ilimlerinde kaleme alınmıştır. Ayrıca makalelerinin çoğu, hadis ilimlerine ilişkin yazılmıştır. Ebû Şehbe'nin hadis sahasında yazdığı eserlerine çeşitli âlimler atıf yaparken; kendisi de “Ehl-i hadis'ten olmakla” övülmüştür. Radyo yayınları ve ses kayıtları incelendiğinde yine hadis ilmi

¹²² Ebû Şehbe, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1996, 1/40.

¹²³ Ebû Şehbe, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1996, 1/58.

¹²⁴ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât*, 336.

¹²⁵ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 82-83.

¹²⁶ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 427.

ile alakalı oldukları görülmektedir. Çalışmamızın ikinci bölümünde bu konulara değinilmiş; Ebû Şehbe'nin hadis ilmindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED EBÛ ŞEHBE’NİN HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Ebû Şehbe hadislerin sadece rivayeti değil bilakis dirayeti ile de iştigal etmiştir. Kaleme aldığı *Difâ’ ‘ani’s-sünne, el-İsrâiliyyât ve’l-mevdû’ât, Şerhu’l-muhtâr* ve *el-Vasît* gibi eserleri buna örnek verilebilir.

Bazı dipnotlarında, metin içerisinde yer verdiği ibareleri tasdik ettiği görülen Ebû Şehbe’nin ilmî metodu, işbu noktalardan istifade ile tespit edilebilir. Bahsi geçen yorumların ekserisinin sünnet inkârcılarına cevap niteliği taşıdığı göz önüne alınacak olursa Ebû Şehbe’nin çalışmalarında sünnet ve âlimlerin savunusunun net bir şekilde ön plana çıktığı görülür.¹²⁷

Ebû Şehbe’nin hadis ilmindeki yeri; eserleri, görüş, tercih, tespit, eleştiri ve tavsiyeleri, ihtiyatlı tutumu, özel ilgi gösterdiği eserler, siyerciliği, şerhçiliği, farklı konulardaki yaklaşımları ve tenkitçiliği üzerinden incelenecektir.

2.1. MUHAMMED EBÛ ŞEHBE’NİN HADİS İLMİNE DAİR ESERLERİ VE BU ESERLERE GENEL BİR BAKIŞ

Ebû Şehbe’nin hadise dair bir tanesi on beş cilt olmak üzere on eser telif ettiğini, doktora çalışmasının da bu alanda olduğunu belirtmiştik. Eserlerinden bazıları yine kendisi tarafından birleştirilmiş veya ayrı kısımlara ayrılmış; netice itibarıyla incelenmeye müsait yedi adet kitabı araştırmamıza konu olmuştur.

Ebû Şehbe telif edeceği eserlerin ilk sayfalarına berâat-i istihlâl¹²⁸ kabilinden bazı ayet ve hadisleri yazmaktadır. Eserin telif gayesine genelde mukaddime

¹²⁷ Örn. Ebû Şehbe, *A’lâmu’l-muhaddisîn*, 145. (1. dipnot)

¹²⁸ Nasrullah Hacımuftuoğlu berâat-i istihlâl sanatını tarif ederken: “Berâat “üstün olmak, üstün gelmek”, istihlâl ise “çocuğun doğduğu anda çıkardığı ses, başlamak, yeni ayın görünmesi ve yağmurun yağması” gibi anlamlara gelir. Bir terim olarak berâat-i istihlâl, nazım ve nesirde maksada ve muhtevaya işaret eden kelime ve deyimlerin yardımıyla konuya ilgi çekici güzel bir üslûpla başlama sanatıdır. Bu sanata berâat-i matla’, hüsn-i ibtidâ, hüsn-i iftitâh gibi isimler de verilir. Maksada işaret eden kelime ve deyimlerin nazım ve nesrin ortasında yer almasına ise telmih denir. Berâat-i istihlâlde bir münasebet bularak maksada geçmeye tehallus, herhangi bir münasebet düşürülmeden yapılan geçişe ise iktidâb adı verilir. Bu sanata çok değer veren eski müellifler hamdele ve salvelede veya devrin hükümdarını öven kısımlarda eserin konusuna işaret eden kelime ve

bölümünde değinirken, uyguladığı metodu da ayrı bir başlıkta belirtmektedir. Eserlerinin çoğunda dipnotlar aracılığıyla açıklamalarda bulunmakta, okuyucusuna sadece didaktik bir dille değil, sohbet eden bir üslupla da hitap etmektedir. Eserlerinin arasında organik bir bağ mevcut olup bu hususa çalışmamızda ayrıca temas edilecektir. İfade edilmelidir ki eserlerinin makale ve notlarından derlenmiş olmasından kaynaklı yer yer bazı tekrarlara rastlanmakta; ancak bu tekrarlar eserlerden istifadeye gölge düşürmemektedir. Yazdığı hadislerin kimi zaman ayrıntılı tahriçlerini dipnotlarda verirken kimi zaman metin içerisinde kaynağın zikri ile yetinmekte, bazen de araştırmayı okuyucusuna havale etmektedir.

Takip eden başlıkta Ebû Şehbe'nin eserleri; telif gayesi, önemi, metodu, muhtevası, kaynakları ve hadis ilmindeki yeri başlıkları altında alfabetik olarak tahlil edilecektir.

2.1.1. A 'lâmu 'l-Muhaddisîn

Ebû Şehbe'nin hadis âlimlerini ve eserlerini tanıttığı eseridir. Fihristi ile beraber 352 sayfa olup görüşlerini (özellikle tanıttığı âlimler hakkında), tercihlerini ve tespitlerini ihtiva eder. Hadis tarihi ile ilgili mühim bilgilerin yer aldığı kitapta, bazı hadis eserlerinin hususiyetlerine değinilmektedir. Çoğu kısaca olmak üzere müelliflerin de hayatlarına yer verilmiştir.

Ebû Şehbe bu eserin mukaddimesini 25 Ocak 1962 /19 Şaban 1381 tarihinde yazmıştır.¹²⁹

2.1.1.1. Telif Gayesi

Eserin mukaddimesinden; sahabe devrinden başlamak üzere hicrî dördüncü asra kadar meşhur muhaddislerin çalışmaları, ilmî yolculukları, hoca ve talebeleri, telif ettikleri eserler ve bu eserler hakkında önemli bilgiler ile vefat tarihlerini okuyucusuna aktarmak amacıyla olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu eserini hicrî

deyimlere özellikle yer verirler.” demektedir. bk. Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Berâat-i İstihlâl”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/470.

¹²⁹ Ebû Şehbe, *A 'lâmu 'l-muhaddisîn*, 4.

onuncu asır hadis âlimlerine kadar genişletmek arzusuyla duada bulunduğu görülmektedir.¹³⁰

2.1.1.2. Önemi

Ebû Şehbe'nin hadis âlimleri hakkındaki görüşleri ve eserleri hakkındaki tespitleri bu kitapta yer almaktadır. İleride de değinilecek olan özel ilgi gösterdiği eserler kapsamında çoğu tespitlerinin bu kitapta mevcut olduğu dikkate şayandır.

Eserde yer alan bir kısmın müstakil bir şekilde *Fî Rihâbi'l-Kutubi's-Sitte* adıyla basılması aslında kitabın önemi hakkında ipucu vermektedir. H. 3. Asırda yapılan teliflerden bahsederken 34 farklı esere yer veren müellif, h. 4. Asır başlığında 12 farklı eseri konu edinmiştir. Bunu Ebû Şehbe'nin h. 3. Asrı "telifin altın çağı" olarak nitelendirmesinin somut bir örneği olarak değerlendirmek mümkündür.¹³¹

Anlaşılır üslubuyla, Arapçayı iyi bilen hemen hemen herkesin istifadesine açıktır. Sistematik yazımı sayesinde de aranılan kısımlara erişim kolaylığı mevcuttur. Konular yüzeysel ele alınmamış, tanıtımı yapılan eserler hakkında ortaya konmuş diğer çalışmalara dahi değinilmiştir. İşbu sebeple de okuyucusuna, literatür anlamında katkı sağlamaktadır.

Hadis eğitimi hususunda, özellikle hadis tarihi açısından bu eserin müfredatlara eklenmesi gerekmektedir. Zira eserde yer alan bilgilerin yanında, tartışmacı üslubu; okuyucusunda kalıcı bir etki bırakmakta, onu olası tartışmalar için donanımlı hale getirmektedir.

Eserlerinde de sık sık bu kitabına atıfta bulunduğu tespit edilmiştir. "Eserleri Arası Atıflar" başlığında temas edilecektir.

2.1.1.3. Metodu

Ebû Şehbe eserinin ilk kırk beş sayfasında hadis ilmi ile ilgili tarifler, hadis tedvin tarihi, mana ve lafız rivayeti gibi konularda bilgiler vererek okuyucusuna ön hazırlık sunmaktadır. Ardından İmâm-ı Mâlik'ten (ö. 179/795) başlayarak eser telif etmiş ilk âlimlerin hayatlarını aktarmakta, yer yer onların fizikî ve ahlakî özelliklerine değinmekte, hoca ve talebelerini listelemekte ve eserlerinin isimlerini

¹³⁰ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 667. (1. dipnot)

¹³¹ Ebû Şehbe, *Â'lamu'l-Muhaddisîn*, 24-27.

belirtmektedir. Sonrasında değerlendirmesini yapacağı eseri; metodolojisi, istatikselsel bilgileri, esere yöneltilen eleştiri ve cevapları (eserden örnekler parantezinde) tahlil etmektedir. Ancak Ebû Şehbe'nin bu metodu, kitabın başından sonuna bir süreklilik arz etmemekte, bazen daha kısa bir tanıtım şekli görülmektedir. Örneğin eserin başından beri biyografisini aktardığı müelliflerin eserlerini müstakil olarak tanıtan Ebû Şehbe, müstahreçler kısmında bunu yapmamış ve sadece biyografileri vererek eserlerinden kısaca bahsetme yoluna gitmiştir.¹³²

Ebû Şehbe *Sahîhu'l-Buhârî*'den örnekler zikrederken niyet hadisinin yanısıra, Ebû Hüreyre'nin (ö. 58/678 radiyallahu anh) nasıl çok rivayette bulunduğu dair açıklaması ve rida hadisi gibi rivayetler aktarmıştır. Verdiği örnekleri hususen seçtiği göz önüne alındığında, ihtilafli meselelerdeki tercihlerine dair gözlemler yapılabilmektedir.¹³³

2.1.1.4. Muhtevası

Eserin ilk kırk beş sayfasından sonra İmâm-ı Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Bakî b. Mahled (ö. 276/889), Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Tirmizî, Nesâî (ö. 303/915), İbn Mâce (ö. 273/887), İbnü'l-Medînî (ö. 234/848-49), Dârimî (ö. 255/869), İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), İbn Huzeyme (ö. 311/924), Tahâvî (ö. 321/933), Kâsım b. Asbağ (ö. 340/951), İbn Hibbân (ö. 354/965), Ziyâeddîn el-Makdisî (ö. 643/1245), Hallâl (ö. 311/923), İbn Ebî Hâtim er-Râzî (ö. 327/938), Dârekutnî, Taberânî (ö. 360/971), Beyhakî (ö. 458/1066), Hâkim (ö. 405/1014), Ebû Zer el-Herevî (ö. 434/1043), Ebû Avâne (ö. 316/929), İbnü'l-Ahram (ö. 344/955), Tûsî (ö. 344/955), Mâsercisî (ö. 365/976), İsmâilî (ö. 371/982), İbn Ebî Zühl (ö. 398/1008), Cûzekânî (ö. 543/1148), İbn Merdûye (ö. 410/1020), Hattâbî (ö. 388/998) gibi âlimlerin hayatları verilmektedir. Ayrıca bu isimlerin kişisel özellikleri, hoca ve talebeleri, eserleri, eserleri üzerine yapılmış çalışmalar okuyucuya aktarılmaktadır.

¹³² Ebû Şehbe, *A'lâmu'l-muhaddisîn*, 333-342.

¹³³ Ebû Şehbe, *A'lâmu'l-muhaddisîn*, 163-164.

Ebû Şehbe kendilerinden bahsettiği eserlerin basım yerleri hakkında da bilgiler vermektedir.¹³⁴ Bu eseri hadis tarihi konusunda telif etmesine rağmen gerekli gördüğü yerlerde mustalah ilmine dair tariflere de yer vermektedir.¹³⁵

Eserin bu baskısında maalesef bazı sıkıntılar göze çarpmaktadır. Bunların en belirginlerine hicrî tarih kısaltması olan هـ. Sembolü yerine; miladi tarih kısaltması olan م. sembolünün, Arapça المتوفى (müteveffâ) kelimesine karşılık kullanılmasını örnek verebiliriz.¹³⁶

2.1.1.5. Kaynakları

Bu kitapta dikkat çeken nokta, diğer eserlerinden farklı olarak ayet-i kerimelerin sure ve rakamlarının dipnotlarda verilmesidir.¹³⁷ Ebû Şehbe'nin eserde kullandığı sözlük *el-Misbâhu 'l-Münîr*'dir.¹³⁸

Kur'an-ı Kerim ve *Kütüb-i tis'a* bu eserin başlıca kaynaklarını oluştururken kaynakça kısmında 46 kitap bulunmaktadır.¹³⁹ Bu kısma eser içerisinde istifade ettiği halde yazılmayan Kâtib Çelebi'nin (ö. 1067/1657) *Keşfu 'z-zünûn* ve el-Havlî'nin (ö. 1349/1931) *Miftâhu 's-sünne* eserlerini de eklemek mümkündür.

2.1.2. *Difâ'un 'ani's-Sünne ve Reddu Şübehi'l-Müsteşrikîn ve'l-Küttâbi'l-Mu'âsırîn*

Ebû Şehbe'nin doktora derecesini elde ettiği *el-Vad'u fi'l-hadis ve âsâruhu's-seyyie fi kutubi'l-'ulûm* adlı çalışması, şu iki kitabının arka planını oluşturmaktadır:¹⁴⁰

1. *Difâ'un 'ani's-sünne ve reddu şübehi'l-müsteşrikîn ve'l-küttâbi'l-mu'âsırîn*
2. *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât fi kutubi't-tefsîr*

Dolayısıyla doktora tezinin değerlendirmesi bu iki eser özelinde yapılacaktır.

¹³⁴ Örn. Ebû Şehbe, *A'lâmu 'l-muhaddisîn*, 30. (1, 2, 3 ve 5. dipnotlar)

¹³⁵ Örn. Ebû Şehbe, *A'lâmu 'l-muhaddisîn*, 56. (1. ve 2. dipnotlar)

¹³⁶ Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *Â'lâmu 'l-Muhaddisîn*, 23-25.

¹³⁷ Ebû Şehbe, *A'lâmu 'l-muhaddisîn*, 10.

¹³⁸ Ebû Şehbe, *A'lâmu 'l-muhaddisîn*, 37.

¹³⁹ Ebû Şehbe, *A'lâmu 'l-muhaddisîn*, 346.

¹⁴⁰ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât*, 89; (3. dipnot) Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 200. (3. dipnot)

Difâ'un 'ani's-sünne, Ebû Şehbe'nin Mısırlı yazar Mahmud Ebû Reyeye, Ahmed Emîn (ö. 1373/1954) ve Hasan Abdulkadir'e (ö. 1410/1990) karşı reddiyelerini bir araya getirdiği eseridir. 394 sayfa ve iki kısım olup Ebû Şehbe'nin tenkitçiliğini, hadis ilimleri ve hadis ehline verdiği değerin somut örneklerini, tavsiyelerinden önemli bir kısmını ve şerhçiliğinden bazı motifleri ihtiva eder.

Bu eser Mehmet Görmez ve Mehmet Emin Özafşar tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve *Sünnet Müdafaası* ismiyle Rehber Yayınları'nca 1990 yılında basılmıştır.

2.1.2.1. Telif Gayesi

Ebû Şehbe, Ebû Reyeye'nin 1364 Ramazan/1945 Ağustos tarihinde Ezher Dergisi'nin 633. sayısında *el-Hadîsu'l-Muhammedî* başlığında bir makale yayınladığını ifade ederek, onun bu makaleyi “yayınlanacak bir kitabın özeti” olarak zikrettiğini; kendisinin de bunun üzerine bir reddiye kaleme aldığını ve mezkûr derginin 642. Sayısında yayımlandığını belirtir. Ebû Şehbe muhatabına reddiyesinde, böylesi bir kitabın bu haliyle basılmasının doğru olmadığını, içerik ve başlıkları tekrar gözden geçirmesini, zira hadis ilminin kolay bir uğraştan ibaret olamayacağını aktarmış; eserdeki yapılması muhtemel hatalara karşı onu uyarmıştır. Derginin 654. Sayısında ise Ebû Reyeye'nin Ebû Şehbe'ye reddiyesi yayınlanmıştır. Ancak reddiye içerisinde Ebû Şehbe'nin tavsiyelerine adeta yeşil ışık yakıldığı için Ebû Şehbe muhatabının kitabını gözden geçirmesini ummuştur.

1377/1958 senesinde ise Ebû Reyeye'nin *Edvâ' 'ale's-sünneti'l-Muhammediyye ev difâ' 'ani'l-hadîs* eserini yayınlamasıyla kanaatlerini ve ilmî yanlışlarını değiştirmedini müşahede eden Ebû Şehbe, reddiyeler yayınlamaya başlamıştır.¹⁴¹

Ebû Şehbe reddiyelerini Ezher Dergisi'nde yayınlamıştır. Peş peşe çıkan yedi makalesinden sonra¹⁴² araya başka meşgalelerin girdiğini ifade eden Ebû Şehbe bilahare reddiyelerini mezkûr dergide tamamlama imkânı bulmuştur.

¹⁴¹ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 34-35.

¹⁴² H. 1387 senesi Muharrem ayından Şaban ayına kadarki süre zarfında yayınlanmışlardır. Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 9. (2. dipnot)

Eserin ilk kısmının sonunda 25 Şevval 1379/20 Nisan 1960 tarihi (Perşembe sabah namazı öncesi) kitabını yazmayı bitirdiğini belirtmektedir.¹⁴³

Ebû Şehbe bu eserin ortaya çıkışında emeği geçen iki zatı -Abdurrahman b. Yahyâ el-Mu'allimî el-Yemânî¹⁴⁴ (ö. 1386/1966) ve Muhammed Abdürrezzâk Hamza¹⁴⁵ (ö. 1392/1972)- ismen zikrederek; onlara teşekkür etmektedir. Aslında bu isimler konu hakkında birer kitap da yayınlamışlardır.¹⁴⁶

2.1.2.2. Önemi

Difâ'un 'ani's-sünne genel anlamda hadis inkârcılarına verilmiş bir cevap olması açısından çok kıymetlidir. Özel anlamda da Ebû Reyve'nin yazılarına reddiye olması, önemli bir vazifeyi ifa etmektedir. Ebû Şehbe'nin ilmî hayatında takip ettiği sünnet ve hadis savunusunun en somut ve en tartışmacı örneğidir. Eserde Ebû Şehbe'nin derin ilmî birikimi ve tenkitçilik yanı ağır basmaktadır. İlmî tartışma esaslarının çok yönlü bir şekilde ortaya koyulduğu bu eser, günümüz inkârcılık akımlarına dair önemli tespitleri içerir. Aslı müsteşriklere dayanan sapkın ve yanlış iddiaları, sahiplerine isnat ederek; ortadan kaldırmaktadır. Sadece geçmiş hadis âlimlerinin değil, günümüzdeki Ehl-i hadîsin de bu disiplinde söz sahibi olduğunu yansıtır.

Ebû Şehbe, kitabı hakkında şöyle söylemektedir: “Bu kitap ki benim zihnimin, aklımın ve kalbimin özü; tertemiz sünnet-i nebeviyyenin diraseti ile yaşanmış bir ömrün özeti, otuz küsur senelik sünnete karşı işlenen cinayetlere yapılan reddiyelerin hülâsasıdır.”¹⁴⁷

Eser, günümüzde hadis alanında çalışmalar yapan bazı yazarların, aslında müsteşriklerin fikirlerini benimsediklerini gün yüzüne çıkartmaktadır. Yer yer sert üslubuyla dikkat çekmekte, ayetler ve hadislerle cevaplar kaydetmektedir. Gerek objektif ve ilmî oluşu gerekse hadis inkârcılığına karşı sertlik ihtiva etmesi, eserin öne çıkan özelliklerindedir.

¹⁴³ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 249.

¹⁴⁴ Kitabının ismi *el-Envâru'l-Kâşife li mâ fi kitâbi Advâ 'ale's-sünne*'dir. 'Âlemu'l-Fevâid li'n-Neşri ve't-Tevzî' tarafından ve 1986 senesinde Matba'atu's-Selefiyye tarafından basılmıştır.

¹⁴⁵ Kitabının ismi *Zulumâtu Ebî Reyve emâme Edvâ'i's-sünneti'l-Muhammediyye*'dir. 1958 senesinde Matba'atu's-Selefiyye tarafından basılmıştır.

¹⁴⁶ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 10.

¹⁴⁷ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 3-4.

Eserin, temel hadis eğitimine sahip kimselerin istifade edeceği bir mahiyeti bulunmaktadır. İçeriğindeki cevapların anlaşılması için bu hususiyet ön koşul olarak zikredilebilir. Dolayısıyla hadis eğitiminin henüz başında değil; ilerleyen aşamalarında istifade edilmesi daha uygun olacaktır.

Ebû Şehbe, diğer eserlerinde sık sık bu kitabına atıflar yapar.

2.1.2.3. Metodu

Ebû Şehbe, eserinde kullandığı didaktik üslubun yanında okuyucusuna seslenmekten ve onunla sohbet etmekten geri durmamış; bu da ilmî dilin yoğunluğunu ve olası ağırlığını hafifleterek eseri istifadeye daha çok açmıştır.¹⁴⁸

Bu kitapta en çok dikkat çeken özelliklerden birisi, kitabın başlıklarının hüküm içeren birer kazıyye şeklinde olması ve müellifinin görüşlerini yansıtmasıdır. Fihriste bakmak, kitabın içeriği ve müellifinin bakış açısı hakkında fikir sahibi olmaya yeterli gelecektir.

Ebû Şehbe eserinin mukaddimesinde, doktora tezini (*el-Vad'u fi'l-hadis ve reddu şubehi'l-müsteşrikîn ve'l-kuttâbi'l-mu'âsirîn*) dahi hadis savunusu konusunda hazırladığını¹⁴⁹ hatırlatarak; ilerleyen süreçte Ebû Reyeye'nin *Edvâ' 'ale's-sünneti'l-Muhammediyye ev difâ' 'ani'l-ḥadîs* kitabını kaleme almasından sonra doktora tezinin ismini *Difâ'un 'ani's-sünne ve redd-u şubehi'l-müsteşrikîn ve'l-küttâbi'l-mu'âsirîn* olarak değiştirdiğini belirtir. Ebû Reyeye'yi hadis inkârcılarının yeni, eski tüm sataşmalarını alan, sünneti sanki ihtilaf ve tenakuz mahalliymişçesine göstermek için olağanüstü çaba harcayan, hadislere tahrif ve tebdili isnat eden, bu uğurda da sahih rivayetleri inkâr etmekle kalmayıp uydurma rivayetleri esas ve delil kabul eden birisi olarak değerlendirmektedir. Dikkat edilmelidir ki Ebû Şehbe zikrettiği her tespiti; Ebû Reyeye'nin kitaplarından, taassup çizgisinden uzak bir şekilde, olması gerektiği hal üzere ilmî mukayeselere tabi tutmuş ve ancak ondan sonra yazıya dökmüştür.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 311, 378.

¹⁴⁹ Ebû Şehbe sayfa 9, ilk dipnotta doktorasını 1365/1946'te telif ettiğini belirtmektedir.

¹⁵⁰ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 9.

Ebû Şehbe, Ebû Reyve'nin kitabını altı başlık halinde tenkit eder. Önce genel hatlarıyla tenkitlerini aktaran Ebû Şehbe, ilerleyen kısımlarda her başlığı ayrıntısıyla okuyucusuna sunmaktadır.

Bu kitap makalelerden derlenmiştir. En bariz yansıması da eserin ilk kısmı s. 170'te zikredilen bahislerin, bazı değişikliklerle (başlıklandırmalar vs.) ikinci kısım s. 347'de tekrarıdır. Ayrıca ilk kısım s. 224'te zikredilen bir başka yer, ikinci kısım s. 359'da yine bazı değişiklikler ile (maddelemeler, paragraflara bölmeler vs.) tekrar etmektedir.

Eser içerisinde Ebû Şehbe'nin okuyucusu ile dertleşme kabilinden konuşma uslubu göze çarpmaktadır.¹⁵¹ Mustalah ilminden bilgilere yer vermesi; anlatımını desteklemekte ve okuyucusunun konudan kopmasını engellemektedir.¹⁵²

2.1.2.4. Muhtevası

Bu kitabın Mektebetü's-Sünne baskısı aslında:

1. *Difâ'un 'ani's-sünne ve redd-u şübehi'l-müştarikîn ve'l-küttâbi'l-mu'âsirîn*
2. *Ba'du'ş-şübehi'l-vâride 'ala's-sünne kadîmen ve hadîsen ve redduhâ reddan 'ilmiyyen sahîhan*
3. *Beyânu'ş-şübehi'l-leî evredehâ ba'du men yunkiru hucciyyete's-sünne ve'r-reddu 'aleyhâ*

İsimlerinde üç farklı eserin yayınevi tarafından birleştirilerek yayımlanmış halidir. En son zikredilen eser Muhammed Ebû Şehbe'ye değil Abdülgani Abdülhâlık'a (ö. 1403/1983) ait olup bilahare esere ilave yapılmıştır.

İlk kitap Ebû Şehbe'nin hayatında basılmış ve ikinci bir baskıyı da görmüştür. Ancak ikinci kitap Ebû Şehbe'nin el yazısından çalışılarak daha sonra gün yüzüne çıkarılmıştır.

Ebû Şehbe eserinin ikinci kısmında (bizzat kendi ifadesiyle) Ahmed Emîn'e ait *Duha'l-İslâm* ve Hasan Abdulkadir'e ait *Nazratun 'âmmen fi tarîhi'l-fikhi'l-İslâmî* kitaplarında geçen şüphelere cevaplar vermektedir.¹⁵³

¹⁵¹ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 378.

¹⁵² Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 109, (1. dipnot) 370. (1 ve 2. dipnotlar)

İlk kısımda, mukaddimenin ardından sünnetin delil olması konusunda bilgiler aktarmış ve hadislerin yazımı meselesine değinmiştir. Böylelikle okuyucusuna bilgilendirici bir girizgâh sunarak; reddiye kısmı öncesi bir temel oluşturma gayreti göstermiştir. Reddiye kısmında ise Ebû Reyve'nin kitabınının tenkidini altı başlık halinde özet şeklinde yapmış, sonra her başlığı tafsilatıyla okuyucusuna aktarmıştır. Ebû Reyve'nin tenkit ettiği hadisleri başlıklar halinde zikrederek gerekli cevapları vermiştir. Hz. Ebû Hüreyre'ye (radiyallahu anh) karşı hücumunu da ayrı başlıklarla cevaplandırmıştır. Ebû Şehbe'nin yer yer özel başlıklarla yer verdiği tenkitleri, çalışmamızın ilerleyen kısımlarında değerlendirilecektir.

Kitabın Mektebetü's-Sünne baskısı, istifade edilebilir olmasının yanında; eleştirilebilecek bazı özelliklere de sahiptir. Kitap içerisinde özellikle:

1. Dipnot ve metin içi eşleşmelerin birbirini tam tutmaması (örneğin s. 275 1. ve 2. dipnot veya s. 294'te verilen 1. dipnotun s. 295'e ait olması gibi)
2. Kelimelerdeki bariz yazım yanlışları (Örneğin s. 255'te yer alan Haşr Suresi 9. ayetin yazımındaki bariz hata, s. 185'teki merfu kelimesinin hatalı yazılışı vesair) gibi hususlar istifadeyi gölgeleyebilmektedir.

2.1.2.5. Kaynakları

Eserde kaynakça kısmına yer verilmemiştir. Kur'an-ı Kerim ve *Kütüb-i sitte*'yi başlıca kaynaklar olarak saymak mümkündür. Mahmud Ebû Reyve'nin *Edvâ' ale's-sünneti'l-Muhammediyye ev difâ' ani'l-hadîs*, Ahmed Emîn'in *Duha'l-İslâm* ve Hasan Abdulkadir'in *Nazratun 'amme fi tarîhi'l-fikhi'l-İslâmî* kitapları işbu eserin içeriğinde sık sık değinilen telifatlardır. *Tefsîru İbn Kesîr*, *Tefsîr-i Âlûsî*, *Tefsîr-i Râzî*, *Makâlât-ı Kevserî*, İbn Haldûn'un (ö. 808/1406) *Mukaddime*'si, Nevevî'nin *Sahîhu Müslim Şerhi*, Aynî'nin (ö. 855/1451) *'Umdetu'l-kârî*'si, İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*'si ve *el-İsâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*'si, İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-nihâye*'si gibi eserleri kaynakçadan saymak mümkündür. Ayrıntılı bilgi için Mehmet Görmez ve M. Emin Özafşar'ın hazırladıkları yukarıda zikri geçen tercümeye bakılabilir.

¹⁵³ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 252, 273.

2.1.3. *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât fi kutubi't-tefsîr*

Önceden de belirtildiği gibi Ebû Şehbe'nin *el-Vad'u fi'l-hadis ve âsâruhu's-seyyie fi kutubi'l-'ulûm* adlı doktora çalışmasının, ilerleyen zamanlarda kendisi tarafından türetilen ikinci eseridir.¹⁵⁴ 348 sayfa boyutunda olup Ebû Şehbe'nin tenkitçiliğini, İsrailiyyat ve mevzuat hakkındaki şiddetli tutumunu, tefsir ilmindeki birikimine dair verileri ihtiva eder.

Ebû Şehbe'nin hem müfessir hem de muhaddis yönünün aynı anda ön plana çıktığı bu eserde müellif, tefsir rivayetlerini İsrailiyyat ve uydurmalarından arındırmayı amaçlar. İsrailiyyatın kavramsal boyutu ve İslâmî ilimlere tesiri, uydurma rivayetlerin sebepleri ve temel kaidelerle ayıklanmaları bu kitabın öne çıkan özellikleridir.

2.1.3.1. Telif Gayesi

Ebû Şehbe, talebe olduğu zamanlardan beri tefsir eserlerine sonradan giren rivayetleri araştırmaya başladığını kaydeder. “Zamanındaki müsteşrikler ve onların kuyrukları olan bazı araştırmacı yazarlar” tarafından hususi bir gaye doğrultusunda yapılan ilmî tahrifatları müşahede etmekte; onlara karşı talebelerine ve arkadaşlarına tembihlerde bulunmaktadır. Uzunca bir zamandır da kendisinden “mevzuat-İsrailiyyat-batıl rivayetler üçgeninden bahseden, hak ile batılın ayrıldığı bir eser” talep edilmektedir.¹⁵⁵ Artık müstakil bir eserin ortaya konma zamanı gelmiştir. Ebû Şehbe kendisini bu kitabı yazmaya Ezher Üniversitesi İslâmî Araştırmalar Akademisi genel sekreteri Abdülhalîm Mahmûd'un (ö. 1398/1978) teşvik ettiğini belirtmiştir.¹⁵⁶

Yazım süreci için üç ay hedefi konur; lakin Ebû Şehbe altı aydan daha az sürmeyeceğini ifade edince Ezher'in üst düzey idari kadrosu bunu kabul eder. Fakat Asyot'ta Usulu'd-Din Fakültesi'nde dekanlık vazifesini yürüten; hatta burada fakülteyi sıfırdan kuran Ebû Şehbe için bu süre de yeterli gelmeyecektir. İlerleyen süreçte dekanlık vazifesini Muhammed Abdurrahman Bisâr (v.1402/1982)

¹⁵⁴ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât*, 89; Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 200.

¹⁵⁵ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât*, 5.

¹⁵⁶ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât*, 4.

üstlendiğinde konu tekrar gündeme taşınır. Ebû Şehbe de gecelerini gündüzüne katarak çalışmalarını yoğunlaştırır ve nihayetinde eser meydana çıkar.¹⁵⁷

Ebû Şehbe'nin bu eserdeki gayesi, gücü yettiğinde; muttali olduğu İsrailiyat ve mevzua rivayetlerin tespit, tembih ve tenkididir.¹⁵⁸

Eserin çerçevesini tayin ederken İsrailî rivayetlerin hepsini toplamanın mümkün olmadığını, böyle bir işin büyük ciltleri dolduracağını, dolayısıyla kendisinin de imkân dairesinde özellikle batıl oldukları çok açık, sünnetullahı muhalif, peygamberler hakkında inanılması caiz olmayan rivayetlerin tespitine çalıştığını belirtmiştir.¹⁵⁹

2.1.3.2. Önemi

Eser, Ebû Şehbe'nin eleştirileri, tenkitçiliği¹⁶⁰, tefsirciliği ve İsrailiyat'a bakış açısını yansıtır. İçeriğinde yer alan tefsir kitapları değerlendirmeleri, tefsir ekollerine ilişkin bilgiler, tefsir metodolojisine dair temel kaideler ayrı bir lisansüstü çalışmayla incelenmeye layıktır.

İbn Kesîr'in görüşlerinden sık sık istifade edilen eser, müellifin kaynaklara olan hâkimiyetini ortaya koyar. Hatta tenkit sırasında Tevrat'tan dahi alıntı yapması, Ebû Şehbe'nin çok yönlü bir tenkitçi olduğunu ispat etmektedir.

Eserin muhtevası açısından bakıldığında, tespit edilen mevzu ve İsraili rivayetler; hadis ve tefsirle işgal edenler için oldukça mühimdir.

Eserin yalnızca akademik veya klasik ilmî çevrelerde değil bilakis çok daha geniş çapta yankı bulması gerekmektedir. Örneğin vaiz ve hatipler bu eserden mutlaka yararlanmalı, halk arasında yaygın olan rivayetlerin sıhhat değerlendirmeleri ortaya konmalı ve böylece İsraili ve mevzu rivayetlerden uzak durulması sağlanmalıdır. Eser bu zaviyeden bakıldığında, özet mahiyette olmasının da getirisiyle, büyük ehemmiyet arz etmektedir ve önemli bir eksikliği gidermeye namzettir.

¹⁵⁷ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve 'l-mevdû'ât*, 6.

¹⁵⁸ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve 'l-mevdû'ât*, 147.

¹⁵⁹ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve 'l-mevdû'ât*, 178.

¹⁶⁰ Ayrım sebebi için bk. "Eleştirileri".

İhtisas sahipleri için tenkitçilik melekesinin uyandırılmasında etkili olacağı kanaati hâsıl olmaktadır. Yapılacak okumalar neticesinde uydurmaların pek çok ortak özelliği müşahede edilecek ve böylece genel bilinç tesis olunacaktır.

Ebû Şehbe diğer eserlerinde sık sık bu kitabına atıflar yapar.

2.1.3.3. Metodu

Ebû Şehbe konulara göre İsraili rivayetleri incelerken bunların kim tarafından kimlere isnat edildiğini tespit ederek yazmaya başlar. Rivayetleri ve (mevzu veya İsraili olmak yönünden) hükümlerini verdikten sonra âlimlerin konu hakkında görüşlerinden en uygun gördüğünü seçmektedir.¹⁶¹

Ardından bahse konu ayet-i kerimelerin sahih nakil ve selim akıl gereğince tefsirlerini vererek okuyucusuna neyin yanlış neyin doğru olduğuna dair bir perspektif kazandırmayı amaçlamıştır.¹⁶²

Bu eserin bazı başlıkları Ebû Şehbe'nin metodu hakkında bilgi vermektedir. Örneğin Hz. Süleyman'ın (aleyhisselam) geçirdiği imtihan bahsinde yer alan başlıklardan birisi “Senedin Kuvveti Rivayetin İsrailiyat'tan Olmasını Engellemez” şeklindedir. Çünkü müellifin defaatle beyan ettiği üzere müntehasına kadar sıhhat şartlarını taşıyan rivayetler; rivayet sahibinin zikrettiği şeyi; sonradan Müslüman olmuş, önceden Ehli Kitap olan kimselerden almadığını ortaya koymaz.¹⁶³ Ebû Şehbe bu eserinde de bazı dipnotlarda mustalah ilminden tariflere yer vermektedir.¹⁶⁴

2.1.3.4. Muhtevası

Eserin istifade ettiğimiz baskısında ilk kırk sayfa içerisinde israiliyat, mevzuat tanımları, bunları rivayet etmenin hükmü, Rasulullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) yalan isnat etmenin hükmü, tefsir ilminin temel tanımı gibi konular yer almaktadır.

Kırk üçüncü sayfadan başlayan tefsir bölümünde ise tefsir ilminin ayrıntılı tanımı, sahabe tefsiri, tabiin tefsiri, müfessir sahabe ve tabiin, tefsir ekolleri ve bu

¹⁶¹ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve 'l-mevdû'ât*, 163.

¹⁶² Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve 'l-mevdû'ât*, 164.

¹⁶³ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve 'l-mevdû'ât*, 272.

¹⁶⁴ Örn. Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve 'l-mevdû'ât*, 39, (1. dipnot) 47, (2 ve 3. dipnotlar) 85, (1. dipnot) 194, (3. dipnot) 195. (4. dipnot)

ekollerin temsilcileri hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu kısım Tefsîr-i bi'l-me'sûr (nakle dayalı tefsir) başlığı altında verilmiştir. Tefsîr-i bi ğayri'l-me'sûr (nakle dayalı olmayan/görüşe dayalı olan tefsir) başlığı ise sayfa 77'den itibaren tanımı ve konularıyla yer almakta; yapılan genel değerlendirmelerin ardından israiliyat meselelerine geçilmektedir.

İsrailiyat konularında ise bu rivayetlerin kaynakları, kendilerine isnat edildiği zevat, isnat zincirleri, değerlendirmeleri ve israili rivayet içeren tefsirlerin değerlendirmeleri yer almaktadır. Eserin, Ebû Şehbe'nin tefsirciliğine dair yapılacak çalışmalarda önemli bir rol potansiyeline sahip bölümüdür.

Sayfa 159'dan itibaren israili rivayetler başlıklar halinde verilmiş, bazı uydurma kıraatlerin kaydedilmesiyle kitabın hatimesine geçilmiştir. Başka bir deyişle burada yaklaşık 180 sayfalık bir rivayet tenkit pratiği söz konusudur.

2.1.3.5. Kaynakları

Eserin başlıca kaynakları Kur'an-ı Kerim ve *Kütüb-i tis'a*'dır. Rivayetleri değerlendirilen tefsir kaynakları *Tefsîru İbn Cerîr Taberî*, *Tefsîru Sa'lebî*, *Tefsîru Begavî*, *Tefsîru Zemahşerî (Keşşâf)*, *Tefsîru Râzî*, *Tefsîru Kurtubî*, *Tefsîru Beyzâvî*, *Tefsîru Neseftî*, *Tefsîru Hâzin*, *Tefsîru Ebû Hayyân*, *Tefsîru İbn Kesîr*, *Tefsîru Suyûtî (Durrü'l-mensûr)*, *Tefsîru Hatîb*, *Tefsîru Ebüssuûd el-'İmâdî*, *Tefsîru Âlûsî*, *Tefsîru Muhammed Abduh* şeklindedir. Eserin kaynakça kısmında 83 adet kitap zikredilmektedir.¹⁶⁵

2.1.4. Risâle fi'l-İsrâ ve'l-Mi'râc

Ebû Şehbe'nin İsrâ ve Miraç hakkındaki ayet ve hadisleri bir araya getirmek suretiyle kaleme aldığı, mesele hakkında kendisine yöneltilen soruları yanıtladığı ve bazı yanlış yorumlara cevaplar verdiği küçük hacimli eseridir. 78 sayfa boyutunda olup Ebû Şehbe'nin tenkitçiliği hakkında bazı veriler ile siyer ve tefsir ilmindeki bir takım görüşlerini ihtiva eder.

¹⁶⁵ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve 'l-mevdû'ât*, 340.

2.1.4.1. Telif Gayesi

Ebû Şehbe, İsrâ ve Miraç'ı en güvenilir kaynak ve rivayetlerden yazmayı amaçlamış; hâdisenin hakikatini aktarmaya, imkân dairesi içerisinde cereyan ettiğini vurgulamaya çalışmıştır.¹⁶⁶

Ebû Şehbe, İsrâ ve Miraç hakkında telif ettiği çalışmasının temellerini çok önceleri memleketinde vermiş olduğu bir konferansta atmıştır. Konferans esnasında kendisine daha çok çiftçiler tarafından sorulan sorular, yazarın zihninde yer edinmiştir.¹⁶⁷ Onun görüşlerini ve konuya dair tercihlerini yansıttığını düşündüğümüzden bir kısmını zikretmek yerinde olacaktır:

- Peygamberlerin hem Mescid-i Aksa'da hem de semanın farklı katlarında aynı gecede hazır bulunmaları nasıl mümkündür?

Ebû Şehbe bu soruya:

1. Peygamberlerin bedenleri kendilerine verilen tasarruf ile Mescid-i Aksa'da hazır bulunurken; ruhları ise bedenlerinin şeklinde tecessüm etmiştir.
 2. Peygamberlerin bedenleri Mescid-i Aksa'da hazır olduktan sonra ruhlarının bulunduğu katlara çıkarılmış ve buluşmalar böylece gerçekleşmiştir. Bilahare bedenleri kabirlerine iade olunmuştur.” cevaplarını verirken, kendisinin ilk görüşü tercih ettiğini kaydeder.
- Rasulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) niçin Mescid-i Aksa'ya gidip oradan miraca yükselmiştir? Neden beldelerin Allah Teâlâ'ya en sevgilisi olan Mekke'den bu miraç gerçekleşmemiştir?

Ebû Şehbe bu soruya İbn Ebî Cemre'den (ö. 699/1300) nakille şöyle cevap verir: “Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) İsrâ mucizesi olmasaydı Miraç mucizesinin müşrikler tarafından tasdiki için delil olmazdı. Zira o gecenin sabahında Rasulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) İsrâ'dan bahsetmiş ve kendisine yolculuğuyla, Mescid-i Aksa ile alakalı sorular yöneltmiştir. Miraç hadisesi ise farklı âlemler ile alakalı olduğu için onun hakkında imtihan amaçlı soru sormaları

¹⁶⁶ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve 'l-mi'râc*, 2.

¹⁶⁷ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve 'l-mi'râc*, 48.

mümkün değildi. Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) önce sadece İsrâ'dan bahsetmesi, Miraç hadisesini daha sonraları anlatmasındaki hikmet de bu olsa gerek. Öte yandan Mescid-i Aksa; diğer peygamberlerin hicret ettikleri yer, müslümanların ilk kıblesi, yeryüzündeki ikinci mescit olması gibi meziyetlere sahiptir. Rasulullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) buraya gidip namaz kılma ayrıcalığı bahşedilmiştir."¹⁶⁸

- Sidre-i Münteha'dan çıkan dört nehrin ikisi, nasıl Fırat ve Nil olabilir? Zira bu iki nehrin pınarları yeryüzündedir.

Ebû Şehbe bu soruya da Fırat ve Nil'in hadiste zikredilmelerinin temsil ve tasvir yoluyla olması üzerinden cevap verir. Nitekim bu gecede Rasulullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) pek çok ibretli manzaralar misal yoluyla gösterilmiş idi. Dolayısıyla görülen iki nehrin misalidir. Bizatihi kendileri değildir.¹⁶⁹

- Peki, temsil ve tasvir üzerinden verilen bu cevap kabul edilse bile o halde Miraç gecesinde Fırat ve Nil'in hususen gösterilmesinin hikmeti nedir?

İsrâ ve Miraç'ın Rasulullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) bir nevi teselli mahiyetinde olmalarına binaen bu temsil ve tasvir ile İslâmiyetin Fırat ve Nil arasına süratle yayılacağına müjdesi verilmiştir. Tabi diğer hikmetlerinin olması da muhtemeldir.¹⁷⁰

- Semanın katlarında karşılaşılan niye sadece belirli başlı peygamberler idi? Hâlbuki hem bildiğimiz hem de bilmediğimiz daha çok peygamberler vardır.

Ebû Şehbe bu soruya Süheylî'den (ö. 581/1185) naklen şu cevabı verir: Zikredilen peygamberlerin geçirdiği imtihanların benzerlerini Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) da geçireceğini haber vermek içindir. Mesela:

Hiz. Âdem cennetten çıkıp dünyaya indirilmişti. Rasulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ise Mekke'den Medine'ye hicret edecekti. Bir başka detay ise her ikisinin de çıkarıldıkları vatanlarına daha sonradan izzet ve itibar içerisinde dönecek olmalarıdır. Hiz. İsa ve Hiz. Yahyâ (aleyhimesselem) Yahudiler tarafından şiddetli bir

¹⁶⁸ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve 'l-mi'râc*, 49-50.

¹⁶⁹ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve 'l-mi'râc*, 50-51.

¹⁷⁰ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve 'l-mi'râc*, 51.

şekilde düşmanlık gördüler. Nitekim Rasulullah da (sallallahu aleyhi ve sellem) özellikle hicretin ilk senelerinde bu meşakkate tahammül edecekti. Tıpkı iki peygamberin canına kastettikleri gibi onun da canına kastedecekler lakin Hz. İsa'nın (aleyhisselam) korunduğu gibi o da korunacak ve amaçlarına ulaşamayacaklardır. Hz. Yusuf (aleyhisselam) ise en yakınları olan kardeşleri tarafından eziyet görmüştü. Rasulullah da (sallallahu aleyhi ve sellem) en yakın akrabası olan Kureyş tarafından nice eziyetlere maruz kalmıştır. Netice itibarıyla her ikisi için selamet hâsıl olmuştur. Ve her ikisi de kendilerine bunca eziyeti yapanları affetmişlerdir. Hz. İdris'e (aleyhisselam) gelince, ayetlerde onun yüce bir makama yükseltildiği belirtilmektedir. Rasulullah'ın da (sallallahu aleyhi ve sellem) hem makamı hem de dini en üstün ulviyete sahiptir. Hz. Harun (aleyhisselam) kavmi tarafından eziyet görse de bilahare yine onlar tarafından çokça sevilmiş ve itibar görmüştür. Aynı şekilde Rasulullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) eza cefada bulunan nice simalar bilahare iman edip sahabe olmuşlar, onu canlarından daha aziz tutmuşlardır. Hz. Musa da (aleyhisselam) tebliğ vazifesi esnasında insanların eziyetleri ile karşılaşmış ve onları tecrübe etmiştir. Rasulullah'ın da (sallallahu aleyhi ve sellem) hayatı boyunca farklı farklı insanlarla muhatap oluşu, onların dini istidatlarını gayet iyi bilmesi ve birçoğunun eziyetlerine tahammül edişi vakidir. Hz. İbrahim (aleyhisselam) ise çektiği onca meşakkatin ardından ahir ömründe Kâbe-i Muazzama'ya ulaşmak nimetine kavuşmuştur. Rasulullah'a da (sallallahu aleyhi ve sellem) Mekke'nin fethi nasip olmuştur. Miraç esnasında Hz. İbrahim'i (aleyhisselam) Beyt-i Ma'mur'a yakın görmesindeki bir hikmet de budur.¹⁷¹ Diğer bir yandan semanın derecelerinin insanlığın babası ile başlayıp Arapların babası ile bitişinde de ayrı bir letafet bulunmaktadır.¹⁷²

Ebû Şehbe eserin mukaddimesini 5 Cemaziye'l-Ahir 1383/24 Ekim 1963 tarihinde kaleme almıştır.¹⁷³

¹⁷¹ Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî el-Mâlekî es-Süheyli, *er-Ravzu'l-unf*, thk. Abdurrahman Vekîl (Beirut: Mektebe İbn Teymiyye, 1990), 3/450-453.

¹⁷² Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve 'l-mi'râc*, 52-54.

¹⁷³ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve 'l-mi'râc*, 6.

2.1.4.2. Önemi

Eser Ebû Şehbe'nin siyer ve tefsir alanındaki görüşlerinin yanında; itikadî mezhebi, günümüz hadis inkârcılığına ilişkin sert tutumu ve tasavvufî yaklaşımı hakkında tespitleri barındırmaktadır. Zikri geçen tüm hususlar çalışmamıza müstakil olarak kaynak teşkil etmişlerdir.

Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hissi mucizelerinden olan ve müşrikler başta olmak üzere ekseri gayrimüslimlerin inkârla yaklaştıkları İsra ve Miraç'ın; ayet ve hadisler ışığında bir bütün olarak ele alınması, işbu risalenin önemini vurgulamaktadır. Okuyucuya içeriğindeki mantıki kaziyelerle, teorik; soru cevap kısımlarıyla da pratik anlamda istifade olanağı sunmaktadır. Olayların kronolojik şekilde ele alınması, meselenin bir bütün halinde incelenebilmesini sağlarken; Ebû Şehbe'nin yer yer okuyucusuyla konuşması, kişinin birincil pencereden olayları yorumlamasına imkân tanımaktadır.

Tefsir ve hadis ilimleriyle, özellikle de siyer ile iştilal edenler kendisinden istifade edecektir. Vaizler ve hatiplerin ise eseri, konuyu konuşmalarına taşımadan önce okumuş olmaları, yöneltilebilecek sorulara karşı onları hazır kılacaktır.

Ebû Şehbe bazı eserlerinde kendisine atıflar yapmaktadır.

2.1.4.3. Metodu

Eserin giriş kısmında uzunca bir bölümün peygamberler ve mucizeler konusuna ayrıldığı görülmektedir. Önemine binaen çalışmamızın ilerleyen kısımlarında bu bilgilere temas edilecektir.

Eserinde rivayetler arasındaki lafız farklılıkları üzerinde hassasiyetle duran Ebû Şehbe netice olarak çok az bir farklılığın bulunduğunu ispat ederek bunu “Müslüman ravilerin ender derecedeki zekâ, ezber ve tetkiklerinin bir delili” olarak değerlendirir.¹⁷⁴ Daha sonradan İsra ve Miraç kıssasını tüm rivayetleri birleştirerek (zayıf ve mevzuları almadığını belirtmektedir) bir bütün halinde okuyucusuna takdim etmiştir.¹⁷⁵

¹⁷⁴ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve 'l-mi'râc*, 37.

¹⁷⁵ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve 'l-mi'râc*, 38-41.

Ebû Şehbe bu eserinde garip/az bilinen kelimelerin açıklamalarına ve mustalah bilgilerine yer vermektedir.¹⁷⁶ Ayrıca Ebû Şehbe'nin okuyucusu ile konuşma tarzındaki usulü bu eserde de kendisini göstermektedir.¹⁷⁷

2.1.4.4. Muhtevası

Ebû Şehbe'nin bu risalesi fihrist ve kaynakçası ile birlikte 68 sayfadır. Kitabın baş kısmında konunun önemine işaret etmiş; insanlığın peygamberlere duyduğu ihtiyaç, Allah Teâlâ'nın peygamberleri mucizelerle teyit etmesi ve peygamberlerin yaşadıkları zaman dilimlerinde mucizelerin sık sık vuku bulması, özellikle Peygamberimize (sallallahu aleyhi ve sellem) verilen mucizelerin çokluğu, içlerinde de en büyük mucize olan Kur'an-ı Kerim gibi konulara değinmiştir. Yirmi sayfa kadar süren giriş kısmının ardından risalenin temel konusunu işlemeye başlamıştır.¹⁷⁸ Giriş kısmı, Ebû Şehbe'nin fikirlerine dair bir harita sunması sebebiyle çalışmamızda "Görüşleri" başlığı altında ayrıca ele alınmıştır.

Günümüzde her geçen gün değişim ve gelişim gösteren havacılık ve uzay teknolojilerini örnek gösteren Ebû Şehbe, İsrâ ve Mirac'ın aklen mümkün olduğunu ifade etmekle birlikte; Allah Teâlâ'nın peygamberine verdiği mucizenin beşeri inkişaf ile kıyas kabul etmediğini de vurgulamıştır. Bu ve benzeri örnekleri, konuyu okuyucunun zihninde canlandırmak için zikretmiştir.¹⁷⁹ İbn Kesîr ve İbn Dihye el-Kelbî'den (ö. 633/1235) nakilde bulunarak toplamda 26 sahabelen İsrâ ve Mirac hadislerinin nakledildiğini beyan etmektedir.¹⁸⁰

Ebû Şehbe miraç esnasında Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) gördüğü peygamberleri sayarken ayetlerden iktibas ettiği vasıfları ile zikretmektedir.¹⁸¹

¹⁷⁶ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 14. (1. dipnot)

¹⁷⁷ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 44.

¹⁷⁸ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 2.

¹⁷⁹ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 31.

¹⁸⁰ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 36. Ayrıca bkz. Ebü'l-Hattâb (Ebü'l-Fazl) Mecdüddîn Ömer b. el-Hasen b. Alî b. Muhammed b. Ferh el-Kelbî el-Belensî ed-Dânî İbn Dihye, *el-İbtihâc fî ehâdisi'l-mi'râc*, thk. Rifat Fevzî Abdülmuttalib (Kahire: Mektebet'u l-Hâncî, 1996), 59.

¹⁸¹ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 44.

Ebû Şehbe risalesinin sonunda “Arap şiirinde İsrâ ve Mîraç” namıyla bir başlık açmıştır. Konu hakkında çok fazla şiir bulunduğunu ifade etmekte ve birisi eski birisi yeni, kalemi çok kuvvetli iki şairden nakil yapacağını söylemektedir. Bu isimler Bûsîrî ve Ahmed Şevkî’dir (ö. 1351/1932).

2.1.4.5. Kaynakları

Eserin temel kaynağı Kur’an-ı Kerim ve *Sahîhayn*’dır. Ebû Şehbe risalesinde Buhârî ve Müslim’in veya ikisinden birinin *Sahih*’inde tahriç ettikleri rivayetleri eserine almakta, geri kalan rivayetleri İbn Kesîr’in *Tefsir*’ine havale etmektedir.

Risalenin istifade ettiğimiz baskısında kaynakçaya yer verilmemiş olup kaynaklara *Tefsîru Taberî*, İbn Dihye el-Kelbî’nin *et-Tenvîr fî mevlidi’s-sirâci’l-münîr* eseri, Nevevî’nin *Sahîhu Müslim Şerhi*, Bûsîrî’nin *el-Kasîdetu’l-hemziyye*’si, İbn Ebî Cemre’nin *Behcetü’n-nüfûs* eseri, İbn Hacer’in *Fethu’l-Bârî* şerhi, Ahmed Şevkî’nin *Kasîde-i nehci’l-bürde*’si örnek verilebilir.

2.1.5. *es-Sîretu’n-Nebeviyye fî Dav’il-’Kur’âni ve’s-Sünne*

Ebû Şehbe’nin siyere dair bir eseri olup Rasulullah’ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hayatı, vasıfları ve İslâm şeriatinin nazil oluşu anlatılmıştır. Hacim olarak en kapsamlı çalışması olup iki cilt halinde neşredilmiştir. Fihristleri ile beraber ilk cildi 590 sayfa, ikincisi ise 775 sayfa boyutundadır ve Ebû Şehbe’nin siyer meselelerindeki görüş ve tercihlerini, Rasulullah’a (sallallahu aleyhi ve sellem) karşı beslediği muhabbetine dair pek çok verileri ihtiva eder. Eserde siyer-i şerif ve paralelinde İslâmî hükümlerin tayin olunması okuyucuya aktarılmakta; şiddetli zayıf ve mevzu rivayetlerden kaçınma ölçüsü tatbik edilmektedir. Eserin, Kur’an ve hadisler ışığında Arap Yarımadası’nı coğrafik, tarihsel, ekonomik, sosyolojik ve teolojik açıdan mercek altına aldığı giriş kısmı, hususiyetle zikredilmeye layıktır.

Ebû Şehbe bu eserin ilk cildinden bir kısmı Medine- Münevvere’de temize çekmiştir. Hatta kendi ifadesine göre bu işlemi Ravza’da yaptığı anlaşılmaktadır.¹⁸²

¹⁸² Ebû Şehbe, *es-Sîretu’n-nebeviyye*, 1996, 1/9-10.

2.1.5.1. Telif Gayesi

Ebû Şehbe bu eserinde bir yandan Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hayatında önemli noktaları izah etmeye çalışırken diğer bir yandan da onun peygamber olmaklık vasfıyla insan dehasının üstünde bir insan olduğunu özellikle vurgulamaktadır.

Müsteşrikler arasında Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hayatı hakkında yazarların, başlıklarını özellikle “yiğitlik, deha, cesaret, ileri görüşlülük” gibi kelimelerden seçtiklerini; bunlardaki yegâne maksatlarının da nübüvvet ve risalet sıfatlarını saymamak olduğunu belirtmektedir. “Müslümanlar olarak onların Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) hakkında seçtikleri başlıklardan sakınmalıyız.” diyen Ebû Şehbe, eseri yazmasındaki temel dinamiklerden biri olan, başından geçen şu ibretimiz olayı anlatmaktadır: “Bundan on küsur sene önce *Ezher Dergisi*'nde mevlit sebebiyle bir makale yazmam istenmişti. عبقرية النبي السياسية “Nebinin Siyasi Dehası” başlığı altında bir makale hazırlamıştım. Söz konusu makale dönemin Ezher şeyhi olan çok değerli hocamız Muhammed Hızır Hüseyin'e (Allah Teâlâ ona geniş rahmetler ile rahmet eylesin) arz edildiğinde makaleyi okuyup beğenmiş ancak başlıkta duraklamıştı. O meşhur tebessümü ile gülümseyince ben meseleyi anladım ve kendisine nereyi düzeltmem gerektiğini sordum. عبقرية (deha) kelimesi yerine موهوبة (Allah vergisi) ibaresini koymamı işaret ettiler. Ben de gönül hoşnutluğuyla kabul ederek başlığı değiştirdim ve bu başlık altında Ezher dergisine belirli periyotlarda pek çok makaleler yazdım. O gün bugündür Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hakkında yazdığım zaman iyiden iyiye araştırarak yazarım.”¹⁸³

Eserin ikinci cildi yayınlandıktan sonra kısa bir süre içerisinde tükenmiş, şiddetli ısrarların akabinde Ebû Şehbe tekrar üzerinde çalışmış ve ikinci baskı yayınlanmıştır.¹⁸⁴ Ebû Şehbe'nin eseri yazmasındaki temel amaç Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hayatının İslâmî hükümlerin vahyoluğu ile paralel bir şekilde muteber kaynak ve rivayetler aracılığıyla, okuyucuya sunulmasıdır.

¹⁸³ Ebû Şehbe, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1996, 1/19, 20, 21. (2. dipnot)

¹⁸⁴ Ebû Şehbe, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 2/9.

2.1.5.2. Önemi

Eser, Ebû Şehbe'nin eleştirilerlerinden bir kısmı, tefsirciliğine dair bazı motifleri ve siyer merkezli hadisçiliğinin somut halidir. Kronolojik sıranın takibi ve muteber rivayetlerin esas alınması Ebû Şehbe'nin siyerciliğine dair yapılacak çalışmalar için önemli bir zemin teşkil etmektedir.

İbn İshâk (ö. 151/768) ve İbn Hişâm'ın siyerlerinden istifade edilen eser, müellifin siyer kaynaklarına kaynaklarına olan hâkimiyetini yansıtır. İkinci cildin son kısımları ise müellifin Rasulullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) karşı duyduğu derin muhabbetin dışı vurumu niteliğindedir.

Eserin yakın tarihte yazılmış ve büyük hacimli oluşu, günümüzde bu donanım ve yeterliliğe sahip âlimlerin varlığını teyit etmektedir. Ümmet, içinden hadis ilimlerine sahip çıkan âlimler yetiştirmeye devam etmektedir. Eserin muhtevası açısından bakıldığında, Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hayatına dair rivayetler; siyer ilmi ile iştilgal edenler için oldukça mühimdir.

Eser, akademik veya klasik ilmî çevrelere istifade kapısı araladığı gibi vaiz ve hatiplere de hitap etmektedir. Kurulacak ders halkaları, sohbet meclisleri ve seminer, konferans gibi toplantılarda, içeriğinin çok düzenli olması hasebiyle istenilen konu rahatça bulunabilecek ve yararlanılabilecektir. Gerek başlangıç seviyesindeki bir öğrenci, gerekse ihtisas sahibi kimseler için siyer konusunda çok önemli bir kaynaktır. Ebû Şehbe diğer eserlerinde sık sık bu kitabına atıflar yapar.

2.1.5.3. Metodu

Ebû Şehbe eserinde yaptığı nakilleri olduğu gibi aktarmış, lafız değişikliklerine gitmemiştir. Bunu yaparken o zamana ait Arap dili ve atmosferini korumayı amaçlamıştır.¹⁸⁵

Siyer konularına paralel olarak özellikle namaz, ezan, kıblenin değişimi, oruç, zekât, bayramlar, örtünme, muta nikâhı meselesi gibi konularda İslâmî hükümlerin gelişimi, kronolojik süreci takip ederek okuyucusuna sunmaktadır.¹⁸⁶ Eser içerisinde ayetler ve hadisler konulara mutabık olarak alınmış ve bir harmoni

¹⁸⁵ Ebû Şehbe, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1996, 1/26.

¹⁸⁶ Ebû Şehbe, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1996, 1/24.

oluşturmuşlardır.¹⁸⁷ Kişisel prensibine uygun şekilde bu eserinde de bazı alemlerin (özel isimlerin) okunuşunu dipnotlarında açıklamıştır.¹⁸⁸ Kitap içerisinde her zaman Rasulullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) yaraşır bir üslup izlemeye gayret etmiştir.

2.1.5.4. Muhtevası

İstifade ettiğimiz baskıda eserin fihrist çalışmalarının gayet güzel yapıldığı görülmektedir. Sırayla ayetlerin, hadislerin, alemlerin, kabileler, topluluklar, geçmiş ümmetler, devletler, beylikler ve medeniyetlerin, önemli günler, gazveler ve olayların, mekanlar, şehirler, denizler, nehirler ve putların, şiirlerin fihristi yer almaktadır. Ayrıca siyer-i şerifin kronolojik sıralaması da fihriste dâhil edilmiş, en son konu fihristi verilmiştir. İşbu sebeple, geniş hacimli bu eserin içeriği okuyucuya ulaşılabilir kılınmıştır.

Ebû Şehbe bu eserin ilk cildinde Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) doğumundan öncesinden başlamış, hicret bahsinde kadar kronolojik bir yöntem izlemiştir. İkinci ciltte de aynı yöntemle hicretten itibaren başlamış, Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) Refik-i A'la'ya kavuşmasına kadar olan kısmı bu ciltte kaydetmiştir.¹⁸⁹ Sayfa 637'den itibaren 672'nin sonuna kadar Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) vasıflarını, “merhametli Nebi, vefakâr Nebi” gibi başlıklar halinde örnekleri ile aktarmaktadır.

Diğer yandan Ebû Şehbe eserini genişletmek arzusunda olduğunu paylaşır. İkinci cildin, ikinci baskısında “İslâm'ın münafıklara, münafıkların da İslâm'a karşı duruşu” başlığını eklemek istediğini belirtir. Birinci cildine ise “Şâri' Nebi”, “Kâdî Nebi” ve “Müftü Nebi” başlıklarını eklemek arzusundadır.¹⁹⁰ Eserin dipnotlarında kimi zaman mustalah ilmine ait bilgilere yer verdiği görülür.¹⁹¹

¹⁸⁷ Örn. Ebû Şehbe, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1996, 2/302.

¹⁸⁸ Örn. Ebû Şehbe, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1996, 1/31. (4. dipnot)

¹⁸⁹ Ebû Şehbe, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1996, 1/9.

¹⁹⁰ Ebû Şehbe, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1996, 1/25.

¹⁹¹ Örn. Ebû Şehbe, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1996, 1/34, (1. dipnot) 83. (2. dipnot)

2.1.5.5. Kaynakları

Bu eserde kullanılan sözlük *el-Misbâhu'l-Münîr*¹⁹² ve *el-Kâmûsu'l-muhîr*'tir.¹⁹³

Ebû Şehbe, Kur'an-ı Kerim ve *Kütüb-i sitte* başta olmak üzere klasik hadis edebiyatından yararlanmıştı. Ancak yaptığı nakilleri şiddetli zayıf yahut uydurma olmama ölçüsüne tabi tutmuştur.¹⁹⁴

Eserinde en çok İbn İshâk'ın *Siyer*'inden istifade etmiştir. Ayrıca İbn Hişâm'ın *Siyer*'i de yararlandığı kaynaklar arasında zikredilmelidir. Her iki cildin sonunda 43 kitaptan müteşekkil kaynakça yer almaktadır.¹⁹⁵

2.1.6. Şerhu'l-Muhtâr min Sahîhi Müslim

Ebû Şehbe'nin *Sahîhu Müslim*'den dersler verdiği esnada, talebelere açıkladığı hadisleri ve açıklamaları müstakil bir kitapta bir araya getirerek oluşturduğu eseridir. Fihristi ile beraber 144 sayfa boyutunda olup Ebû Şehbe'nin şerhlerini, bazı tercihlerini ve araştırmacılığına dair verileri ihtiva eder.

Eserin üç küçük cilt halinde basıldığı nakledilmesine karşın, istifade ettiğimiz baskıda bir bütün halinde okuyucuya takdim edildiği görülmektedir. 1995 yılında Muhammed es-Semâhî'nin (ö. 1404/1984) *Sahîhu Müslim*'in şerhi mahiyetindeki *el-Mu'lim* adlı eseriyle birlikte basılmıştır.¹⁹⁶

2.1.6.1. Telif Gayesi

Ebû Şehbe *Sahîhu Müslim* üzerine kapsamlı bir şerh yapılmasını arzu etmektedir. Bu doğrultuda Ezher Üniversitesi Usulu'd-Din Fakültesi'nde *Sahîhu Müslim* derslerini yaptığı esnada şerh ettiği 41 adet hadisi bir araya getirmiştir. Bu şerhi tamamlamak üzere duada bulunmaktadır.¹⁹⁷ Lakin niyetini gerçekleştirmeye ömrü vefa etmemiştir.

¹⁹² Ebû Şehbe, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1996, 1/17.

¹⁹³ Ebû Şehbe, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1996, 1/499.

¹⁹⁴ Ebû Şehbe, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1996, 1/13.

¹⁹⁵ Ebû Şehbe, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1996, 1/499; 2/673.

¹⁹⁶ Ebû Şehbe, *Şerhu'l-muhtâr*, 5.

¹⁹⁷ Ebû Şehbe, *A'lâmu'l-muhaddisîn*, 204.

2.1.6.2. Önemi

Ebû Şehbe'nin şerhçiliğinin en somut yapıtıdır. Çalışmamızda “Şerhçiliği” başlığında değerlendirilen bilgilerin pek çoğuna bu kitap kaynaklık etmiştir. İçeriğinde yer alan fikhî bilgiler ise kendisinin fıkıh ilminde bilgi sahibi oluşuna vurgu yapar. Mezhebine ilişkin bazı ipuçlarının bu eserde yer aldığını söylemek doğru olacaktır. Hadis ilimlerine dair teorik bilgilerin pratiğe döküldüğü, rivayet karşılaştırma örneklerinin sık sık rastlanıldığı, ifadesi hacminden büyük bir eserdir.

Bu kitap hadis şerhçiliği anlamında, yakın zamanda verilen önemli ve öz eserler arasında yer almaktadır. Müellifinin pedagojik yaklaşımı, okuyucusunun ihtiyaçlarını tespit ve teşhis etmesinde büyük rol oynamakta, araştırmacılığı ise potansiyel kapalılıkların önüne geçmektedir.

Eserin dilinin, Arapça'yı iyi bilen ilim erbabının istifadesine açık olduğu ifade edilmelidir. Sistemik yazımı sayesinde aranılan kısımlara erişim kolaylığı mevcuttur. Yapılan şerhler derinlemesine tahlillerden sonra ortaya çıkarılmış, tek bir ilmî açıdan değil bilakis pek çok zaviyeden değerlendirmelere gidilmiştir. İşte bu sebepten ötürü okuyucusuna kayda değer bir bilgi birikimi sunmaktadır. Hadis alanında, hem öğrencilerin hem de hocaların istifade edebileceği mühim bir şerhtir. *Sahîhu Müslim* özelinde yapılacak derslerde ise işbu eserin müfredatlara eklenmesi, pek çok istifadeye kapı aralayacaktır. Nitekim içerikte yer alan bilgiler kitaba hem kaynak eser hem de bir başucu kitabı mahiyetini atfetmektedir. Ayrıca Ebû Şehbe'nin tatbik ettiği usul ve esaslara bağlı kalınarak yapılacak çalışmalarla bu şerhin devam ettirilebileceği; uzun sürebilecek olsa da *Sahîhu Müslim* eserinin tamamına kapsamlı hale getirilebileceği akla gelmektedir. Ebû Şehbe bazı eserlerinde bu kitaba atıflar yapmaktadır.

2.1.6.3. Metodu

Eserin içeriğinde Ebû Şehbe'nin diğer kitaplarına atıf yapmaması, metodolojik anlamda dikkat çekmektedir. Şerh edilecek hadislerin numaralandırıldığı çalışmada (1) – حديث şablonundan sonra senedler hazfedilmiş ve sadece sahabî râvisi zikredilmiştir. Ardından aynı hadisin eğer varsa farklı rivayetleri de kaydedilmiş; şerh aşamasına geçerken الشرح والبيان başlığı kullanılmıştır. Şerhini tamamladıktan sonra sık sık في هذا الحديث الدلالة ”bu hadiste şunlara delil vardır” tabirini kullanarak

başlık açan Ebû Şehbe, hadisten çıkarılan fıkıh, hadis, akaid ve kelam hükümlerini kaydetmektedir.¹⁹⁸ Bu başlık bazı yerlerde ما يؤخذ من الحديث”hadisten alınacaklar”¹⁹⁹, ما يستنبط من الحديث”veya ما يستنبط من الحديث”²⁰⁰ veya “bu baktaki hadislerden alınacaklar”²⁰⁰ şeklinde de zikredilmektedir. Bu eserinde şarihlerin farklı görüşlerini de bir arada vermekte²⁰²; bazı mustalah bilgilerini dipnotlarında kaydetmektedir.²⁰³

Eserin dipnotları (şerh olmasının da gerektirdiği üzere) kelimelerin anlamları, nahiv bilgisi ve cümle çözümlenmeleri açısından zengindir.²⁰⁴ Ancak Ebû Şehbe, nahvî aktarım yaparken kaynakça belirtmemekte; ihtilafı zikrettikten sonra kendi tercih ettiği görüşü belirtmekle yetinmektedir.²⁰⁵

2.1.6.4. Muhtevası

Eserin temel içeriği, *Sahîhu Müslim*'deki 41 rivayetin şerhidir. Mukaddime kısmında *Sahîhu Müslim* hakkında yapılacak bir şerhe duyulan ihtiyaçtan bahseden Ebû Şehbe'nin mescitler ile alakalı hadislerle şerhine başladığı görülür. Uzunca bir kısım mescitlere dair rivayetler ve meselelere ayrılmıştır. Daha sonra namaz ve namazdaki huşu ile ilgili rivayetler şerh edilmiş; Hz. Ömer'in (radiyallahu anh) şehit olmadan önceki hutbesi, şehit oluşunun kıssası okuyucu ile buluşturulmuştur. Eser, Hz. Ömer'in (radiyallahu anh) idarî dehasının üzerinde durulduktan sonra yine mescitler ile alakalı rivayet ve bazı meseleler (mescitte kayıp eşya aramak vs.) ile tamamlanmıştır.

2.1.6.5. Kaynakları

Eserin istifade ettiğimiz baskısında kaynakça bulunmamaktadır. *Sahîhu Müslim*'den bir kısmın şerhi olan bu eserde Kur'an-ı Kerim'den sık sık aktarılan ayetlere; *Sahîhu'l-Buhârî*, şerhlerinden *el-Kevâkibü'd-derârî* ve *Fethu'l-Bârî*'den

¹⁹⁸ Ebû Şehbe, *Şerhu'l-muhtâr*, 56-57.

¹⁹⁹ Ebû Şehbe, *Şerhu'l-muhtâr*, 74.

²⁰⁰ Ebû Şehbe, *Şerhu'l-muhtâr*, 119.

²⁰¹ Ebû Şehbe, *Şerhu'l-muhtâr*, 93.

²⁰² Ebû Şehbe, *Şerhu'l-muhtâr*, 45.

²⁰³ Ebû Şehbe, *Şerhu'l-muhtâr*, 45. (2. dipnot)

²⁰⁴ Ebû Şehbe, *Şerhu'l-muhtâr*, 6.

²⁰⁵ Ebû Şehbe, *Şerhu'l-muhtâr*, 55, (1. dipnot) 59. (2. dipnot)

yapılan nakiller eşlik etmektedir. Eserde kullanılan sözlükler ise *Lisânu'l-'arab*²⁰⁶, *el-Kâmûsu'l-muhît*²⁰⁷ ve *el-Misbâhu'l-münîr*'dir.²⁰⁸

2.1.7. *el-Vasît fî 'Ulûmi'l-Hadîs*

Ebû Şehbe'nin mustalah ilmi başta olmak üzere hadis ilimlerinin genelini kapsayan bir içeriğe sahip olacak şekilde hazırladığı çok kapsamlı eseridir. Görüş ve tercihlerinin çoğunluğunun yer almasının yanında hacim olarak en büyük ikinci eseri konumundadır. Fihristi ile beraber 798 sayfa boyutunda olup görüşlerini, tercihlerini ve tespitlerini ihtiva eder.

Ebû Şehbe'nin *Difâ'un 'ani's-sünne* eserinden sonra yazılmıştır.²⁰⁹ Aslında *fî Usûli'l-hadîs* ve *'Ulûmu'l-hadîs* isimli kitapları birleştirilerek Ebû Şehbe tarafından düzenlenmiş ve bu ismi almıştır. Eserin yazımının Mekke'de tamamlandığı anlaşılmaktadır.²¹⁰

2.1.7.1. Telif Gayesi

Ebû Şehbe bu eserin yazımının yaklaşık otuz yıl sürdüğünü belirtmiştir. Bir başka deyişle Ezher'de hadis ve ilimlerini okuturken derlediği ders notlarını bilahare birleştirmek arzusu içine doğmuş²¹¹ o da h. 1402 senesi hac mevsiminde ve sonrasındaki bir ayda boş vakte sahip olunca, son ilave ve düzeltmelerini yaparak eserini hazır hale getirmiştir. Öncesinde 1382/1962 senesinde kaleme aldığı *fî Usûli'l-hadîs* adını verdiği, küçük hacimli ve baskısı yapılan eseri ile 1385/1966 senesinde kaleme aldığı *Ulûmu'l-hadîs* adını verdiği, nispeten daha büyük ve çeşitli konuları içeren yine basılmış olan eserini birleştirmiştir. İki kitabın toplam hacminin birkaç katı daha ilavede bulunduğunu kaydetmektedir.²¹²

Muasırı Ahmed Şelebî (ö. 1421/2000) ilmî bir yayın nasıl yazılmalı konusunda hazırladığı risalesini Ebû Şehbe'ye hediye etmiş, o da eseri okuduktan

²⁰⁶ Ebû Şehbe, *Şerhu'l-muhtâr*, 8.

²⁰⁷ Ebû Şehbe, *Şerhu'l-muhtâr*, 122.

²⁰⁸ Ebû Şehbe, *Şerhu'l-muhtâr*, 82.

²⁰⁹ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 38.

²¹⁰ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 708-717.

²¹¹ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 7.

²¹² Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 11-12.

sonra ‘*Ulûmu’l-hadîs* isimli kitabını²¹³ Ahmed Şelebi’ye hediye etmiştir. Hediye ederken de: “Bunu oku, muasır araştırmacı yazarların ifade ettikleri çoğu noktaların; hadis uleması tarafından çok önceden tespit edilmiş ve kayda geçirilerek uygulanmış olduğunu göreceksin.” demiştir. Yine bu hadise Ebû Şehbe’nin hem geçmişe hem de günümüze dair üstün bir bakış açısına sahip olduğunun bir başka ispatıdır.²¹⁴

2.1.7.2. Önemi

Ebû Şehbe’nin hacim olarak en geniş ikinci eseri olması, görüşlerinin ve tercihlerinin ekseri kısmını ihtiva etmesi kitabın ehemmiyetini öne çıkartan unsurlardır. Ayrıca hadis ilimlerindeki ihtiyatlı tutumu ve tasavvuf yaklaşımı hakkındaki tespitlerimizin pek çoğuna bu kitap kaynaklık etmiştir.

Kendisi, kitabın en son haliyle mustalah alanında yazılan en öz eser olduğunu belirtmektedir.²¹⁵ Ancak bu eseri sadece usul çerçevesinde değerlendirmek, eksik kalacaktır. Zira muhtevasında da belirtildiği üzere hadis tarihi, literatür bilgileri, cerh ve tadil meseleleri gibi bir hadisçinin ihtiyaç duyacağı bilgileri; temel düzeyden daha üst bir seviyede okuyucusuna sunmaktadır. Kitabın her kısmının, yapılacak temel okumalardan sonra mütala edilmesi; okuyucusunun zihninde konuların detaylarıyla yerleşmesini sağlayacaktır. Başlangıç seviyesinde hadis ilimlerine karşı edinilen aşinalık; kitabın anlaşılabilirliğini artıracaktır. Bundan dolayı genel tekrar ve konuları pekiştirme amaçlı okunması gerekmektedir. Ebû Şehbe’nin çoğu eserinde bu kitaba oldukça sık atıflarda bulunması, eserin müellifin gözündeki kıymetini ortaya koymaktadır.

2.1.7.3. Metodu

Ebû Şehbe bu eserinde hadis ilimlerinin önce tarifini vermekte, ardından konusu, faydası, gayesi, tayin edeni, meseleleri, dayanağı, hükmü, kime nispet edildiği, o ilimde neylerden yararlanıldığı ve faziletinden bahsetmektedir. Zaten bir ilmin ilim olarak tanınabilmesi için de bu unsurlar esas kabul edilir.²¹⁶

²¹³ Ki sonradan *fî Usûli’l-hadîs* adlı eseri ile birleştirip ilavelerde bulunarak *el-Vasît* ismini verecektir.

²¹⁴ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 141.

²¹⁵ bk. Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 12.

²¹⁶ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 24-26.

Ebû Şehbe, bu eserde bazen tek bir tarif verip bununla yetinirken bazen de verdiği birkaç tarifin arasından maksadına uygun olanı tercih etmektedir.²¹⁷ Her başlığın ardından o konuda telif veren âlimleri, eserlerini ve eserlerinin derecelerini aktarmakta ve örneklere yer vermektedir. Ebû Şehbe, bu eserinde kendisinin de vurguladığı gibi bazı alemleri dipnot vermek suretiyle okunuş yönünden açıklamış ve gerekli bilgileri özet halinde aktarmıştır.²¹⁸

2.1.7.4. Muhtevası

Bu eser yalnızca bir usul kitabı değildir. Bilakis müellifinin de belirttiği üzere muhtevasında hadis tarihi, literatüre dair bilgiler, cerh tadil meseleleri gibi çok çeşitli bilgileri barındırmaktadır.²¹⁹ Bundan dolayıdır ki konu fihristi, istifade ettiğimiz baskıda 67 sayfa yekünündedir.²²⁰ Kitabın mukaddimesinin akabinde hadis ilmi rivayet ve dirayet olarak ikiye ayrılmakta, her kısma ait meseleler ve telif edilen eserler ele alınmaktadır. Bilahare hadisler ravi sayısı vs. gibi kriterler üzerinden tekrar sınıflandırmış ve aynı metot izlenmiştir. Sayfa 385'te cerh ve ta'dil ilmi başlığı verilmiş, klasik mustalah konularından daha geniş bir yelpaze takip edilmiştir. Muhtelefu'l-hadis, müşkilü'l-hadis, nasih-mensuh ilmi, muhkemu'l-hadis, sebebu vurûdi'l-hadis, musahhaf ve muharref ilmi; alanlarında telif edilen eserlerle birlikte işlenmiştir. Aynı zamanda Ebû Şehbe muhtelefu'l-hadis ve müşkilü'l-hadis kavramları arasında umum ve husus ilişkisi olduğuna değinmiş; ikisinin de farklı kavramlar olduğunu belirtmiştir. Konu hakkındaki eserleri de bu farklara binaen iki ayrı kategoride değerlendirmiştir.²²¹ Eserin içeriğinde sarf ilmine dair bilgilere rastlamak mümkündür.²²²

Sayfa 490'dan itibaren sahabenin tanıtımına ayrılan kısım başlamaktadır. Bahse konu kısımda çeşitli kriterler gözetilerek sahabe ve tabiinin tanıtımı yapılmış, bu çerçevedeki meseleler okuyucuya sunulmuştur. Sonrasında yer verilen müttefik-müfterik, künyeler, müphem isimler gibi bölümlerle beraber bu kısmın, eserde yer

²¹⁷ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 23.

²¹⁸ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 181.

²¹⁹ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 7-10.

²²⁰ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 719-798.

²²¹ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 456-457.

²²² Örn. Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 220. (1. dipnot)

alan “rical bölümü” olarak değerlendirilmesi mümkündür. Genel sınırlarını belirttiğimiz bu çerçevede pek çok meseleler Ebû Şehbe'nin kaleminde yer bulmuştur.

Okumalar sırasında, örnek verilen hadisteki عبادي kelimesinin hataen مبادي şeklinde yazılışını gözümüze çarpmıştır.²²³ Bu gibi ufak yazı hataları dışında istifadeyi engelleyecek bir husus bulunmamaktadır.

2.1.7.5. Kaynakları

Ebû Şehbe eserin kaynakçasından sonra düştüğü notunda 25 yıllık yazım süreci içerisinde kullandığı kaynakların farklı baskılarının yapılması durumuna dikkat çeker. Bazı eserlerin tamamen eski baskıları esas alınmış, bazılarının ise hem eski hem de sonradan çıkan yeni baskılarından istifade edilmiştir.²²⁴

Klasik hadis edebiyatı içerisinde *Kütüb-i tis'a*'nın ve daha fazlasının bu esere kaynaklık ettiği görülmektedir. Mustalah eserleri arasında İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'si, İbn Kesîr'in *İhtisâru 'ulûmi'l-hadîs*'i, İbn Hacer'in *Nuhbetu'l-fiker* ve *Nüzhetü'n-nazar* eserleri göze ilk çarpan kaynaklardır. Sözlük olarak *el-Misbâhu'l-münîr*'den²²⁵ ve *el-Kâmûsu'l-muhîr*'ten²²⁶ aktarmalar yapan Ebû Şehbe, kaynakça kısmında toplam 138 kitaptan istifade ettiğini belirtmektedir.²²⁷

2.1.8. Eserlerinde Hadislerin Kullanımı ve Değerlendirilmesi

Ebû Şehbe, eserlerinde hadisleri yazarken kimi zaman ayrıntılı tahriçlerini dipnotlarda verirken kimi zaman metin içerisinde kaynağın zikri ile yetinmekte, bazen de araştırmayı okuyucusuna havale etmektedir. Şiddetli zayıf rivayetleri kullanmaktan kaçındığı görülmektedir. Mevzu ve İsraili rivayetlere yer verecekse mutlaka tembihte bulunur. Senetleri de genel itibarıyla hazfedip kaynağa havale ederken, bazı yerlerde ihtiyaca binaen zikretmektedir.

²²³ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 219.

²²⁴ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 717.

²²⁵ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 305.

²²⁶ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 306.

²²⁷ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 709-717.

Eserleri arasında hadis rivayetlerinin üzerinde en çok *Şerhu'l-muhtâr*'da duran Ebû Şehbe, gerek metin içerisinde rivayetlere yer verirken gerekse dipnotlar aracılığı ile rivayetleri desteklemekte ve değerlendirmede bulunmaktadır.²²⁸

A'lâmu'l-muhaddisîn eserinde tanıtımını yaptığı hadis külliyatından bazı örnek rivayetleri aktarma yoluna gitmiştir.²²⁹ Yer yer hadislerde görülen illete dair değerlendirmelerinde de bulunmaktadır.²³⁰

Difâ'un 'ani's-sünne eserinde aynı hadislerin farklı rivayetlerine yer verdiği görülür.²³¹

el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât eserinde rivayet bazlı hareket edildiği için sık sık hadisleri irat eden Ebû Şehbe bazen sadece kaynağına işaret etmekle yetinmiştir. Hemen hemen her konu başlığı, bu tespitin bir örneği mesabesindedir.

el-İsrâ ve'l-mi'râc risalesinde *Sahîhayn*'ın rivayetlerini öncelikle alması ve yine şiddetli zayıf rivayetlerden kaçınması durumu söz konusudur. Ayrıntılı tahriçlere girmemiştir.²³²

es-Sîretu'n-nebeviyye eserinde ise uydurmalar, israiliyat ve şiddetli zayıf rivayetlerden kaçınacağını belirtmesi, kitapta yer verdiği rivayetler hakkında genel bir değerlendirme teşkil etmiştir.²³³ Eserde ayrıntılı tahriçler bulunmaktadır.²³⁴

el-Vasît'te, mustalah ağırlıklı ve hadis ilimlerine dair tarifler içeren bir eser olması hasebiyle rivayetleri örnek olarak getirmektedir.²³⁵ Çoğunlukla ayrıntılı tahriçlere girmemekte, kaynağına işaretle yetinmektedir.

2.1.9. Eserleri Arası Atıflar

Ebû Şehbe'nin kaleme aldığı eserler kendi içlerinde bir bütün teşkil etmektedir. Adeta hadis disiplinine dair bir ekosistem olarak değerlendirilebilirler. Zira çoğu kez konuyu uzatmak istemediği için kendi eserlerine atıflarda bulunmakla

²²⁸ Örn. Ebû Şehbe, *Şerhu'l-muhtâr*, 52.

²²⁹ Örn. Ebû Şehbe, *A'lâmu'l-muhaddisîn*, 92-101.

²³⁰ Örn. Ebû Şehbe, *A'lâmu'l-muhaddisîn*, 251.

²³¹ Örn. Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 15.

²³² Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 21.

²³³ Ebû Şehbe, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1996, 1/13.

²³⁴ Örn. Ebû Şehbe, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1996, 1/289.

²³⁵ Örn. Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 302.

yetinmiştir. Konuların tam olarak anlaşılması, eserlerinin tümünün okunması ile mümkün olacaktır. Ayrıca Ebû Şehbe'nin kendi kitapları arasında atıfta bulunması, eser kronolojisine dair ipuçları da taşımaktadır. Sadece *Şerhu'l-Muhtâr* eserinde diğer kitaplarına atıfta bulunmamıştır. En sistematik atıflara örnek verecek olursak şu şekilde bir listeleme yapmak mümkün olur:

A'lâmu'l-Muhaddisîn eserinde *Difâ'un 'ani's-sünne* isimli kitabına bakılmasını tavsiye eden Ebû Şehbe, dipnotta da kitabın henüz basılmadığını, yazma halinde olup baskısının yakın zamanda yapılacağını umduğunu belirtmektedir.²³⁶

Difâ'un 'ani's-sünne isimli eserde ise *el-Medhal* kitabına atıfta bulunmaktadır.²³⁷ Söz konusu kitabın da aynı yayınevinde (bazı ekleme ve tashihler ile) 4. Baskısını gördüğü dipnotta kaydedilmektedir. Ebû Şehbe bu eserde, doktora tezinde on dört adet uydurma alameti tespit ettiğini belirterek, tezinin müstakil bir şekilde basılmasına dair arzusunu yinelemektedir.²³⁸ Ayrıca *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât* kitabına da atıfta bulunmuştur.²³⁹ Dolayısıyla bu eserin ismi yukarıda geçen kitaptan sonra yazıldığı akla gelmektedir. Aynı zamanda ismi geçen kitabın 4. Baskısının da Kahire'de Mektebetü's-Sünne yayınevi tarafından gerçekleştirildiği dipnotta beyan olunmaktadır.

el-Vasit eserinde ise; *A'lâmu'l-Muhaddisîn*²⁴⁰, *el-Medhal*²⁴¹, *Difâ'un 'ani's-sünne*²⁴², *es-Sîretu'n-Nebeviyye*²⁴³, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevduât*²⁴⁴, *El-Vad'u fi'l-hadîs*²⁴⁵ kitaplarına atıflarda bulunmaktadır.²⁴⁶

²³⁶ Ebû Şehbe, *A'lâmu'l-muhaddisîn*, 41.

²³⁷ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 370.

²³⁸ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 42. (1. dipnot)

²³⁹ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 368.

²⁴⁰ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 183, (2. dipnot) 250, 254, 258, 262, (6. dipnot) 265, 350, 507, 666. (2. dipnot)

²⁴¹ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 216, (2. dipnot) 467.

²⁴² Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 258, 421, 443, (1. dipnot) 513.

²⁴³ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 350. (1. dipnot)

²⁴⁴ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 351. (2. dipnot)

²⁴⁵ Yayımlanmamış doktora tezi

²⁴⁶ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 352.

2.2. Hadis İlimlerindeki Görüş, Tercih, Tespit, Eleştiri ve Tavsiyeleri

Yapılan incelemeler sonucunda, ömrünün yarım asırdan fazlasını hadis ilimleri ile iştiğal etmekle geçiren²⁴⁷ Ebû Şehbe'nin, birçok mesele hakkında görüş ve tercih sahibi olduğu görülmüştür. Bu bölümde başlıklar ve alt başlıklar düzeninde Ebû Şehbe'nin hadis ilimlerine dair görüş, tercih, tespit, eleştiri ve tavsiyeleri incelenmiştir.

2.2.1. Görüşleri

Ebû Şehbe'nin hadis ilimlerindeki görüş ve tercihleri değerlendirilirken konuyu ele alış şekli esas alınmıştır. Ebu Şehbe, bir görüşü yalın bir halde zikrediyor ve destekliyorsa (görüşün sahibi kendisi veya bir başkası olabilir) bu durum görüşleri başlığı altında ele alınırken; bir konu hakkındaki iki veya daha fazla görüşü zikredip içlerinden birini desteklemesi halinde bu durum tercihleri başlığı altında değerlendirilmiştir.

Ebû Şehbe'nin kendi görüş ve tespitlerini ifade ettiği yerlerde ise hamd-u sena sigalarını kullanması dikkat çekicidir. Diğer bir açıdan bakılırsa; onun görüşlerini tespit etmek üzere yapılan okumalarda bu cümle kalıpları önemli ipuçlarını teşkil edecektir.²⁴⁸

Başlığımızda yer alan bulguları ana hatlarıyla gruplandırmak suretiyle alt başlıklar halinde zikrediyoruz:

2.2.1.1. Rivayetler ve Raviler Hakkındaki Görüşleri

Ebû Şehbe, hadislerin anlaşılmasında rivayetin varlığını esas tutar. Zira bir hadis, nahiv açısından pek çok farklı okunuş ve anlamlara ihtimal ediyorken bu ihtimallerin rivayette yer alıp almadığına bakılır.²⁴⁹

Ebû Şehbe; tesbih, tasliye, teraddi ve terahhüm lafızlarının hem dil ile söylenmesi hem de aynı zamanda sarahaten yazılması taraftarıdır. Kısaltma kullanılarak sembol haline getirilmelerine kuvvetli bir şekilde karşı çıkmakta ve her

²⁴⁷ Ebû Şehbe, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1996, 1/16.

²⁴⁸ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 164.

²⁴⁹ Ebû Şehbe, *Şerhu'l-muhtâr*, 41.

ne zaman Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ismen veya sıfatın zikri geçse, hiç üşenmeksizin, bıkmaksızın salavatın yazılması gerektiğini vurgulamaktadır. Ancak salat ve selam lafızları beraber yazılmalıdır.²⁵⁰ *Difâ'un 'ani's-sünne* eserinde Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) isminin geçtiği yerlerde özel karakter ile salavatlar mutlaka konulmuş, bazen de sarahaten yazılmıştır. Bir hadis âliminin bunu es geçmesi zaten düşünülemez.

Ebû Şehbe zayıf hadislerin aklî ihtimallere dayanılarak pek çok kısımlara ayrılabilceğini; ancak hâlihazırda vaki olan kırk dokuz çeşidinin bulunduğunu aktarır.²⁵¹ Özellikle zamanımızda zayıf hadisin ancak zafiyetini beyan ile rivayet edilebileceği görüşündedir. Çünkü asrımızda insanların genel olarak hadisleri tanınması ve derecelerini bilmesi gibi hususlar nadir hale gelmiştir.²⁵²

Ebû Şehbe, Hz. Ebû Hüreyre'nin (radiyallahu anh) savunusu bağlamında, onun Rasulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile üç yıllık beraberliğine rağmen beş bin küsur hadis rivayet etmesinin gayet doğal olduğunu söylerken; nice zeki, ihlaslı talebe ve müritlerin çok daha az bir zaman zarfı içerisinde hoca ve şeyhlerinden ciltler dolusu rivayet yapabildiğini belirtir.²⁵³ Rivayet çokluğunun haddizatında ravinin fazilet derecesini göstermediğini; bilakis çok rivayet yapabilmenin şu sebeplere dayandığını ifade etmektedir:

1. Rivayetlerin alınması esnasında boş zaman
2. Kuvvetli hafıza
3. Dünyalık işlerin azlığı
4. Vefat tarihinin geç olması
5. İlim ve fetvaya zaman ayrılması²⁵⁴

Ebu Şehbe eda sigaları konusunda nahivcilerin görüşlerinden destek alır. Sırasıyla Sîbeveyh (ö. 180/796), Müberred (ö. 286/900), Zeccâc (ö. 311/923) ve

²⁵⁰ bk. Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 128-129, 187-188.

²⁵¹ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 276. Ebû Şehbe ile aynı zamanda yaşamış Ezher ulemasından Muhammed b. Muhammed es-Semâhî (ö. 1404/1984) ise zayıf hadislerin 510 sınıfa ayrılabilceğini söylemektedir. bk. Muhammed b. Muhammed Semâhî, *el-Menhecu'l-hadîs fî ilmi'l-hadîs* (Mısır: Dâru'l-Envâr, 1963), 132.

²⁵² Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 279.

²⁵³ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 510.

²⁵⁴ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 179.

Sîyrafî'nin (ö. 368/979) görüşlerini zikretmekte, böylelikle bu kullanımların nahivcilere göre de doğru olduklarını ispat etmektedir.²⁵⁵

2.2.1.2. Cerh ve Tadil Meseleleri Hakkındaki Görüşleri

Tenkitchi kimliği ile öne çıkan Ebû Şehbe, rivayetleri değerlendirirken sened kontrolüne oldukça önem vermektedir. Senedin kopuk olmamasının yanı sıra, ravi isimlerinin mutlaka tespit edilmiş olmasına dikkat eder. Kimliği veya kişiliği bilinmeyen raviler (meçhul raviler) hakkında “Bela çoğunlukla meçhul kimselerden gelir.” görüşünü benimsemektedir.²⁵⁶ Meçhul terimi, “adı belli olduğu halde hadis öğrenimi ve öğretimi bilinmeyen”, kısaca “tek râvisi olan kimse” manasında kullanıldığı gibi (meçhûlü'l-ayn); kendisinden iki veya daha fazla güvenilir râvi rivayette bulunduğu halde hadisçiler arasında tanınmayan ve hakkında herhangi bir cerh tadil hükmü olmadığından durumu bilinmeyen râvi (meçhûlü'l-hâl) hakkında da kullanılmaktadır.²⁵⁷ Ebû Şehbe'nin iki gruba da karşı ihtiyatlı davrandığı görülmektedir.

Ebû Şehbe, cerh ve tadil konusunda net düşüncelere sahip bir âlimdir. Şöyle ki yalancı ve uydurukçu ravilerin tespiti ve tescili noktasında müteşeddit olduğu söylenebilir. Ancak sahabilerin ve hadis âlimlerinin tenkidi noktasında tedbirli davranmayı tercih eder. Tenkit edilecek bir zatın körü körüne eleştirilmemesini; bilakis mevcut faziletlerinin mutlaka dillendirilmesi gerektiğini, eğer ilmî bir tenkit yapılacaksa da –ki bu noktada sahabe istisna edilir.²⁵⁸ Zira onların adalet tenkidi ilmî değil olsa olsa ya asabiyet yahut inkâra mebnidir.- kullanılan lafızların çok dikkatli seçilmesi gerektiğini savunur.²⁵⁹ Kendisinin de bu yöntemi *Difâ'un 'ani's-sünne ve el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât* eserlerinde hassas bir şekilde tatbik ettiği görülür.²⁶⁰

²⁵⁵ Ebu Şehbe, *el-Vasît*, 99.

²⁵⁶ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât*, 294.

²⁵⁷ Bk. Emin Âşıkutlu, “Meçhul”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/286-288.

²⁵⁸ Sahabeye bizzat Rasulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) veya başka sahabiler tarafından yöneltilen eleştiriler, “istidrak” bağlamında değerlendirilmektedir. Ebû Şehbe'nin ise “tenkit” kavramından maksadı, ravinin adaletine yöneltilen suçlama ve ithamlardır. Ayrıca bk. 2.2.4. Eleştirileri

²⁵⁹ Ebû Şehbe, *A'lâmu'l-muhaddisîn*, 115.

²⁶⁰ Örn. Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 100; Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât*, 100.

Rivayet bazında bakıldığında ise mevzu ve israili rivayetlerin asla eserlere alınmaması görüşündedir.²⁶¹

Ebû Şehbe cerh ve tadil hususunda hicrî ilk üç asır âlimlerinin daha itidalli ve istikametli olduklarını, sonra gelenlerin de çoğunlukla kendilerinden naklen hüküm verdiklerini belirtir. Cerh ve tadil âlimlerinin isimlerini sayarken h. 911’de vefat eden Suyûtî’ye kadar geldiği; sonraki tarihlere geçmediği görülmektedir.²⁶²

Bir ravi hakkında cerh veya tadil hükmü verilirken tek bir âlimin sözünün yeterli olacağı görüşündedir.²⁶³ Ravilerin adaleti ve karakteri bozan hususlar hakkında koşulan bazı şartlara katılmayan Ebû Şehbe onları teşeddüt çizgisinde değerlendirmektedir. Mesela başı açık gezen kimseleri –ki erkek oldukları halde- adil kabul etmeyen âlimler vardır. Ebû Şehbe ise bu gibi hususların tespiti için örf ve adetlere işaret eder. Büyük günah işlemeyen ve küçük günahta ısrarcı olmayan kimseleri sırf başı açık geziyorlar denilerek adalet sınırından çıkarmanın, günümüzde hiç ravi bulunmamasına sebebiyet vereceğinin altını çizerek.²⁶⁴ Ancak âlimlerin her halükârda başı açık gezmeleri veya yolda yemek yememeleri gerektiğini eklemektedir. Zira bu gibi durumları, sıradan insanlar için bir kusur saymasa da hadis âlimleri hakkında kusur saymaktadır.²⁶⁵

Ebû Şehbe’ye göre ravilerde adalet sıfatı derecelenebilir. Hatta hem adaletin hem de zaptın üst, orta ve alt derece olmak üzere üç farklı açıdan değerlendirilebileceğini söylemektedir. Lakin asıl dikkat edilmesi gereken nokta, nisbî olarak değişen adalet sıfatının ortadan kalkmayacağı meselesidir. Bir başka deyişle “A ravisi adalet açısından B ravisinden üstün” demek B ravisinin adalet sıfatını ortadan kaldırmaz. Adaleti ortadan kaldıracak olansa, gerekli şartların

²⁶¹ Konu hakkında bk. 2.5.1.1. İsrailiyat-Mevzuat Tenkitleri.

²⁶² Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 391.

²⁶³ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 392.

²⁶⁴ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 86.

²⁶⁵ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 227. Ebû Şehbe’nin, başı açık gezme durumunu sıradan insanlar için cerh veya kusur sebebi saymadığı anlaşılmaktadır. Böylesi konularda örf ve âdetlere itibar eden Ebû Şehbe, âlimler hakkında; zikri geçen durumu cerh sebebi saymasa da, bir kusur olarak addetmektedir. Netice itibarıyla Ebû Şehbe’nin âlimler ve sıradan insanlar arasında belli başlı farklılıklar olması gerektiğine inandığı sonucuna varılabilir. Konu hakkında Ebû İshâk Şâtübî (ö. 790/1388) ise âdetlerin, yer ve zamana göre değişkenlik gösterebildiğine dikkat çekmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî Şâtübî, *el-Muvâfakât* (Suudi Arabistan: Dâru İbn Affân, 1997), 2/489.

bulunmamasıdır. Ebû Şehbe de bu kaziyeden hareketle adaletin derecelenmeyeceğini söyleyen âlimlerin görüşlerini, yanlış anlaşılmaya sebebiyet vermemeye dayandırır.²⁶⁶ Ebû Şehbe, fikhî içtihat meselesinde; gerekli şartlara haiz olan kimseye içtihat kapısının açık olduğu görüşündedir.²⁶⁷

2.2.1.3. Kudsî Hadisler Hakkındaki Görüşleri

Ebû Şehbe kudsî hadisler konusunda:

1. Kendisi tespit etmese de kudsî hadislerin vahy-i celî²⁶⁸ ile vahyedilmesinin caiz olduğunu belirtir.²⁶⁹
2. Kur'an-ı Kerim'in istisnasız tümü mütevatiren naklolunsa da kendisinin mütevatiren naklolunan hiçbir kudsî hadis tespit edemediğini ifade eder.²⁷⁰
3. Kudsî hadislerin rivayetinde yöntem olarak, lafızların birebir korunarak aktarıldığı selef yönteminin daha evla olduğunu kaydeder.²⁷¹

2.2.1.4. Mana ile Rivayete Dair Görüşleri

Ebû Reyze'nin hadislerin mana ile rivayet edilmesi hakkında ortaya koyduğu iddialara cevap veren Ebû Şehbe temel olarak şu sekiz kaideyi zikretmektedir:

1. Mana rivayetini sahabe ve tabiinin çoğu, sonradan gelen muhaddislerin de bir kısmı menetmişlerdir.²⁷²
2. Mana rivayetini caiz görenler, bunu 1- Lafızları 2- Üslupları 3- Bunların delalet ettiği şeyleri ve 4- Aralarındaki ince nüansları çok iyi bilen kimseler için caiz görmüşlerdir.²⁷³

²⁶⁶ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 88-89.

²⁶⁷ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 234.

²⁶⁸ Ebû Şehbe, *el-Vasît* eserinin 216. sayfanın ilk dipnotunda usulcülere göre vahyi ikiye ayırır. 1- Vahy-i Celî: Cebrâil (aleyhisselam) vasıtasıyla gelen, açık vahiy. 2-Vahy-i Hafî: İlham, rüya gibi ilk kısmın dışında kalan, gizli vahiy.

²⁶⁹ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 216.

²⁷⁰ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 217.

²⁷¹ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 221.

²⁷² Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 63.

²⁷³ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 63.

3. Mana rivayetini caiz görenler bunun ihtiyaç halinde kullanılabilir bir ruhsat olduğunu, takip edilen ana yöntem olmadığını kaydetmişlerdir.²⁷⁴
4. Hadislerin yazıya geçirilmesi hususu, umumi şekliyle hicrî ilk yüzyılın başlarında gerçekleşmekle beraber üçüncü yüzyılın sonlarına değin devam etmiştir. Sahabe ve tabiinden bazıları dahi ilk yüzyıl içerisinde -özellikle Rasulullah'ın (aleyhisselam) irtihalinden sonra- hadisleri yazmaktaydılar.²⁷⁵
5. Mana rivayetinin ruhsatı da henüz yazı ile kaydedilmeyen rivayetler hakkında geçerli görülmüştür. Artık yazıya geçirilen ve eserlerde yerini alan rivayetler bu ruhsatın haricindedir.²⁷⁶
6. Mana rivayeti şu konularda caiz değildir: 1-Zikirler 2- Dualar gibi kendisi ile ibadet edilen rivayetler ve 3- Rasulullah'ın (aleyhisselam) cevamiu'l-kelim kabilinden olan rivayetleri.²⁷⁷
7. Sahabe ve ardınca gelen sika raviler, kendilerini rivayetlerde değişiklik, saptırma veya çok rahat davranmaktan engelleyen dini ve ahlaki değerlere sahiptiler. Bunun inkârı, ancak hakikati görmezden gelmektir.²⁷⁸
8. Rivayetlerin değerlendirilmesi konusunda muhaddisler tarafından konulmuş kriter, şart ve ölçüler; tenkitçiliğin ulaşabileceği en ayrıntılı ve en ince değerlendirme esaslarıdır.²⁷⁹

Bu şartları sıraladıktan sonra Ebû Şehbe şu tespiti ortaya koyar:

“Gerçekten nebevî hadislerin çoğu bize orijinal lafızları ile ulaşmıştır. Bazı hadisler de mana ile rivayet edilmiştir. Bu hususta da asıl manayı bozacak değişikliklerden son derece sakınılmıştır. Bütün bunlara rağmen yine mana rivayeti sebebiyle hadislerin arasına istenmeyen bir ilave varsa da bu gayet azdır ve mutlaka âlimler tarafından tespit edilmiştir. Âlemlerin Rabbi'nden tebliğ eden zat ne doğru

²⁷⁴ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 63, 223.

²⁷⁵ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 64.

²⁷⁶ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 64.

²⁷⁷ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 64.

²⁷⁸ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 64.

²⁷⁹ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 64.

söylemiştir: “Bu ilmi her neslin âdil kişileri taşır. Onlar bu ilmi aşırıların tahriflerine, câhillerin tevillerine ve bâtil ehlinin yanlış düşüncelerine karşı korurlar.”²⁸⁰

2.2.1.5. Siyer İliminin Meseleleri, Kaynakları ve Siyer Âlimlerine Dair Görüşleri

Ebû Şehbe hadis kitapları arasından siyer rivayetlerini içeren en eski eserin İmâm-ı Mâlik’e ait *Muvattâ* kitabı olduğunu ifade eder. Diğer bir yandan *Kütüb-i sitte* başta olmak üzere hadis külliyyatında da siyere dair rivayetlerin bulunduğunu aktarır. Dolayısıyla siyer ilmini, hadis ilimleri arasından bir disiplin olarak değerlendirmektedir.

İbn Şihab ez-Zühri’nin *Siyer*’ini en sağlam ve en sahih eserlerden sayarken; İbn İshâk’ın da siyerde çoğu kısımda bu esere dayandığını belirtir. Bununla birlikte İbn İshâk’ı siyerde sika, hadiste ise zayıf bir ravi olarak değerlendirir. Yazmış olduğu *Megâzî* adlı eserinin, günümüze ulaşan en eski müstakil siyer kitabı olduğunu kaydeder. Vâkîdî (ö. 207/823) hakkında da cerh tarafında olduğu anlaşılmaktadır ancak kendisinin megazi hususundaki konumunu takdir eder.²⁸¹

Ebû Şehbe’nin siyerinde yer verdiği dikkat çekici bir sosyolojik tespiti ise Arap toplumunun bazı karakteristik özelliklerini yaşadıkları coğrafyaya bağlamasıdır.²⁸² Siyer konuları arasında, Hz. İbrahim’in (aleyhisselam) babası hakkındaki ihtilafta Azer (veya diğer adıyla Târih) olması görüşünü benimsemektedir.²⁸³

2.2.1.6. Tıbb-ı Nebevî’ye Bakışı

Ebû Şehbe’nin tıbb-ı nebevî konusunda hadis âlimlerinin doktorlar ve kimyagerlerle ortak bir çalışma yürütmesine dair bir tavsiyesi mevcuttur. Konunun hadis ilimlerine bakan şu tespiti çok önemlidir: “Hadisler tecrübe ile değerlendirilirken (bilhusus tıbb-ı nebevî ile ilgili olanlar) unutmamak gerekir ki,

²⁸⁰ Ebû Şehbe, *Difâ’un ‘ani’s-sünne*, 64.

²⁸¹ Ebû Şehbe, *es-Sîretu’n-nebeviyye*, 1996, 1/27-30.

²⁸² Ebû Şehbe, *es-Sîretu’n-nebeviyye*, 1996, 1/96-97. Detaylı bilgi için bk. Mustafa Bayar, “İbn Haldun’a Göre Bireyin Beslenme Alışkanlığının Kişilik Gelişimine ve Dinî Hayata Etkisi”, *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 6/15 (2018), 123-134.

²⁸³ Ebû Şehbe, *es-Sîretu’n-nebeviyye*, 1996, 1/107.

tecrübe bir hadisin sıhhatinde veya adem-i sıhhatinde hükmü ifade etmez. Sebebi de hadisten muradın ne olduğunun yakinen bilinmemesidir. Zira:

1. Zikri geçen şey (ilaç, sebze, meyve vs.) belirli bir türden mi olması gerekir yoksa o şeyin tüm türleri zikredilen sonucu verir mi?
2. Zikri geçen âzâ veya hastalığa, tedavi tümüyle mi tesir edecek? Nitekim komplike durumlar söz konusu olursa bir hastalığa iyi gelen tedavinin yanı sıra diğer rahatsızlıklar için başka uygulamalara da ihtiyaç duyulması muhtemeldir.
3. Zikri geçen tedavinin uygulanması için gerekli olan zaman dilimi nedir? Belirli bir zaman içerisinde mi tatbik edilmeli yoksa her vakit geçerlidir şeklinde bir yaklaşım mı sergilenmelidir?
4. Zikri geçen tedavi her hasta özelinde geçerli midir? Kişinin içinde bulunduğu biyolojik veya psikolojik durumu, tedaviyi farklılaştırma kapasitesine sahip midir?

Bu ve benzeri sorular netliğe kavuşmadan bu rivayetleri hakkıyla değerlendirmiş olmak pek de mümkün olmasa gerek...²⁸⁴ Listelenen maddeler halen dahi hadis-tıp bağlamında incelenmeye müsait olup yapılacak araştırmalar her iki alana da katkı sağlayacaktır.

2.2.1.7. Tenkitçilik Açısından Tasavvuf ve Hadisle İlişisine Bakışı

Ebû Şehbe hakkında herhangi bir tarikata bağlı olduğuna dair elimizde bilgi bulunmamaktadır. Hadis savunma yöntemi ve tenkitçilik özelliği; ayrıca itikadî anlamda, selefî tevîl meselesindeki görüşlerini benimsemiş olması; akla “Günümüz selefîleri gibi tasavvufu inkâr mı ediyor?” sorusunu getirmektedir. Dolayısıyla Ebû Şehbe’nin bir hadisçi olarak, tasavvuf yaklaşımı ile ilgili olan ve kendi eserlerinden tespit edilen bazı bilgiler bu bölümde incelenecektir. Öncelikle tasavvufun aleyhinde ve lehinde gözüken veriler ayrı ayrı ele alınacak; ardından da ortak bir paydada buluşup buluşmadığı kontrol edilecektir. Böylece Ebû Şehbe’nin tasavvuf yaklaşımı ortaya konmaya çalışılacaktır.

²⁸⁴ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 263.

2.2.1.7.1. Tasavvuf Aleyhinde Gözüken Görüşleri

Ebû Şehbe, kendini tasavvufa nispet eden ve hadis ilminde pay sahibi olmayan kimselerin maalesef pek çok asılsız rivayetlerde bulunduğunu kaydeder.²⁸⁵

Bu gibi kimseleri de iki temel başlıkta incelemektedir:

1. Kasten uyduran veya uydurma metinleri kasten rivayet edenler. Ebû Şehbe, dışından salih kimseler gibi görünüp hadis uyduranlara çok sert bir şekilde karşı çıkmaktadır. Onları, Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hakkında yalan yayıcı, cehalet ve şer ehli kimseler olarak nitelendirmektedir.²⁸⁶
2. Kasıt gütmeksizin, cehalet kaynaklı davranarak uydurma metinleri rivayet edenler. Ebû Şehbe, bunları bir üst kategoriye almamakla beraber bu zümre hakkında da önemli tenkitlerde bulunur.

Uydurma rivayetlerden kaynaklanan ve tasavvufa nispet edilen bidatleri sayan Ebû Şehbe'ye göre:

- a. Özel bir merasimle hırka giyilmesi
- b. Tevacüd ve raks (sema' yani bir şeyler dinlemek esnasında)
- c. Reğaib namazı
- d. Şaban'ın ortasında kılınan namaz
- e. Özel gün ve gece namazları
- f. Recep ayından özel günlerin oruçları
- g. Aşure günü çığlık atma, ağlama (Hz. Hüseyin'i (radiyallahu anhu) sevdiğini iddia edenler uydurmuştur.)
- h. Aşure günü ferahlama ve sevinç gösterileri (Hz. Hüseyin'e (radiyallahu anhu) düşmanlık edenler uydurmuştur.) gibi meseleler uydurma sonucu ortaya çıkmıştır. Bazı bidat ehli, yaptıkları işe kılıf bulma kabilinden "Her bidat dalalettir" mealindeki hadise "ibadetteki bidat hariç" şeklinde bir istisna uydurmaya kadar varmışlardır.²⁸⁷

²⁸⁵ bk. Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 327.

²⁸⁶ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 349.

²⁸⁷ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 342.

İsra ve miraç hadisesini vahdet-i vücud anlayışıyla izah eden Muhammed Hüseyin Heykel'e şiddetle karşı çıkan Ebû Şehbe:

1. Ulûhiyetin inkârı
2. Âlemin kadim olması
3. Hâlık ile mahlûk arasında fark olmaması
4. Dolayısıyla Allah Teâlâ'dan başkasına ibadet edenlerin de hakikatte ona ibadet ettiği
5. Mükellefiyetlerin olmaması
6. Mahlûk için mutluluğu yaratmanın Hâlık'a vacip olması gibi tamamen batıl ve bizzat küfür olan saçmalıklara yol açtığı gerekçesiyle vahdet-i vücudu asla kabul etmez. Eski feylesofların bir eseri olarak gördüğü bu görüşe bazı mutasavvıfların destek olması sonucu, işin dinden çıkmaya vardığını belirtir. Konu hakkında İbn Teymiyye'nin *Nasîhatü ehli'l-îmân fi'r-red 'alâ manîki'l-Yûnân* eserinden nakilde bulunur.

Ancak son tahlil itibariyle ortaya konan manzarada, vahdet-i vücud meselesinin tasavvuf ehline göre yukarıda geçen küfür unsurlarıyla alakasının olmadığı kaydedilmiştir. Tüm tartışmalar aslında vahdet-i vücud meselesinin tanımı ve sınırları ile alakalıdır. Tasavvufu, sünnete tabi olmaktan ibaret gören âlimlere göre bunun izahı şudur:

Varlık üç kısma ayrılır: 1- Vacibu'l-vücud 2- Mümkünü'l-vücud 3- Mümtenu'l-vücud. Sonuncusu haddizatında var olmadığı için değerlendirmeye alınmaz. Mümkünü'l-vücud ise imkân dairesinde var olan, varlığı zorunlu olmayıp yokluğu ile eşit olan kısımdır. Evvelde yoktur, bilahare yaratılmış ve var olmuş, belli bir müddet sonra da tekrar yok olacaktır. Vacibu'l-Vücud ise yokluğu düşünilemeyen tek Bir'dir, Allah Teâlâ'dır. Tam da bu noktada vahdet-i vücudçular (şatahattan ari olanlar) 2. kısma hakiki varlık vasfını isnat etmekten imtina ederler. Dolayısıyla geriye tek bir varlık kalmıştır. O'nun varlığı kendi zatından ötürüdür, zorunludur. Tüm mahlûkatı ise, iki yokluk arasında olduğu için; hakikate nazaran yok saymaktadırlar. İşte bu görüşe göre vahdet-i vücud yukarıda zikredilen tanımdan zıtlık derecesinde farklıdır ve Ebû Şehbe eleştirdiği hususlarda haklıdır. Onun eleştirdiği

meseleler, işbu tasavvuf ehli tarafından bizzat tenkit edilmiş ve “tasavvuftan farklı ve küfrî itikatlar” olarak görülmüştür.²⁸⁸

Netice itibarıyla Ebû Şehbe'nin çizgisinin tasavvufa zıt düştüğü söylenemez, bilakis onun yegâne amacı Kur'an ve sünnet temelinde İslâmiyet'i savunmak, sapık fikir ve akımlara set çekmektir. Tasavvuf ise şeriate sınıksız tabi olmaktan başka bir şey değildir.

2.2.1.7.2. Tasavvuf Lehinde Gözüken Görüşleri

Ebû Şehbe'nin *el-İsrâ ve'l-mi'râc* risalesinin ilk kısmında şehvet ve gazap kuvvetleri ile akıl, nefs-i emmare gibi tasavvufî konu ve terimlere değinmesi; aslında onun tasavvuf edebiyatına uzak olmadığını bir göstergesidir.²⁸⁹

Ebû Şehbe, muhaddisler hakkında bilgi aktarırken zahit²⁹⁰ ve sufi²⁹¹ vasıflarını kullanmaktan imtina etmemekte ve zühd ile kesret-i ibadet konularının üzerinde durmakta; bu sifata sahip kimselere takdirle yaklaşmaktadır. Ki bunun en açık örneği Bakî b. Mahled, İmâm-ı Ahmed ve İmâm-ı Buhârî'nin hayatlarının nakledildiği *A'lâmu'l-Muhaddisîn* eserinde görülmektedir.

Hissi mucizelere örnek verdiği sırada hurma kütüğünün ağlamasına değinen Ebû Şehbe, çokça müessir gördüğü bu manzara karşısında tasavvufî yanı ağır basan şairlerden Bûsîrî'nin *el-Kasîdetü'l-hemziyye*²⁹²’sinden alıntı²⁹³ yapmaktadır.²⁹⁴

²⁸⁸ İsmail Çetin, *Enâmîl mesâilü't-tevhîd* (Isparta: Tokoğlu Matbaa Basımevi, 2018), 1/382-383, 532-536, 556-565; İsmail Çetin, *ed-Dürerü'l-avâlî li şerh-i Bed'i'l-Emâlî* (Isparta: Dilara Basımevi, 2019), 39.

²⁸⁹ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 3-4.

²⁹⁰ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 610.

²⁹¹ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 598, 643, 653. (4. dipnot)

²⁹² “Bûsîrî'nin hacdan döndükten sonra Resûl-i Ekrem'e ve mukaddes beldelelere karşı duyduğu şevk ve heyecanını tazelemek üzere yazdığı *Ümmü'l-kurâ fi medhi hayri'l-verâ* adlı kaside, redif harfi hemze olduğu için *el-Kaşîdetü'l-hemziyye (fi'l-medâ'ihî'n-nebeviyye)* diye tanınmıştır. 455 beyitten oluşan ve aruzun hafif bahriyle kaleme alınan eser, şairin kasideleri arasında en uzun olanıdır. Bûsîrî, *Kaşîdetü'l-bürde*'sinde klasik Arap kaside geleneğine uyarak şiire gazeli hatırlatan bir bölümle (tegazzül/nesib) başladığı halde *el-Kaşîdetü'l-hemziyye*'sinde konuya doğrudan girmiştir. Hz. Peygamber'in doğumunu, hayatının safhalarını, diğer peygamberlere olan üstünlüğünü, gazvelerini, Hulefâ-yi Râşidîn devrinin sonuna kadar İslâm davetinin tarihî seyrini, İslâm'ın diğer dinler karşısındaki üstünlüğünü, Resûl-i Ekrem'in güzel ahlâkını, Ehl-i beyt'in ve ashâbın faziletlerini güzel bir üslûpla işleyen *el-Kaşîdetü'l-hemziyye* manzum bir siyer olarak değerlendirilebilir.” Mahmut Kaya, “el-Kasîdetü'l-Hemziyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 24/569-570.

Ayrıca Rasulullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) karşı beslediği muhabbetini, Mescid-i Nebevî'yi "En güzel insanın bedenini saklayan en güzel yer parçası" olarak nitelendirmek suretiyle dışa vurmaktadır.²⁹⁵ Bu sözün tevessül konularına karşı duran bir kimse tarafından kolay kolay söylenmeyeceği aşikârdır.

Ebû Şehbe, *Behcetü'n-nüfûs ve ğâyetuhâ bi-ma'rifeti mâ lehâ ve ma aleyhâ* adlı şerhten övgüyle bahsederken şarihi İbn Ebî Cemre hakkında sarahaten sufi tabirini kullanarak "el-Ârifu billâh, es-Sûfî, el-Kudve" övgüsünde bulunmaktadır.²⁹⁶

Aynı şekilde *Sünen-i Ebû Davud* şerhlerinden *el-Menhelu'l-'azbu'l-mevrûd* eserinin sahibi Mahmud b. Muhammed b. Hattâb es-Sübki'den de (ö. 1352/1933) "el-Ârifu billah, el-âlimu'l-âmil" gibi evsafın zikriyle bahseder. Diğer yandan da bu ismi, tetkik sahibi bir âlim olarak metheder.²⁹⁷ *Sahîhu'l-Buhârî* ravilerinden Ebû Zer el-Herevî hakkında; âlimlerin ona yaptığı övgüler arasında "tasavvufta parmakla gösterilen bir kişi olması" bilgisine yer vermektedir.²⁹⁸

Eserlerinde sarahaten "tasavvuf" tabirini kullandığı yerlerden biri; Hâkim'in (ö. 405/1014) biyografisinde, "hocaları" başlığındadır. Kendisinin tasavvufta Ebu Amr b. Muhammed el-Huldî'nin²⁹⁹ sohbetinde bulunduğunu kaydeder ve herhangi bir eleştiri veya itiraz ibaresine yer vermez. Ayrıca "talebeleri" kısmında da meşhur mutasavvıf Ebû'l-Kâsım el-Kuşeyrî'yi (ö. 465/1072) zikretmesi dikkat çekicidir.³⁰⁰

Tasavvuf, ahlak ve vaaz alanlarında yazılmış belli başlı kitapları değerlendiren Ebû Şehbe, yazarlar her ne kadar alanlarında büyük isimler olsalar da eserlerine pek çok mevzu rivayet karıştığını; bu sebeple hadis kaydı düşülen ibarelere

²⁹³ Kaside içerisinde geçen *وَقَلُّهُ وَوَدَّهَ الْغُرَبَاءَ = وَجَدَّعَ إِلَيْهِ* beytine yer vermiştir. Manası: "(Müşrikler) O'nu (Rasulullah sallallahu aleyhi ve sellem) unuttular (ama) hurma kütüğü özledi O'nu. O'nu terk ettiler (ama) garipler sevdi O'nu." şeklindedir.

²⁹⁴ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 15-16.

²⁹⁵ Ebû Şehbe, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1996, 1/58.

²⁹⁶ Ebû Şehbe, *A'lâmu'l-muhaddisîn*, 161.

²⁹⁷ Ebû Şehbe, *A'lâmu'l-muhaddisîn*, 230.

²⁹⁸ Ebû Şehbe, *A'lâmu'l-muhaddisîn*, 331.

²⁹⁹ Zehebî, Hâkim'in beraberlik ettiği tarikat meşayihini İsmâil b. Necîd (ö. 365/976), Ca'fer b. Muhammed el-Huldî (ö. 348/959) ve Ebû Osman el-Mağribî (ö. 373/983) olarak aktarmaktadır. bk. Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyer-u a'lâmi'n-nübelâ* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), 15/558; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyer-u a'lâmi'n-nübelâ* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), 17/162. Daha detaylı bilgi için bk. 2.14.6. Ebû Şehbe'nin burada kasdettiği el-Huldî'nin, Ca'fer el-Huldî olduğu kanaatindeyiz.

³⁰⁰ Ebû Şehbe, *A'lâmu'l-muhaddisîn*, 235.

çok dikkatli yaklaşılması gerektiğini belirtir. Kendisinin vaiz, imam, hatip, konuşmacı ve mürşitlere bir hadisçi olarak tavsiyesi; hadisleri bizzat hadis kaynaklarından almaları, mevzuattan son derece sakıncalıdır. Bu yönde hareket edilirse çok hayırlar hâsıl olacağını, çoğu batılın ortadan kalkacağını vurgular.³⁰¹ İşbu bilgiler Ebû Şehbe'nin tasavvufa karşı yapıcı bir yaklaşımı olduğunu göstermektedir.

2.2.1.7.3. Tasavvuf Yaklaşımının Değerlendirilmesi

Tüm bu tespitlerden sonra anlaşılıyor ki Ebû Şehbe, ilmî sınırları ve ilmen makbul delilleri esas alan, her ne kadar kendisi hakkında bir tarikat yahut tasavvuf nispeti zikredilirse de tasavvufa inkârla yaklaşmayan; züht, takva, kesret-i ibadet gibi hususlara takdirle bakan bir âlimdir. Ancak şatahata ve ilmî kaidelerin çiğnenmesine karşı da faili kim olursa olsun oldukça sert tavra sahiptir.

2.2.1.8. İsrâ-Miraç ve Mucizeler Hakkındaki Görüşleri

Ebû Şehbe'nin İsrâ ve miraç hadisesini ele aldığı sırada, kaziyeleri peşpeşe okuyucusuna sunduğu ve ilintili meseleleri de basamak basamak işlediği görülmektedir. Bu kısım gerek Ebû Şehbe'nin üslubu gerek itikadî yönü ve kelami konulardaki temel bakış açısı cihetinden oldukça önemlidir.

Ebû Şehbe'ye göre insan dünya ve ahiret mutluluğunun gerçekleşmesi için bir şeriate, bir kurallar bütününe ihtiyaç duyar. Ancak hiçbir insan (filozof, hukukçu vs.) aklıyla, insanlığı her iki hayatta da idare edecek genel geçer bir kanunu vazedemez. Zira insana nispetle ahiret hayatı gayptir ve gaybı bilen ancak ve ancak Allah Teâlâ'dır. Ayrıca insan zamansal anlamda kendi yaşadığı vakitle sınırlanmıştır. Büsbütün insanlığın ömrüne hitap edecek, onlara düzen sunacak bir şeriatı tayin edemez. İnsanın bu noktadaki bir başka aciziyet sebebi de pek çok tesire maruz kalmasıdır. İnsanı tesir altında bırakan nefsanî unsurlar, çevresel etkenler, insanların çoğunun sultan (yönetici) değil de tebaa (yönetilen) oluşu, şeytani vesveseler vesaire

³⁰¹ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 355.

göz önüne alındığında; bu noktadaki acziyetin büyüklüğü net bir suret kazanacaktır.³⁰²

Peygamberler ise insanlar arasından Allah Teâlâ tarafından seçilen, hayatlarının başından beri Rabbanî terbiye ile yetişen, üstün ahlak sahibi ve vehbi olarak özel kabiliyetlere haiz kimselerdir. Ebû Şehbe peygamberliğin asla ve asla kesbi olmadığını altını özellikle çizmektedir.³⁰³ Tüm peygamberlerin ortak vasıfları:

1. Sıdk
2. Tebliğ
3. Fetanet
4. Emanet veya diğer bir tabirle ismet
5. Bedeni olarak da insanların tabiatleriyle nefret edebilecekleri her türlü şeyden salim olmalarıdır. (nezafet)
6. Bunların herhangi birinin zıttı ile vasıflanmalarının imkânsız oluşudur.

Peygamberler tüm bu vasıflar ile sair beşerden ayrılırlar. Ayrıca onların ruhları da Allah Teâlâ'nın tasarrufuna muhatap ve en safî ruhlardır. Zikredilen hususiyetlerin dışında; peygamberler diğer insanlarla aynı şekilde yer, içer, uyur, acı hisseder, hastalanır (ancak insanları kendilerinden uzaklaştıracak hastalıklara tutulmazlar), türlü türlü imtihanlara tabi olur ve hatta şehit dahi olabilirler. Müşriklerin bu gibi durumlarla peygamberlere itirazları Furkan Suresi 7,8, 20 ve İbrahim Suresi 9-11. Ayetlerine konu edilmiştir.³⁰⁴

Peygamberler, müşriklerin itirazlarına karşı (veya nadiren vuku bulsa da inananların kalplerinin mutmain olması için) Allah Teâlâ tarafından mucizelerle desteklenirler. Mucize Allah Teâlâ'nın âdeten icra ettiği kanunları, nübüvvet iddiasında bulunan bir kulunu tasdik üzere bozmasıdır. Mucizeye çoğu zaman sahibinin meydan okuması da eşlik eder. Sarahaten bu var olmasa bile mucizenin esasında mevcuttur. Zira mucize kelime anlamı olarak da aciz bırakan demektir.

³⁰² Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve 'l-mi'râc*, 5.

³⁰³ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve 'l-mi'râc*, 6.

³⁰⁴ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve 'l-mi'râc*, 7.

İnsanlar bu mucizeleri gerçekleştirmekten acizdirler ve dolayısıyla mucize sahibi kimselerin nübüvvet iddiasını tasdike mecburdurlar.³⁰⁵

Mucizeler, akli olarak imkânsız değildir. Çünkü mucizenin tanımı âdetin bozulmasıdır, yani Allah Teâlâ'nın tayin ettiği ve bizim bilebildiğimiz sebepler zincirinin ortadan kalkması demektir. Allah Teâlâ'nın mucizenin vukuu için bir başka kanun tayin ve icra etmesi de mümkündür. Bu da bizim bilgi dairemizin dışında kalır.³⁰⁶

Mucizeler zati anlamda peygamberlerin fiili değil bizzat Allah Teâlâ'nın vücuda getirdiği işlerdir. Bunun en açık delili de Neml Suresi 10. Ayette hikâye olunduğu üzere Hz. Musa'nın (aleyhisselam), asasının yılanı dönüştüğünü görünce ürküp kaçmasıdır. Kendi işi olsaydı bunu bilirdi. Ancak sihirbazlar kendi sopa ve asalarının yılan gibi gözükeceğini bildikleri ve zaten bunu tasarladıkları için kaçmadılar.³⁰⁷ Dolayısıyla mucize ve sihir temelden farklı şeylerdir. Sihir, insanların çoğu tarafından bilinen sebeplerin dışında, aynı sonuca ulaşacak bir takım kurallar ve sebeplerin sonucunda ortaya çıkar. Ayrıca sihrin kahir ekserisinin göz boyamak ve el çabukluğundan ibaret olduğunu vurgulayan Ebû Şehbe okuyucusuna aldanmamayı öğütler.³⁰⁸

Mucize ile diğer harikulade olaylar arasında da fark vardır. Nitekim bir sonuca götüren pek çok sebep zinciri arasından, umum insanlarca bilinmeyen lakin tecrübe veya formüllerle sabit bir yolun kullanılması neticesinde âdetin dışında bir iş gerçekleştirilebilir. Lakin bu durum, bilinir ve başka insanlar tarafından gerçekleştirilebilir olması sebebiyle mucizeden ayrılır. Mucize peygamberden başkasının elinde vuku bulmaz.³⁰⁹

Peygamberlik iddiası olmayan salih bir insanın elinde vuku bulan harikulade olaylara keramet; şaki ve asi kimselerin elinde vuku bulan olaylara ise istidraç,

³⁰⁵ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve 'l-mi'râc*, 7.

³⁰⁶ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve 'l-mi'râc*, 9.

³⁰⁷ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve 'l-mi'râc*, 8.

³⁰⁸ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve 'l-mi'râc*, 9.

³⁰⁹ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve 'l-mi'râc*, 8-9.

temvih (kamuflej) ve aldatma adı verilir. Bu kimseler ise deccaliyyûndandır (Deccal'in öncesinde gelip ona benzer şerlere sahip kimseler).³¹⁰

Peygamberlerin mucizeleri onların zamanında oldukça meşhur olmaktadır. Böylece herkesin mucizeyi duymasına rağmen hiç kimsenin o işi yapamaması, peygamber için tasdik anlamına gelmekteydi. Bir başka detay ise bir zaman diliminde meşhur olan bir işe, hiç o işle alakası olmayan bir peygamberin meydan okuması kabilinden olan mucizelerdir. Hz. Musa'nın (aleyhisselam) zamanında meşhur olan sihirbazları yenmesi örneğinde olduğu gibi. Ne var ki Hz. Musa'nın (aleyhisselam) işi sihir değildi.³¹¹

Böylelikle ilk iman edenler sihirbazlar olmuşlardır. Çünkü onlar Hz. Musa'nın (aleyhisselam) esasının sihirle bu hale gelmediğini, bunun Allah Teâlâ'dan başkasının işi olmadığını yakinen bilmişler idi. Firavun'un yenilgiyi kabullenemeyip Hz. Musa'yı (aleyhisselam) sihirbazlara sihir öğreten bir büyükleri olmakla itham etmesi ve sihirbazları tehdit etmesi fayda vermedi. Taha Suresi'nde bu kıssa hikâye edilmektedir.³¹²

Hz. Musa'ya (aleyhisselam) verilen mucizeler (hepsi sabit olsalar da bazıları birlikte sayıldığı için adet değişebilmektedir) dokuz tanedir:

1. Asası
2. Eli (hastalık gibi bir durum söz konusu olmadan bembeyaz parlaması)
3. Çekirge istilasası
4. Gökten bit
5. Kurbağa
6. Kan yağması
7. Tufan
8. Kuraklıkla geçen seneler
9. Meyvelerin azalması³¹³

³¹⁰ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve 'l-mi'râc*, 9.

³¹¹ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve 'l-mi'râc*, 9.

³¹² Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve 'l-mi'râc*, 10.

³¹³ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve 'l-mi'râc*, 10. (1. dipnot) Hazreti Musa'ya (aleyhisselam) verilen mucizelerin dokuz olarak adetlendirilmesi, Kur'an-ı Kerim'de İsrâ Suresi 101. ve Neml Suresi 12. ayette

Hz. İsa da (aleyhisselam) tıp ilmiyle meşguliyetin artmış olduğu bir vakitte gönderilmişti. Mucizeleri de bu asra münasebet gösterdi. Allah Teâlâ'nın izniyle çamurdan kuş yapıp üflediğinde kuş canlanır, doğuştan âmâ ve abraş³¹⁴ hastalığı olanları tedavi eder; ölüleri diriltirdi.

Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) efendimiz ise fesahat ve belagatın zirve yaptığı, insani aklın doruk noktasına ulaştığı bir zamanda gönderilmişti. Öyle ki bu zamanda maharetli bir şair olmak, bir hatip olup hikmetli ve güzel sözler söylemek şeref olarak insana yetmekteydi. Nitekim pek çok mucizeleri arasından en büyük mucizesi olan Kur'an-ı Kerim belagat ve fesahat sahasında muciz olarak (sair ilimler sahasında da muciz olduğu gibi) gelmiştir. Zira Kur'an-ı Kerim'den daha doğru söz, daha isabetli ve hikmetli tespitler, daha derin manalar başka hiçbir yerde mevcut değildir.³¹⁵

Ebû Şehbe, önceki peygamberlerin belirli bir kavme, belirli bir coğrafyaya ve zamana has olarak gönderilmeleri sebebiyle mucizelerinin de hissi olduğunu; müşahede edenlerin bunları bildiklerini ve zamanla bu mucizelerin tamama erip ortadan kalktığını ifade etmektedir. Ancak Rasulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) umumi olarak bütün insanlığa gönderildiği ve risaleti kıyamete değin devam edeceği için onun mucize-i kübrası olan Kur'an-ı Kerim de manevi bir mucize olmuştur ve daimidir.³¹⁶ Ancak insanların akli dereceleri farklı olduğundan dolayı Rasulullah'a

zikredilmektedir. İlgili ayetlerin tefsirlerinde bazı âlimler mucize olgusunu tercih ederken bazı âlimler de Tevrat'ın dokuz emri olarak yorumda bulunmuştur. Ebû Şehbe'nin tefsir ilminde etkilendiği İbn Kesîr, ilk görüşü destekleyenlerdendir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Âzîm* (Suudi Arabistan: Dâru Ibnu'l-Cevzî, 2010), 5/124-127.

³¹⁴ Ciltte ve seyrek de olsa kılırlarda beyaz lekelerin bulunması hastalığıdır. Adı Vitiligo olup Latince "vitelius" kelimesinden gelmiştir. Türkçe karşılığı dana olan "vitelius" kelimesinden isim türetilmesinin sebebi derideki melanin pigmenti yetersizliği/kaybıdır. Hastalığın seyri sırasında deride dağınık ve yama şeklinde, sınırları belli olan beyaz leke ve lezyonlar oluşmaktadır. Bunlar hayvanın sırtındaki lekelerle benzetilmiştir. Hastalık kaşıntılı ve ağrılı seyredebilmektedir. Birsal Canan Demirbağ - Zeynep Güngörmüş, "Vitiligo", *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi* 11/1 (2012), 41-50.

Vitiligo, deride beyaz kepekli kırmızı yaraların seyreden psoriasis (sedef) hastalığıyla karıştırılmaktadır. Ancak bu iki hastalık birbirinden farklıdır ve aynı anda görülmeleri de oldukça nadirdir. Z. Özlem Şen - Süleyman Pişkin, "Vitiligo ve Psoriasis Birlikteliği (Bir Olgu Nedeniyle)", *Balkan Medical Journal* 1994/1 (01 Ocak 1994).

³¹⁵ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 11.

³¹⁶ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 11-12.

(sallallahu aleyhi ve sellem) hem manevi hem de hissi mucizeler verilmiştir. Binaenaleyh onun mucizeleri tüm insanlığa müteveccihdir.

Bakara Suresi 253. ayetin tefsirini Zemahşerî'den (ö. 538/1144) nakleden Ebû Şehbe, bu ayette makamı yükseltilen peygamberin Rasulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) olduğu görüşünü zikretmektedir.³¹⁷ Bilahare Beyhakî'nin İmâm-ı Şâfiî'den yaptığı nakle³¹⁸ yer vermektedir. Şöyle ki:

Önceki peygamberlere verilen her mucizenin en kâmil hali Rasulullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) verilmiştir. Mesela:

1. Hz. İsa (aleyhisselam) ölüleri diriltirdi. Rasulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) için hurma kütüğü ağladı. En başından cansız olan bir kütüğün gayet canlı bir şekilde ağlayıp inlemesi; önceden hayat sahibi olan bir ölünün dirilmesinden daha müthiştir.
2. Hz. Musa (aleyhisselam) denizi yarmış idi. Rasulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ise ayı yardı.
3. Yine Hz. Musa (aleyhisselam) taşın içerisinden su akıtmıştı. Rasulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ise parmaklarının arasından akıttı.
4. Hz. Süleyman'ın (aleyhisselam) emrine bir esmesi bir aylık mesafe olan rüzgâr verilmiş idi. Rasulullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) ise Miraç mucizesi verildi.

Ebû Şehbe naklinden sonra: “İmamların imamı Şâfiî'nin yolundan gitsek, önceki peygamberlerden menkul her ne mucize varsa onlara bedel Rasulullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) verilen daha üstün mucizeleri teker teker tespit etmemiz mümkün olur.” demektedir.³¹⁹

Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) mucizelerinin sayısı hakkında, Nevevî'nin *Sahîhu Müslim Şerhi*'nde: “bin iki yüzden fazladır...”, Beyhakî'nin *el-Medhal*'de “bine ulaşır...”, Hanefîlerden Zahidî'nin³²⁰ de (ö. 658/1260)

³¹⁷ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve 'l-mi'râc*, 12.

³¹⁸ Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *Menâkıbi 'ş-Şafi'i* (Kahire: Mektebetü Dâru't-Türâs, 1970), 1/426.

³¹⁹ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve 'l-mi'râc*, 13.

³²⁰ Hanefî-Mutezilî çizgide yer alan bir isimdir. Mutezilî tarafı ağır bastığı için bizzat Hanefîlerce de eleştirilmiş, izlediği usul ve takip ettiği görüşler zayıflıklarından dolayı tenkide uğramıştır. Ayrıntılı

“Rasulullah’ın (sallallahu aleyhi ve sellem) elinde bin mucize zahir olmuştur.”
Sözlerini aktardıktan sonra şu tespiti yapar:

“İhtimal ki onlar Rasulullah’ın (sallallahu aleyhi ve sellem) nübüvvetine delil olan olayları, dünyayı teşrihi esnasında ve hatta daha öncesinde vuku bulan hadiseleri de saymaktadırlar. Aksi takdirde bu sayıyı hissi mucizeler hakkında sahih ve güvenilir rivayetlerden tespit etmeye çalışsak, mezkûr adetlerin onda birine ulaşabiliriz. Hem ayrıca Kur’an-ı Kerim başlı başına pek çok mucizeleri ihtiva etmektedir. Mesela önceden vuku bulan veya sonradan gerçekleşecek olayları haber vermesi, Yahudilere ölümü temenni etmeleri noktasında meydan okuması ve onların bunu yapamayacaklarını belirtmesi gibi... İhtimal ki onlar bütün bu hususları ayrı birer mucize olarak değerlendirerek bu rakamları ifade etmektedirler.”³²¹

Rasulullah’ın (sallallahu aleyhi ve sellem) mucizeleri senet açısından mütevatir ve ahad olarak ayrılırlar. Kur’an-ı Kerim ve onda geçen veya mütevatir hadislerle sabit olan mucizeler ilk kısmı oluştururken; diğer mucizeler ise ikinci kısımda değerlendirilir. Lakin ahad da olsalar tüm rivayetlerden hâsıl olan ve mütevatir kimliğine kavuşan hususiyet, Rasulullah’ın (sallallahu aleyhi ve sellem) harikulade pek çok mucizelerin sahibi oluşudur.³²²

Ebû Şehbe’nin mucizeleri manevi ve hissi olarak ayrı bir taksime tabi tuttuğu kaydedilmiştir. Hissi mucizelerden örnekler veren Ebû Şehbe Rasulullah’ın (sallallahu aleyhi ve sellem) mucizelerinin çok daha fazla olduğunu ifade eder.³²³

Ebû Şehbe özellikle hissi mucizeler konusuna dikkat çekmesinin sebebini, bazı kimselerin Kur’an-ı Kerim’i devam eden bir mucize olarak bahane etmeleri ve bu sayede hissi mucizelere ihtiyaç duymadıklarını söylemeleri olarak açıklar.³²⁴

bilgi için bk. Şükrü Özen, “Zâhidî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013), 44/81-85.

³²¹ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 13.

³²² Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 14.

³²³ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 16.

³²⁴ Ebû Şehbe, hissi mucizeleri zikretmeyen siyer yazarlarından Muhammed Hüseyin Heykel, sonradan Müslüman olup Nasreddine adını alan Fransız eski müsteşrik Alphonse-Étienne Dinet ve onun arkadaşı Süleyman İbrahim el-Cezairi’yi ismen zikrederek tenkid eder. Bu tip yazarları iki grupta değerlendirmektedir: 1-Nispeten insafılı davranıp inkâr etmeseler de Kur’an varken hissi mucizeye ihtiyaç yoktur diyenler. 2- Hissi mucizeleri tamamen inkâr edenler. Ebû Şehbe her iki taifeyi de eleştirir. Zira eğer hissi mucizeler zikre layık değilse niçin Kur’an-ı Kerim’in bizzat

Menfur bir görüş şeklinde değerlendirdiği bu sözün sahipleri ancak, hissi mucizelerin çoğunun haber-i vâhid ile sabit olması sebebiyle yakînî bilginin hâsıl olmaması gerekçesini öne sürerler. Ebû Şehbe de cevap olarak:

1. Öncelikle yukarıda zikrettiğimiz, haber-i vâhidlerin ortak paydada buluşması ile mütevatir bir manayı ifade etmelerini
2. Kendilerinin tek mucize saydıkları Kur'an-ı Kerim'de dahi pek çok peygamberlerin ve Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hissi mucizelerinin yer alması durumunu
3. Onların bu tavırlarının aslında müsteşriklerin işine geldiğini³²⁵
4. Onların ahadlar karşısındaki tavırlarının aslında “sadece mütevatir ile amel vardır” gibi bir kazıyye üzerine mebni olduğunu ve bu bakış açısıyla çoğu ilmî meselenin delilden mahrum kalacağı gerçeğini
5. “Hissi mucizeler akla terstir.” itirazına başvuranların ise aklın sınırsız değil bilakis sınırlı olduğunu görmezden geldiğini; hissi mucizelerin (aklen) imkân dairesi içerisinde yer aldığını³²⁶ belirterek reddeder.

Mucize hakkında verdiği bilgilerden sonra Ebû Şehbe, hüznün senesinde yaşanan İsrâ ve miraç meselesine geçmeden önce Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) koruyucuları Ebû Talib ve Hz. Hatice'nin (radiyallahu anha) vefat etmelerinin yanı sıra Taif kıssasını ve müşriklerin nasıl azıttıklarını aktarmaktadır.³²⁷

Taif dönüşü Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yaptığı duayı aktarmakta ve Hz. Cebrâil'in (aleyhisselam) “isterse onun için kavmini helak etme” teklifine rağmen Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) kavmine merhamette bulunduğunu söylemektedir. Ancak müşrikler onu Mekke'ye sokmamışlardı ve Mut'im b. Adiy (ö. 2/623) desteğiyle girebilmişti.³²⁸ İşte İsrâ ve miraç hadisesi, tüm

kendisinde Hazreti Musa (aleyhisselam) başta olmak üzere pek çok peygamberin mucizeleri zikredilmiştir? Ona göre bu çirkin bidatleri çıkarıcılar müsteşriklerdir. bk. Ebû Şehbe, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1996, 1/22.

³²⁵ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 16.

³²⁶ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 17.

³²⁷ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 18-19.

³²⁸ Mut'im müşrik olarak ölse de oğlu Cübeyr (ö. 59/678-79 radiyallahu anh) bilahare Müslüman olmuş bir sahabidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Önkal, “Cübeyr b. Mut'im”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/104-105.

bu hüznün ve sıkıntıların arasında Rasulullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) ilahi bir hediye ve teyit olmuştur.³²⁹

Ebû Şehbe İsrâ Suresi'nin ilk ayeti hakkında üç noktaya değinmektedir:

1. Ayet tenzih ile başlamaktadır. Tenzihin İsrâ'ya bağlanması, İsrâ'nın ne denli büyük ve hayretamiz bir hadise olduğunu belirtir.
2. Ayet içerisinde "kulunu" tabiri geçmektedir. Yani İsrâ ve miraç Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) üstün mucizelerindedir lakin onu kulluk hüviyetinden çıkarmaz veya ulûhiyeti ona ispat etmez.
3. İsrâ, kelime anlamı itibarıyla gece yürümek-yürütmek anlamı taşır. Buna rağmen ayetteki "bir gece" vurgusu, bu denli müthiş bir hadisenin gecenin yalnızca bir kısmında gerçekleştiğini ifade eder ki, yine Allah Teâlâ'nın tenzihi ve tazimini ortaya koyar.³³⁰

İşbu tespitler ve ardı sıra gelen açıklamaları Ebû Şehbe'nin tefsircilik yönünü de yansıtmaktadır.

Ebû Şehbe, miracı ifade eden hadislerin *Sahîhu'l-Buhârî* ve *Sahîhu Müslim* başta olmak üzere çoğu temel hadis eserlerinde geçtiğini söylerken Necm Suresi'ndeki ayetlerin ise miraca delil olabileceği görüşündedir. Ayetlerin miraç gecesine dair ifadeler taşıması, hadisenin Kur'an ile de sabit olduğu görüşünü destekler. Konu hakkındaki hadisleri bu ölçüye göre değerlendirmektedir.³³¹

Ebû Şehbe, İsrâ ve Miraç hadisesinin hicretten bir sene evvel, Rebiu'l-Evvel ayının on iki veya on yedinci gecesinde gerçekleştiği görüşündedir.³³² Bunun hem ruh hem de beden ile gerçekleştiğini savunmaktadır. Sadece ruh ile gerçekleşmesi görüşünde istidlal edilen Hazret-i Âişe ve Hz. Muâviye'nin (radiyallahu anhuma) hadiselerini de sahih olmamaları sebebiyle reddeder. Zira:

³²⁹ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 19.

³³⁰ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 20. (2. dipnot)

³³¹ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 21.

³³² Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 29.

1. İsrâ ve miraç hadisesi sırasında Rasulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ve Hz. Âişe'nin (radiyallahu anha) zıfâfî gerçekleşmemiş idi. Yani durumu birinci gözden ifade etmesi imkânsızdı.
2. Hz. Âişe'nin (radiyallahu anha) görüşü Miraç esnasındaki ru'yet meselesinde Rasulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Allah Teâlâ'yı görmediği yönündedir. Anlayışı ve içtihadıyla ayetlerden istidlal eden annemiz, hiçbir zaman delil olarak Miracın sadece ruhla gerçekleştiğini öne sürmemiştir. Eğer ki böyle bir delili olsaydı, yalnızca bunu söylemesi yeterli olurdu.
3. Hz. Muâviye'nin (radiyallahu anhu) Miraç hadisesi zamanında değil; daha sonradan Müslüman olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla hadisenin şahidi olarak rivayette bulunması düşünülemez.³³³

Miracın uykuda gerçekleştiğini savunan görüşü tenkit eder. İbn Abbas'ın (radiyallahu anhuma) açıklamasına dayanarak "ru'ya" kelimesinin hem uyku hem de uyanıklık halindeki görmeye söylenebildiğinin altını çizen Ebû Şehbe, İsrâ ve Miraç uykuda gerçekleşse Kureyş müşriklerinin inkâra kalkışmalarının mantıksız olacağını söyler. Nitekim insan uykusunda nice rüyalar görebilir.³³⁴

Ebû Şehbe'nin dikkat çektiği bir başka nokta ise mezkûr son iki görüşün farklı olmasıdır. Çünkü İsrâ ve Mirac'ın ruh ile gerçekleşmesi demek, ruhun bedenden ayrılmış olması anlamındadır. Ancak beden ruh ile irtibatı kesilmemesi sebebiyle hayat kaydından ayrılmaz. Uykuda gerçekleşti demek ise bu suretler rüyada görüldü anlamına gelir ki ruhun bedenden ayrılıp bunca mesafeleri kat ettiği manasını taşımaz. İbn Kayyim'in (ö. 751/1350) *Zâdu'l-meâd* eserinden uzunca bir nakle yer veren Ebû Şehbe, ruh ve beden ilişkisi bağlamında burada geçen açıklamayı çok başarılı bulmaktadır.³³⁵

Ebû Şehbe, Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) Allah Teâlâ'yı görmesi konusunda ulemanın görüşünü üç kısımda ele alır:

³³³ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 21-22.

³³⁴ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 23.

³³⁵ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 24. Ayrıca bkz. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dimaşkî el-Hanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-meâd*, thk. İbrâhîm Bâcis Şu'ayb el-Arnâ'ût - Abdulkâdir Arnaût (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1998), 3/36.

1. Rasulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Allah Teâlâ'yı görmemiştir. Bu görüşün en hararetli savunucusu Hz. Âişe'dir (radiyallahu anha). Delili ise kendisinin bizzat Rasulullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) sorması ve bu yönde cevap almasıdır. Ayrıca En'am Suresi 103. Ayet ve Şûrâ Suresi 51. Ayetler ile delil getirmektedir. Ayetlerde Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) gördüğü belirtilen zat ise Hz. Cebrâil'dir (aleyhisselam). Ebû Şehbe ilk delile: "Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sözü üzerine söz olmaz. Yeter ki sözün ona ait olduğu kesin olsun." diye cevap verirken ayet-i kerimelerin Rasulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Allah Teâlâ'yı görmeyişine delalet etmediğini söylemektedir. Görüşün diğer bir savunucusu ise Hz. İbn Mesud'dur (radiyallahu anh).
2. Rasulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Allah Teâlâ'yı görmüştür. Ancak bu görüş kendi içerisinde ikiye ayrılır. 1- Mübarek gözüyle görmüştür. 2- Kalbiyle (ayette "fuâd" ifadesiyle geçtiği üzere) görmüştür. Ebû Şehbe ilk kısmı değil ikinci kısmı tercih etmektedir. İkinci kısmın kendisine isnat edildiği zatlar Hz. İbn Abbas ve Urve b. Zübeyr'dir (radiyallahu anhuma). Hadisler ile istidlal edilmesinin yanısıra Necm Suresi 11 ve 13. Ayetler ile delil getirilmektedir.
3. Ru'yet konusunda tevakkuf esastır. Zira mesele amelî bir mesele değildir, zanni delil ile iktifa edilemez. Bilakis akaid meselesidir ve kati delile ihtiyaç vardır. Delillerin katiyet ifade etmemesinden dolayı bu görüşe göre tevakkuf etmek gerekir. Görüşün savunucusu Kurtubî'dir (ö. 656/1258).

Ebû Şehbe ilk iki görüşü "birinci görüş, rüyet gözle gerçekleşmemiş şeklinde yorumlanır ve ikinci görüşe göre kalb ile gerçekleştiği ispat edilir" çözümünde bir araya getirmektedir. Dolayısıyla Ebû Şehbe'ye göre Rasulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) uyanıklık halinde Allah Teâlâ'yı gözüyle görmemiş, kalbiyle görmüştür. Uykuda görüşü ise vakidir.³³⁶

Ebû Şehbe'ye göre İsrâ ve miraç hadisesini vahdet-i vücud anlayışıyla izah etmenin mantığı yoktur. Zira madem ki (bu görüşe göre) varlık birdir, o zaman

³³⁶ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 55-61.

Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ruhunda Mescid-i Haram, Mescid-i Aksa, ayetler, semalar vs. vs. hepsi birleşmiş olmalıdır. Ayrıca İsra yolculuğu yapmanın ve Miraca çıkmanın lüzumu kalmaz.³³⁷

2.2.2. Tercihleri

Ebû Şehbe'nin tercih yöntemi, farklı görüşlerin yer aldığı meselelerde ortaya çıkmaktadır. Görüşlerin tümünü sıra gözetmeksizin zikrettikten sonra tercihinin yapar. Tercihlerinin yoğunlaştığı meseleleri üç başlık etrafında toplamak mümkündür.

2.2.2.1. Ricâl Hakkındaki Tercihleri

Hadis ilminde rivayetlerin ilk muhatabı olan sahabeyi tarif ederken oldukça hassas davranan Ebû Şehbe "Rasulullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) gören kişinin de hayatta olması" kaydını ortaya koymaktadır. Ve bu kayıtla İsra ve miraç gecesi Rasulullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) gören peygamberler sahabe değildirler. Her ne kadar onların makamları en büyük sahabeden üstün de olsa vefat ettikleri için tarife dâhil olmazlar. Melekler zaten mükellef olmadıkları için sahabe unvanını almamışlardır. Ancak Hz. İsa (aleyhisselam) ve hayatta olduklarını söyleyen âlimlere göre Hızır ve İlyas (aleyhimeselam) sahabe sayılırlar mı? Sorusuna, muhaddislerin değinmediğini söyleyerek şu şekilde cevap verir:

1. Hz. İsa (aleyhisselam) hayatta olduğu halde Rasulullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) gördüğü için kendisine sahabe denmesi uygundur. Her ne kadar "Sema mükellefiyet mahalli değildir ve mükellef olmayanlar sahabe sayılmazlar." Diye itiraz edilse de; İsra gecesi Beytü'l-Makdis'te yani sadece semada değil; bilakis yeryüzünde de Rasulullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) gördüğü sabittir.
2. Hızır ve İlyas (aleyhimeselam) hayatta iseler o zaman onlar da sahabe kaydı içerisine girerler.³³⁸

Burada Hızır'ın (aleyhisselam) peygamber olup olmadığı meselesi ve eğer değilse Rasulullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) gördüğünün sabit olup olmaması

³³⁷ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve 'l-mi'râc*, 27.

³³⁸ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 494.

konusunu göz önüne almak gerekmektedir. Zira bütün peygamberlerin İsra gecesi Beytü'l-Makdis'te Rasulullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) gördükleri sabittir.

Ezvac-ı tahirat arasındaki fazilet sırası meselesinde de önce Hz. Hatice, sonra Hz. Âişe sırasını tercih eder.³³⁹ Hz. Fatıma'nın fazileti meselesinde ise onu annesi Hz. Hatice'ye eşit saymaktadır.³⁴⁰

Tabiinin tarifini zikrederken İbnü's-Salâh'ın "ihsan ile tabi olanlar" kaydı ile Irakî'nin (ö. 806/1404) bu kayda itirazını ele almaktadır.³⁴¹ Konu hakkındaki tercihinin İbnü's-Salâh'ın tarifinden yana kullanan Ebû Şehbe "ihsan" kaydını, "kâmilin İslâmiyet'e tabi olmak, sırat-ı müstakimden ayrılmamak" olarak açıklar. İşbu açıklamaya göre Haccâc (ö. 95/714) ve Amr b. Saîd (ö. 70/690) gibilerini İslâm'a ve Müslümanlara kötülükte bulunmaları sebebiyle, ihsan ile tabi olanlar zümresinden hariç tutmaktadır.³⁴² Müslim'in doğum yılı olarak h. 206 senesini tercih eder.³⁴³

2.2.2.2. İsnad Meseleleri Hakkındaki Tercihleri

Hadis edinim ve aktarım yollarından eda sigaları meselesi hakkında "Hocasından kitaplarda kaydedilmemiş bir rivayeti işiten talebe, işbu rivayette eda sigalarını değiştirebilir mi?" problemine Ahmed b. Hanbel'in görüşünü destekleyerek kati surette olumsuz bakar. Katılmadığı görüşleri derinlemesine analiz eden Ebu Şehbe, objektif bir münekkit olma özelliğini isnad hakkında da göstermektedir.³⁴⁴

Bazı rivayetlere dair kullanılan "nahvuhu" ve "misluhu" kelimelerinin kullanımında Ebû Şehbe, Yahyâ b. Maîn'in (ö. 233/848) konuya dair görüşünü benimsemiştir.³⁴⁵ "Nahvuhu" kelimesi iki rivayet arasında mana birliği olduğunu

³³⁹ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 523.

³⁴⁰ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 526.

³⁴¹ Görüşlerin karşılaştırılması için bkz. Ebû'l-Fadl Zeynüddîn el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, thk. Uşâme b. Abdillâh el-Hayyât (Beyrut: Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2014), 2/944.

³⁴² Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 541-542.

³⁴³ Ebû Şehbe, *A'lâmu'l-muhaddisîn*, 173. Ancak *el-Vasît* adlı eserinde bu tarihi 204 veya 205 olarak zikretmektedir. Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 663.

³⁴⁴ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 100. Ayrıca bkz. İbn Salâh – Bulkînî, *Mukaddimetu İbnü's-Salâh ve Mehâsinu'l-istilâh*, 326.

³⁴⁵ Celaleddin Abdurrahman Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed Fâryâbî, (Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1994), 1/558.

ifade ederken “misluhu” kelimesi iki rivayetin lafızlarında da aynı olduğunu bildirmektedir.³⁴⁶

Ebû Şehbe muttasıl rivayet konusunda Nevevî ve İbn Cemâa'nın (ö. 733/1333) savundukları; muttasıl rivayetlerin merfu, mevkuf maktu olarak üçe ayrılması görüşünü benimsemektedir. “Mesele sözlük işi değil, ıstılah meselesidir.” diyerek İbnü's-Salâh'ın ileri sürdüğü; muttasıl rivayetlerin sadece merfulardan ibaret olması görüşü ile Irakî'nin bu görüşü izah ederek savunmasını kabul etmemektedir.³⁴⁷

Babalarından rivayette bulunan oğullar kısmında; silsileleri dokuz, on iki, on dört babaya vardır. İbnü's-Salâh, Nevevî, Irakî ve Suyûtî'ye bu adetler içerisinde mutlaka bir hadis uyduran veya çokça eleştirilmiş ya da meçhul kimseler bulunması sebebiyle karşı çıkmaktadır. Ebû Şehbe'ye göre bu gibi isnatlar zikredilmeye değil, terk edilmeye layıktır. Tercihine kaynak olarak da Salâhuddîn el-Alâî'nin (ö. 761/1359) *el-Veşyu'l-mu'lim* adlı eserinden ilgili kısmı ve bu kısmı Sehâvî'nin (ö. 902/1497) *Şerh-u elfiyyeti'l-Irakî* eserinde nakledişini göstermektedir.³⁴⁸

2.2.2.3. Klasik Hadis Eserleri Hakkındaki Tercihleri

Ebû Şehbe, klasik hadis eserlerine dair ihtilafli konularda bazı tercihlerde bulunmaktadır. Sözelimi *Sahîhayn* hadislerinin ilm-i kat'iyi (kesin bilgiyi) ifade etmesi taraftarı iken³⁴⁹ Tirmizî'nin *Sünen*'inde kullandığı “hasenun sahîhun” sözünde İbn Hacer'in açıklamasını tercih eder.³⁵⁰

Bazen de görüşleri cem' (aynı anda geçerli sayma, toplama) yoluna gider. Buna da *Sahîhayn*'ın üstünlük meselesini örnek verebiliriz. Her iki görüşü ve âlimlerin konu hakkında sözlerini zikreden Ebû Şehbe şöyle bir cem' yolu takip etmiştir:

Sahîhu Müslim'i takdim edenler:

1. İsnatların tertibi, bir arada zikredilmesi

³⁴⁶ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 162.

³⁴⁷ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 222-223.

³⁴⁸ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 563. (2. dipnot)

³⁴⁹ Ebû Şehbe, *A'lâmu'l-muhaddisîn*, 193-195.

³⁵⁰ Ebû Şehbe, *A'lâmu'l-muhaddisîn*, 249.

2. Hadislerin bütün olarak nakledilerek, takti' yapılmaması (parça parça rivayet edilmemesi)
3. Sadece merfu rivayetlerin esas alınması gibi konuları tercih ediyorlarsa haklılardır...

Sahîhu 'l-Buhârî''yi takdim edenler:

1. Tenkit edilen ravilerin sayısının az olması ve
2. Bu ravilerden de az rivayet yapılması
3. Mevzubahis ravilerin bizzat Buhârî'nin hocalarından olması (kişi görüp tanıdığı kimselerin hallerine; sadece işittiklerinden daha vakıftır)
4. Bu tür rivayetlerin asıllarda değil kuvvetlendirmelerde kullanılması
5. Senetlerin ittisali noktasında likanın (hoca ve talebelerin karşılaşmış olması) sadece ihtimali değil bizatihi sabit olması şartını
6. İletli rivayetlerin azlığını tercih ediyorlarsa onlar haklılardır.³⁵¹

2.2.3. Tespitleri

Ebû Şehbe'nin tespitlerinin çoğunluğu diğer başlıklar altında incelenmeye elverişli olduğu için; bu başlıkta klasik hais külliyatı, hadis metinleri, isnatlar ve bazı hadis usulü konularına dair tespitleri ele alınmıştır.

Ebû Şehbe'nin klasik hadis külliyatına oldukça vakıf olduğu sık sık göze çarpmaktadır. Tespitleri de bu sebeple daha çok hadis metinleri ve isnatlar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Mesela *A 'lâmu 'l-muhaddisîn* eserinde, tanıtımlarını yaptığı tüm kitaplar hakkında ilmî analizlere yer vermekte olup onlar hakkında yapılmış olan çalışmalara da çoğu zaman atıflarda bulunur. Yaptığı analizlerin büyük bir kısmı bizzat kendi tespitlerinden müteşekkil olduğu için; onun bu eserlere karşı sistematik bir yaklaşıma sahip olduğu ifade edilebilir. Öte yandan özellikle *Sahîhu 'l-Buhârî* hakkında:

- a. Tekrar, takti', iktisar
- b. Muallakât

³⁵¹ Ebû Şehbe, *A 'lâmu 'l-muhaddisîn*, 196-198.

- c. Cezm ve temrîz kalıplarının kullanımı hakkında yer verdiği ayrıntılı ve tertipli bilgiler *Sahîhu'l-Buhârî*'ye yapısal anlamda vukufiyetini ortaya koyar.³⁵²

Ebû Şehbe, *Sahîhu'l-Buhârî*'ye yöneltilen eleştirilere değinirken İmâm-ı Buhârî'nin âdetinin, tercih gerektiren yerlerde; evvela kendi tercih ettiği rivayetleri takdim etmek olduğuna işaret etmektedir. Böylelikle İmâm-ı Buhârî'nin, sika bir ravi olan Şerîk'in (ö. 177/794) İsra ve Miraç hakkındaki eleştirilen rivayetini, tehir etmek suretiyle aslında tercih etmediğini ispat etmiştir.³⁵³

Harezmî'nin (ö. 665/1276) derlediği *İmâm-ı Azam'ın Müsnedi*'nde İmâm-ı Mâlik'ten iki rivayetin bulunduğunu nakleden³⁵⁴ Ebû Şehbe, sadece Zehebî'nin zikrettiği hadis-i matruh tanımının, diğer ulemaya göre hadis-i metruk başlığının altında değerlendirildiğini belirtir.³⁵⁵

Ebû Şehbe'nin en önemli tespitlerinden birisi, bazı İsraili rivayetlerin aslında Kur'an-ı Kerim ve hadislerden alınıp önceki peygamberlere isnat edilerek ortaya çıkarıldığıdır.³⁵⁶ Pek çok kez; işbu rivayetlerin senetlerinin sıhhati tespit edilse dahi onların İsraili kaynaklı olmalarını nefyetmeyeceğini söylemektedir.³⁵⁷

2.2.4. Eleştirileri

Ebû Şehbe'nin eleştiri yöntemini, yöneldiği kesime nazarla iki farklı başlıkta incelemek uygun olacaktır. Zira hadis âlimlerine dair yaptığı eleştiriler daha yapıcı ve yumuşak bir üsluba sahipken; hadis inkârcıları veya uydurmacılarına karşı eleştirileri savunma refleksi ile oldukça serttir. Bu kısım "Tenkitçiliği" başlığı altında ele alınırken "Eleştirileri" başlığı ise "Ehl-i hadis" hakkındaki düzeltmeleri çerçevesine tahsis edilecektir.

Örneğin cerh lafızları hakkında fahiş tabirlerin kullanılmasını hoş karşılamamaktadır. Çirkin sözlerin ancak cahil ve aciz kimselerin sermayesi

³⁵² Ebû Şehbe, *A'lâmu'l-muhaddisîn*, 128, 129, 130.

³⁵³ Ebû Şehbe, *A'lâmu'l-muhaddisîn*, 141; Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 28-29.

³⁵⁴ Ebû Şehbe, *A'lâmu'l-muhaddisîn*, 46.

³⁵⁵ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 319.

³⁵⁶ Ebû Şehbe, *el-İsrâliyyât ve'l-mevdû'ât*, 205.

³⁵⁷ Ebû Şehbe, *el-İsrâliyyât ve'l-mevdû'ât*, 209.

olduğunu belirtir ve asil âlimlerin böyle lafızları kullanmadıklarını söyler. Okuyucusuna da tenkit esnasında halin gerektirdiği tespit lafızlarını kullanmasını tavsiye eder.³⁵⁸

Sözelimi İsrailî rivayetlerin en önemli iki nâkili olan Kâ'b el-Ahbâr (ö. 32/653?) ve Vehb b. Münebbih'in (ö. 114/732) fitne kastı ve itikat bozukluğu gibi hususlardan beri olduklarını söylerken; bir yandan da: "Keşke İsraili rivayetlerde bulunmasalardı." demektedir.³⁵⁹

Osman b. Ebî Şeybe (ö. 239/853) ve kardeşi Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (ö. 235/849) hakkındaki, Kur'an-ı Kerim'i hatalı okudukları iddiasını asılsız bulur. Zira o zamandaki âlimler arasında, ihtisas fark etmeksizin, Kur'an-ı Kerim'i kıraatleriyle birlikte ezberlemek oldukça yaygın bir durumdur. Eserlerinde âlimlere yöneltilen eleştirilere daima mesafeyle yaklaşan Ebû Şehbe onların hatadan masum olmadıklarını ikrar etmekle birlikte, kendilerine "ilmi yetersizlik isnadına varacak" noktadaki ithamlara da itirazlarda bulunmaktadır. Çünkü âlimlerin gözden düşürülmesi demek İslâmî ilimlerin gözden düşürülmesi anlamına gelir ki din düşmanlarının yegâne maksatları budur. İlmi cinayet derecesine varan tenkitlerin kaynağı olarak da İslâm düşmanlarını ve Nazzâm gibi Mutezilîleri gösterir. Konu hakkında ise İbn Kesîr'in eleştirel yaklaşımını ve âlimler hakkında ileri sürülen iddiaları hemen kabul etmemesini takdirle karşılamaktadır.³⁶⁰

İbn Şihâb (ö. 124/742), Sâlim'e (ö. 106/725) sahabe fiillerinin aslının Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetine dayanıp dayanmadığını sormuştur. Sâlim de soruya: "Sahabiler, şer'î konuda Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetinden başkasına mı uyarlar!" diye cevap vermiştir. İşbu cevapta yer alan: "هَلْ يَتَّبِعُونَ فِي ذَلِكَ إِلَّا سُنَّتَهُ" rivayetinde İbn Hacer ve ona tabi olarak Suyûtî'nin *Sahîhu'l-Buhârî*'de yer aldığını söyledikleri "هَلْ يَتَّبِعُونَ" ve "هَلْ يَعْتَمُونَ" lafızlarının mezkûr eserde geçmediğini tespit eden Ebû Şehbe, onların lafzı değil manayı irade

³⁵⁸ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 414.

³⁵⁹ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât*, 105.

³⁶⁰ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 480-481.

ettiklerine tevilde bulunarak; bu konuda da kendisinden önce not düşen bulunmadığını kaydeder.³⁶¹

Sahabe mürseli konusunda İbn Abbas'ın (radiyallahu anh) Rasulullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) işittiğini açıkça ifade ettiği hadislerin sayısını Gazzâlî dört, Ğundar (ö. 193/809) on, Yahyâ b. Maîn ve Ebû Dâvûd dokuz olarak kaydetseler de Ebû Şehbe hepsine karşı çıkar. Ona göre makbul söz, İbn Hacer'in sahih ve hasen rivayetler parantezinde kırktan fazla rivayet tespitidir.³⁶² Bu tespite sarahaten beyan etmediği ve Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) huzurunda şahit olduğu hikâye edilen rivayetler dâhil değildir. Ebû Şehbe bu sözü aktardıktan sonra diğer sözlere iltifat edilmemesi gerektiğini belirtir.³⁶³

İbnü's-Salâh ve Nevevî'yi mevzu konusundan sonra maklub rivayeti ele almaları hususunda eleştiren Ebû Şehbe, normalde zayıf konusunda takip edilen üslupların “daha zayıfa doğru ilerlemek” olduğunu esas almaktadır.³⁶⁴

Ebû Şehbe, kıssacıların hadis uydurmaları konusunda, Ahmed b. Hanbel ile Yahyâ b. Maîn'in Resafe Mescidi'nde yaşadıkları olayı şüpheyle karşılar. Yaklaşık yirmi beş sene önce bu hikâyenin doğru olamayacağına dair kanaatlerini yazıya geçiren Ebû Şehbe, nihayetinde Nüreddîn Itr'in yazmış olduğu *Menhecü'n-nakdi fî 'ulûmi'l-hadîs* eserinde³⁶⁵ tespitini doğrulayan rivayeti bulur. Zehebî'den nakledilen tespit, hikâyenin batıl olduğunu ortaya koymakta ve Ebû Şehbe'nin şüphesinin yerinde olduğunu göstermektedir. Ebû Şehbe'ye göre hikâyenin muhtevasında bazı müşküller mevcuttur. Şöyle ki:

Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn sünneti müdafaa ile meşhur zatlardandı. Bu noktada kavgadan veya çekişmeden korkmuşlardır denilemez. Özellikle “halku'l-Kur'an fitnesi” sırasında Ahmed b. Hanbel'in cesaret timsali duruşu inkâra kabil değildir. O halde onların buldukları mecliste rivayet uydurulmasına sessiz

³⁶¹ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 209. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 5/499-500; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 2/209.

³⁶² Konu hakkındaki görüşlerin nakli ve analizi için bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 20/330-331.

³⁶³ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 285. (1. dipnot)

³⁶⁴ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 318.

³⁶⁵ Nureddin Itr, *Menhecü'n-nakdi fî 'ulûmi'l-hadîs* (Dımaşk: Daru'l-Fikr, 1979), 308-309.

kalmaları, halkı uyarmamaları düşünülemez. Ancak kıssada böyle bir durumdan bahsedilmemektedir.³⁶⁶

Irakî'nin *et-Takyîd ve'l-Îzâh* adlı eseri ile Suyûtî'nin *et-Tedrîb* eseri arasında "Ömer b. Zer" isimli ravi konusunda bir farklılık vardır. Doğru olanı yazdığımız şeklidir. Muşarun ileyhin ismini Irakî "Ömer b. Zer" olarak zikrederken³⁶⁷, *et-Tedrîb*'in iki nüshasında da "Amr b. Dinar" şeklinde zikredilmiştir.³⁶⁸ *Et-Tedrîb* hakkında bu tespiti Ebû Şehbe'den önce not düşen olmadığını, kendisi "...bildiğim kadarıyla..." kaydıyla ifade etmektedir.³⁶⁹

Garibu'l-hadis alanında yazılan eserlerde hadislerin tahriçlerine ve sıhhat değerlendirmelerine yer verilmemesini eleştirmektedir. Eleştirisini ise bu eserlerde aslı olmayan çok rivayet bulunması ile temellendirmektedir. *En-Nihâye fî ğarîbi'l-eser* kitabı başta olmak üzere bu eserlerin ilmî bir çalışmayla tekrardan değerlendirmeye alınması arzusundadır.³⁷⁰

2.2.5. Hadis İlimlerinde İhtiyatlı Tutumu

Genel bir tespit yapacak olursak Ebû Şehbe İsrailiyat, mevzuat gibi çokça tedbirli olduğu konuların haricinde mutavassıt bir çizgide yer alır.³⁷¹ Onun ihtiyatlı tavrı, bir ravi hakkında cerh ve tadil görüşlerinin toplanması halinde, cerhin öncelenmesi tercihiyle kendisini belli etmektedir.³⁷² Rasulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) hakkında yalan söyleyenin kâfir sayılmayacağı, büyük günah işlediği görüşünü benimseyen Ebû Şehbe, bu yalanı helal saymanın ise küfür olduğunu kaydeder.³⁷³

Ebû Şehbe'ye göre yazı içerisinde okunması güç olan kelimeler metin içerisinde harekelenerek haşiyelerde de okunuşları özellikle belirtilmeli; okuyucuya havale edilmeksizin halledilmelidir. Bahusus alemler mana yönünden çıkarım

³⁶⁶ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 331.

³⁶⁷ Irakî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, 1/729.

³⁶⁸ Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, 1/564.

³⁶⁹ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 164.

³⁷⁰ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 438.

³⁷¹ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 142.

³⁷² Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 393.

³⁷³ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 324.

yapılarak okunamazlar, önceleri veya sonraları ile ilişkilendirilemezler. Bundan dolayı en çok da alemler tespit ve izahata müstehaktırlar. Yazı yazılırken harflerin birbirine karışmaması gerekir ve bunun içinde çokça süratli yazılmamalıdır. Diğer bir yandan ince ve okunması müşkül olacak derecede silik de yazılmamalıdır.³⁷⁴

Ebû Şehbe başkasının kitabında izinsiz not tutulmasını veya tashihat yapılmasını uygun görmez. Umumi kitaplarda da hal böyledir. Aksi takdirde karalanmadık kitap kalmayacaktır.³⁷⁵

Ebû Şehbe hadislerin özellikle ezberden aktarılmasını çok mühim görür. Örneğin Müslim'in *Sahih*'inde tahriç ettiği: “*Benden bir şey yazmayın. Kim benden Kur'an'dan başka bir şey yazdıysa onu imha etsin.*” mealindeki hadis-i şerifi; Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetlerin ezberlenmesi ve ezberden aktarılmasına dair teşviki olarak yorumlamaktadır.³⁷⁶

Dikkat çeken bir başka ihtiyatlı yaklaşımı ise; sahih hadislerin derecelerini aktardıktan sonra bazı ulemanın: “Sihhatin en yüksek derecesi *Kütüb-i Sitte*'nin hepsinde sahih olarak belirtilen hadislerin derecesidir.” sözünü hoş karşılaması örneğinde müşahede edilmektedir.³⁷⁷

Ebû Şehbe günümüzde pek çok vaiz ve hatiplerin aslını araştırmaksızın rivayetler aktardıklarından yakınmakta, uydurma rivayet nakleden bu tip insanların vazifeden alınmaları gerektiğini söylemektedir. Uydurmaların ekserisinin terğib-terhib, kıssalar, acayip işler ekseninde toplandığını belirtirken, hadislerin asli kaynaklarından alınması gerektiğinin altını çizer. Bununla beraber ilim sahibi mürşitler, imamlar, hatipler ve vaizlerin birçoğunun mevzu rivayetlerden sakınmasını, ilmî ihtisasın kişiyi koruması olarak görür ve takdir eder.³⁷⁸

Hârûnreşîd'in (ö. 193/809), huzurunda hadis uyduran Ğıyas b. İbrahim'i azarlaması ve Kureyşli olmasa onu azledeceğini söylemesine şerh düşen Ebû Şehbe:

³⁷⁴ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 125.

³⁷⁵ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 133.

³⁷⁶ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 51.

³⁷⁷ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 232.

³⁷⁸ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 322.

“Allah Reşîd’i mağfîret eylesin. Bu adamın Kureyşli olması onun azledilmemesine kâfi sebep değildir. Bilakis onu azletmeliydi!” demektir.³⁷⁹

Hadislerin sebab-i vürudu ile ashabın hadisleri aktarma ve zikretme sebepleri arasında fark olduğunu belirtir. Bir sahabenin bir hadisi bir yerde rivayet etmesi onun sebab-i zikridir. Sebab-i vürud meselesinde ise hadisin kaynağı yani Rasulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) merkeze alınarak tespit yapılmalıdır.³⁸⁰

2.3. Şerhçiliği

Ebû Şehbe’ye göre bir ilim talebesi, telif yapmaya ehil olduğu andan itibaren tüm gayretini hadislerin şerhi, müşkül konuların açıklanması ve şüphelerin reddine yöneltmelidir. Henüz hadisin ne demek olduğunu dahi bilmeyen kimselerin hücumlarına şahit olduğumuz zamanımızda bu, en mühim vazifedir. Telif konusu ona göre asıllara müracaat, kolay dil kullanımı ve düzgün baskı yapılması gibi sağlam temeller üzerine inşa edilmelidir. Ebû Şehbe çokça önemseydiği telifte bulunmayı; “kesilmeyen bir sevap, kalıcı eser bırakmak, gök kubbede hoş bir seda ve sürekli yayılan güzel bir koku” olarak nitelendirmektedir.³⁸¹

“Şöyle dediler” ibaresinden sonra yapılacak olan tasnifin şu unsurlardan en az birine haiz olması gerektiğinin altını çizer:

- a. Ortaya yeni bir şey koymak
- b. Dağınık halde bulunan bilgileri bir araya getirmek
- c. Noksan olan bir meseleyi tamamlamak
- d. Özet bir meseleyi tafsil etmek
- e. Uzun olan bir eseri tehzib etmek
- f. Karışık halde bulunan meseleleri düzene koymak
- g. Kapalı olan bilgileri tayin etmek suretiyle meydana çıkartmak
- h. Hataları açıklayıp doğrusunu beyan etmek

³⁷⁹ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 333.

³⁸⁰ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 468.

³⁸¹ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 185.

Paragrafın sonuna doğru sayılan maddeleri Ebû Hayyân'ın (ö. 745/1344) tespit ettiğini ve ilave yapılabileceğini ifade etmektedir.³⁸²

Ebû Şehbe tanıtımlarını yaptığı bazı eserlerin şerhlerinden bahsederken zikrettiği şerhlerin içeriklerine de değinmekte ve onlardan bilgiler aktarırken “şerh olmak” yönünden değerlendirmektedir. Kimi zaman tamamlanmamış şerhlerden hasretle söz ederken kimi zaman birbirlerinden alıntı yapan şerhleri beyan etmektedir.³⁸³

Ebû Şehbe'nin şerhçilik ve araştırmacılık yönü, ince dikkati ile bezenmiştir. Kaynak aldığı eserlere dahi yüzeysel bakış açısıyla bakmamış, onları da kontrol etmekten geri durmamıştır. Misalen “sinek rivayeti” ile ilgili hadisleri şerh ederken *Fethu'l-Bârî* eserinde yer alan “Şifa kanadını önde tutar”³⁸⁴ ibaresini tashih etmiş; “hastalık kanadını önde tutar” şeklinde olması gerektiğini belirtmiştir.³⁸⁵

Ebû Şehbe'nin şerhçiliğinin temelini, farklı rivayetleri bir araya getirerek; özellikle cem' yöntemi ile ilk bakışta çelişkili görünen kısımları ortadan kaldırmak ve aynı hadisin farklı rivayetlerine bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşmak oluşturur.³⁸⁶ Hadis şerhinde mezhepsel farklılıkları ortaya koyarken bahse konu farklılıklarda her mezhebin delil aldığı ayet ve hadislere de yer vermektedir. Bunu topluca ve tek okuyuşta okuyucusuna sunması kendisinin fikhî açıdan zengin bir birikiminin bulunduğunu ortaya koyar.³⁸⁷

Aynı zamanda benzer rivayetlerin karşılaştırmasını yapmakta ve en ufak lafız farklılıklarına da dikkat etmektedir.³⁸⁸ Ancak sadece bununla yetinmemekte ve işbu farklılıklardan doğan hükümleri dahi kayda almaktadır.³⁸⁹

³⁸² Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 186.

³⁸³ Ebû Şehbe, *A'lâmu'l-muhaddisîn*, 230.

³⁸⁴ Eserde bu kısmın muhakkikler tarafından not düşülerek düzeltildiği görülmektedir. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 17/651.

³⁸⁵ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 339. (2. dipnot)

³⁸⁶ Örn: Ebû Şehbe, *Şerhu'l-muhtâr*, 16-22.

³⁸⁷ Ebû Şehbe, *Şerhu'l-muhtâr*, 46.

³⁸⁸ Ebû Şehbe, *Şerhu'l-muhtâr*, 16.

³⁸⁹ Ebû Şehbe, *Şerhu'l-muhtâr*, 39.

Ebû Şehbe hadislere metin yönünden değerlendirme yaparken Arap şiirleri³⁹⁰, belagat motifleri³⁹¹, tarihi gerçekler³⁹², tıbbi doneler³⁹³ ve coğrafi nüanslardan da³⁹⁴ istifade etmektedir.

Hadisleri şerh etme yönteminde:

1. Ravi sahabe hakkında bilgiler
2. Hadisin sebab-i vürudu
3. Hadiste geçen bazı kelimelerin ve okunuş çeşitliliğinin, rivayet karşılaştırması yöntemiyle tahlili
4. Hadis etrafında şekillenen ilmî tartışmalar, fikhî hükümler ve verilen fetvalar özellikle üzerinde durduğu konulardır. Buna hemen hemen şerh ettiği her hadiste tesadüf edilebilir.

Ebû Şehbe'nin şerhçilik prensiplerine, bizzat kendisi tarafından listelendiği bazı yerlere de rastlanmaktadır. Şöyle ki; *A'lamu'l-muhaddisin* eserinde *Sahîhu Müslim* üzerine kapsamlı bir şerh yapılmasını arzu ettiğini belirtir. Ortaya konulacak şerhin:

1. Dil
2. Belagat
3. Hükümlerin istinbatı
4. Nebevî tavsiyeler, edep ve İslâmî ahlak esasları
5. Rivayetlerin tahkiki
6. Zahiren tearuz (çatışma) görünen yerlerde tevfik çalışması
7. Geçmişte ve hâlihazırda bazı hadislere yöneltilen/yöneltililebilecek şüphelerin reddi
8. Tüm bu çalışmaların kapalı olmayan kolay anlaşılır bir üslup ile hazırlanması gibi unsurlara haiz olması gerektiğini vurgulayarak, vücuda gelmesi halinde bu şerhin İslâmî çok büyük bir hizmeti ifa edeceğinin altını çizer. Ardından

³⁹⁰ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 44.

³⁹¹ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 150.

³⁹² Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 99.

³⁹³ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 45.

³⁹⁴ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 85.

Ezher Üniversitesi Usulu'd-Din Fakültesi'nde *Sahîhu Müslim* derslerini yaptığı sıralarda üç küçük cüzde bazı konuların şerhini yaptığını söyler. Satırlarını da bu şerhi tamamlamak üzere duada bulunarak bitirir.³⁹⁵

Ebû Şehbe'ye göre hadis şerhçiliği açısından en başarılı eserler *Sahîhu'l-Buhârî* üzerine İbn Hacer'in kaleme aldığı *Fethu'l-Bârî* eseri ile Aynî'nin kaleme aldığı *Umdetu'l-Kârî* eseridir. *Sahîhu Müslim* üzerine yazılan en başarılı şerhin de Nevevî'nin telif ettiği şerh olduğunu belirtir.³⁹⁶

2.4. Tenkitçiliği

Ebû Şehbe'nin eleştiri yönteminin, yöneldiği kesim itibariyle iki farklı başlıkta inceleneceği belirtilmişti. Kendisinin hadis âlimlerine yönelik, yapıcı ve yumuşak bir üsluba sahip eleştiriciliği incelendikten sonra; hadis inkârcıları veya uydurmacılarına karşı, sert üsluba sahip tenkitçiliği değerlendirilecektir.

Ebû Şehbe'nin tenkitçiliği incelendiğinde kendisinin tüm eserlerinde hâkim olan ana tema yani hadis savunusu ön plana çıkmaktadır. Bir başka deyişle, Ebû Şehbe'nin tenkitçiliği bu prensip ile şekillenmiştir ve orijin noktası, hadislerin ve hadis ilimlerinde yetişmiş ihtisas sahibi muhaddislerin baz alındığı bir hadisçilik olgusudur. Dolayısıyla Ebû Şehbe hadisler konusunda eleştirel yaklaşımın sadece bu zevattan geldiği takdirde kabul edilebilir olduğu görüşünü benimsemekte, hadisleri tenkit konusunda Zemahşerî'nin (ve Mutezile'nin) sözlerine bakılmayacağını belirtmektedir.³⁹⁷ Artık müsteşrikler ve onların takipçilerine, hadislere yönelik bir eleştiri hakkı tanımadığı açığa çıkmıştır.

Bu bölüme esas kaynaklık teşkil eden eseri *Difâ'un 'ani's-sünne* olmakla beraber; *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât* ve *el-Vasît* eserleri de tenkitçiliğine dair önemli motifleri barındırmaktadır.

Ebû Şehbe'nin tenkitçiliği, tenkit ettiği konular ve tenkit yöntemleri üzerinden incelenmeye çalışılacaktır.

³⁹⁵ Ebû Şehbe, *A'lâmu'l-muhaddisîn*, 204.

³⁹⁶ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 185.

³⁹⁷ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 87.

2.4.1. Tenkit Ettiği Konular

Ebû Şehbe'nin yoğun sünnet savunusu yaptığı çalışmamızda defaatle yer almıştır. Dolayısıyla onun tenkitlerine muhatap olan konuları “sünnete karşı geliştirilen akımlar” olarak bir başlıkta toplamak mümkündür. Temelde kasıtlı veya kasıtsız olsa da sünnet karşıtı addedilebilecek her türlü yaklaşımı tenkit eden Ebû Şehbe'nin İsrailiyat-mevzuat ve müsteşrikler şeklinde iki ana konu etrafında yoğunlaştığı görülmektedir.

2.4.1.1. İsrailiyat-Mevzuat Tenkitleri

Ebû Şehbe İsrailiyatı “İsrail oğullarının kendi âlimlerinden, kitaplarından ve bilhassa *Talmut*larından aldıkları ve zikrettikleri sözleridir. Zaman içerisinde kapsamı genişlemiş ve ehli kitabın (ister Yahudi ister mesihi kaynaklı) bilgilerinden hadislerle giren tüm rivayetler hakkında kullanılmıştır. Âlimler arasında bu rivayetleri (İsrailiyat şemsiye kavramı altında değil de) İsrailiyat ve Mesihiyat olarak iki farklı kavramın çatısı altında değerlendirenler vardır.” şeklinde tarif etmektedir.³⁹⁸

Ebû Şehbe, İsraili rivayetlerin tespiti noktasında Kur'an-ı Kerim ve hadislerden istifade ettiği gibi Tevrat'ı da kaynak olarak kullanmaktadır.³⁹⁹

Peygamberlerin kabirlerini mescit edinme noktasını örnek gösteren Ebû Şehbe, İsrailiyat konusunda temel referans alınabilecek şu tespitini ortaya koyar: “Yahudiler, bidati çıkardılar. Hıristiyanlar ise onlara tabi oldular.”⁴⁰⁰ Ebû Şehbe, Benî İsrail'in haddi aşmalarına Âl-i İmrân 181. ile Mâide 64. ayetlerini örnek vermektedir.⁴⁰¹ “Sadece peygamberlere karşı değil bilakis Allah Subhanehu ve Teâlâ hakkında da hadlerini aşmış; ne aklen ne naklen caiz olmayacak söz ve iftiraları

³⁹⁸ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 252.

³⁹⁹ Örn. Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât*, 180 (2. dipnot)

⁴⁰⁰ Ebû Şehbe, *Şerhu'l-muhtâr*, 65.

⁴⁰¹ Âl-i İmrân Suresi 181. ayetin meali şu şekildedir: “Allah; “Şüphesiz, Allah fakirdir, biz zenginiz” diyenlerin sözünü elbette duydu. Onların dediklerini ve haksız yere peygamberleri öldürmelerini yazacağız ve, “Tadın yangın azabını!” diyeceğiz.” Mâide Suresi 64. ayetin meali ise şu şekildedir: “Bir de Yahudiler, “Allah'ın eli bağlıdır” (rızkı vermekte cimrilik ediyor) dediler. Söylediklerinden ötürü kendi elleri bağlansın ve lânete uğrasınlar! Hayır, O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir. Andolsun, sana Rabbinden indirilen (Kur'an) onlardan birçoğunun azgınlık ve küfrünü artıracaktır. Biz onların arasına kıyamete kadar düşmanlık ve kin saldık. Her ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa, Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışırlar. Allah, bozguncuları sevmez.” bk. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011); 82,128.

dillendirmişlerdir.” diyerek tehlikeye dikkat çeker.⁴⁰² Aynı zamanda İsraili rivayetleri “dizgini, dizginleyicisi olmayan rivayetler” olarak nitelendirmektedir.⁴⁰³

Ebû Şehbe'nin İsraili rivayetlere karşı bakış açısını şu sözü çok net bir biçimde yansıtmaktadır: “Allah Teâlâ ve Rasülü'nün (sallallahu aleyhi ve sellem) sözleri varken, bizim bi'l-küllüyye (bütünüyle) İsraili rivayetlere ihtiyacımız yoktur.”⁴⁰⁴ Diğer yandan: “Kur'an'ın müfessiri; onun yüceliğini örten, saptırmaya çalışan İsrailiyata muhtaç değildir.” sözüyle de konu üzerinde hassas düşünülmesi gerektiğini açığa vurmaktadır.⁴⁰⁵ Öte yandan eserinde: “Bütün bunlar Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) aleyhinde tuzaklanmış İsrailiyat'tandır. Bunları Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) söylemediğine dair benden yemin etmemi istesen, rükn ve makam arasında (Kâbe'nin huzurunda) yemin ederim!” demektedir.⁴⁰⁶

Yaklaşımının diğer bir yansımasını; Hz. İsa'ya (aleyhisselam) inen sofranın hakkındaki, birbirine zıt rivayetleri sıraladıktan sonra söylediği şu sözünden tahlil etmek mümkündür: “Hak, aşikârdır. Batıl ise gevelemeden ibarettir. Çoğunlukla batıl üzere ittifak olunmaz.(batıl görüşte herkes aynı fikirde olmaz.)”⁴⁰⁷

İsraili rivayetlerin azımsanmayacak bir kısmında olağanüstü ve acayip vakalardan bahsedildiğini tespit ve teşhis etmektedir. Allah Teâlâ'nın bu âlemde her şeyi sebeplere bağladığının altını çizdikten sonra; “Bu Allah'ın kanunudur, Allah'ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın!” diyerek Fetih Suresi 23. Ayetten iktibas yapar.⁴⁰⁸

Ebû Şehbe, Ezher Üniversitesi başta olmak üzere İslâmî tedarikat yapan yüksekokullardan mezun olmuş âlim, hoca, vaiz, imam, hatip ve davetçilerin İsraili rivayetlerden sakındıklarını ifade etmekte; lakin bu güzelliğin zaman içerisinde kaybolmaya yüz tuttuğunu söylemektedir. Hadis ilimlerinin küresel ölçekte tekrar

⁴⁰² Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve 'l-mevdû'ât*, 280.

⁴⁰³ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve 'l-mevdû'ât*, 208.

⁴⁰⁴ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve 'l-mevdû'ât*, 103.

⁴⁰⁵ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve 'l-mevdû'ât*, 198.

⁴⁰⁶ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve 'l-mevdû'ât*, 244.

⁴⁰⁷ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve 'l-mevdû'ât*, 192.

⁴⁰⁸ Ebû Şehbe, *Şerhu 'l-muhtâr*, 24.

eski canlılığına erişmesi için duada bulunmaktadır.⁴⁰⁹ Ayrıca tahrif edilmiş veya uydurulmuş olan batıl haberlerin halen avam ve ihtiyar kimseler tarafından dillendirilmeye devam ettiğinden yakınmaktadır.⁴¹⁰

Ebû Şehbe, İsrailiyatı üç kısımda değerlendirir:

1. Sahih olduklarını Kur'an ve sünnetten anladığımız, bildiğimiz rivayetler. Bu kısım sahih kısımır. Mesela Rasulullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) müjdeleyen rivayetler gibi. Ebû Şehbe bu kısmın zikrini meseleleri delillendirmek ve onlara karşı kendi kitaplarından delil getirmek kabilinden caiz görse de ihtiyaç mesabesinde olmadığına dikkat çeker.⁴¹¹
2. Kur'an ve sünnetten yalan olduğunu anladığımız, bildiğimiz rivayetler. Mesela peygamberlerin (ala nebiyyina ve aleyhimu's-salam) ismet sıfatlarına dair olumsuz bilgilerin yer aldığı rivayetler gibi. Ebû Şehbe bu tarz rivayetlerin zikredilmesini; yalan olduklarını ifade etmek başta olmak üzere, tahrif veya tebdile uğramış metinler olduklarını bildirmenin dışında caiz görmez.⁴¹²
3. Kur'an ve sünnetten sıhhatini veya yalan olduğunu anlayamadığımız, bilemediğimiz rivayetler. Bu kısım tasdik de edilmez; tekzip de edilmez. Zira tasdik edilmesi durumunda uydurma ise tehlike meydana gelecektir; tekzip edilmesi durumunda ise hak olması ihtimaliyle yine başka bir tehlike hâsıl olacaktır. Ebû Şehbe bu kısmın hikayeten zikredilmesini caiz görse de evla yol üzere, vakit kaybetmemek için zikredilmemesini tercih eder.⁴¹³

Ebû Şehbe'ye göre İsraili ve mevzu rivayetlerin tefsire girişini en çok kolaylaştıran unsur; senetlerin hazfedilmesidir.⁴¹⁴ Ayetlerin tefsirinde ise İsraili rivayetlere hiç temas edilmeksizin Kur'anî üsluba bağlı kalınması gerektiğini vurgulamaktadır. İsraili ve mevzu rivayetleri barındıran tefsir eserlerine karşı şu üç yaklaşım ihtimalinden bahsetmektedir:

⁴⁰⁹ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve 'l-mevdû'ât*, 20.

⁴¹⁰ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve 'l-mevdû'ât*, 218.

⁴¹¹ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve 'l-mevdû'ât*, 106.

⁴¹² Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve 'l-mevdû'ât*, 107.

⁴¹³ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve 'l-mevdû'ât*, 107.

⁴¹⁴ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve 'l-mevdû'ât*, 73.

1. Bu eserleri ortadan kaldırmak. Bu durum, Ebû Şehbe'ye göre ne şer'an ne de aklen mümkün değildir. Ayrıca umumi kütüphanelerden kaldırılırsalar bile şahsi ve hususi kütüphanelerden tamamen kaldırılmaları imkânsızdır.
2. Bu eserlerin halkın gözünden gizlenmesi ve içeriklerinin arındırılmasının ardından yeniden basılmaları. Yukarıda mezkûr görüşten daha az şiddetli görünse de bu görüşün aklen ihtimali yoktur. Sebep aynı sebeptir. Ebû Şehbe, her ne kadar bu rivayetlere, Rasulullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) isnat cihetinden kıymeti olmasa bile İslâmî fikir hayatında etkilerinin tespiti bakımından bazı araştırmacıların ihtiyacı olabileceğini ifade eder.
3. Bu rivayetlerin tespit edilerek akli ve nakli cihatten çürütülmeleri cihetiyle kayıt altına alınmaları. Geriye kalan bu üçüncü yol, Ebû Şehbe'ye göre en mantıklı ve pratiğe en uygun olandır. Kendisi de *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât* eserini yazarken bu yaklaşımı benimseyerek hareket etmektedir.⁴¹⁵

İsraili rivayetlere dair önemli bir ilke belirleyen Ebû Şehbe, rivayet tefsirlerine İsraili ve Mevzu rivayetlerin girme sebepleri üzerinde de durmuştur. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

1. Yahudi, Pers ve Romalı kafirlerin Müslüman kisvesi altında yaptığı kastlı iftiralar. Şia ve Rafizî gibi siyasi ve mezhepsel etkenler. Abbasilere destek verdiğini iddia eden uydurukçular.⁴¹⁶
2. İlk defa Hz. Ömer'in (radiyallahu anh) hilafetinin son zamanlarında ortaya çıkan ve adil halifenin kendilerine imkân tanımadığı; halka acayip, garip şeyleri anlatan kıssacıların iftiraları. Ebû Şehbe bu maddede şu altın tespiti yapmaktadır: "Avamın âdetindedir, acayıpe icabet!"⁴¹⁷
3. Bazı zahit kimseler ve kendilerini tasavvufa nispet eden insanların iftiraları. Bu kabilden olanlar "Biz Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) aleyhine değil lehine yalan söylüyoruz." gibi saçma bir şekilde kendilerini

⁴¹⁵ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât*, 8-9.

⁴¹⁶ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât*, 86-89.

⁴¹⁷ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât*, 89-90.

savunmaktadırlar. En çok da terğib ve terhib hususlarında uydurma yaptıkları görülür.⁴¹⁸

4. Önceleri ehli kitap olan sonradan Müslüman olmuş, kimselerden yapılan aktarmalar. Bu aktarmaların dayanağı, Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi vesellem) Benî İsrail'den rivayet yapılmasına sıkıntı olmamak kaydıyla müsaade etmesidir. Ancak gözden kaçırılan nokta bu rivayetlerin istişhad noktasında zikredilirken, itikat meselelerinde zikredilemeyecek olmalarıdır.⁴¹⁹
5. Sahabe ve tabiine nispet edilen çoğu sözleri nakleden kimse hakkında hüsnü zanda bulunarak isnatsız bir şekilde yapılan aktarımlar.⁴²⁰

Ebû Şehbe, kevniyyat konularındaki uydurmaların “bile isteye” günümüzde açığa çıkmaları için uydurulduğunu söylemektedir. Terakki eden bilimsel yelpazenin ışığında geçersizlikleri kanıtlanacak işbu rivayetler, muteber kabul edilmeleri takdirinde, İslâm hakkında gözden düşürücü etki yapacaktır. Böylesi rivayetlerin uydurma oldukları aşikâr olmasına rağmen aklanmaya çalışılması ancak ve ancak dine zarar verir, daha öteye gitmez.⁴²¹

Yahudilerin Tevrat üzerinde yaptıkları bazı tahrifleri de tespit eden Ebû Şehbe'nin metinler bazında kıyaslamaya gitmesi aslında onun semavi kitaplar konusundaki derinliğini yansıtır. Örneğin Tevrat'ta geçen: “... Sevgili tek oğlun İshak'ı al, Merya Dağı'na git...” ibaresinde önemli iki tahrif bulunmaktadır:

1. Hz. İshak'ın (aleyhisselam) ismi aslında Hz. İsmâil'in (aleyhisselam) adının geçtiği yere eklenmiştir. Çünkü “tek oğul” vurgusu; yine Tevrat'a göre Hz. İshak (aleyhisselam) doğduğunda on dört yaşında olan ağabeyi Hz. İsmâil'in (aleyhisselam) varlığıyla anlam kazanır. Tek çocuk olmak on dört sene boyunca Hz. İsmâil'in (aleyhisselam) vafıdır. On dört yaşının tespiti de babaları Hz. İbrahim'in (aleyhisselam) ilk çocuğunun o seksen altı yaşındayken dünyaya gelmesi, ikinci oğlunun ise kendisi yüz yaşındayken

⁴¹⁸ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve 'l-mevdû'ât*, 90-91.

⁴¹⁹ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve 'l-mevdû'ât*, 91-92.

⁴²⁰ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve 'l-mevdû'ât*, 93.

⁴²¹ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve 'l-mevdû'ât*, 287.

doğması rivayetleri ile tescillenmiştir. Diğer bir yandan Hz. Sare'nin sözünden hikâye edilen kısımlarda Hz. İshak'ın (aleyhisselam) hiçbir zaman “tek çocuk” olmadığı sarahate kavuşmaktadır.⁴²²

2. “Meryâ Dağı” ibaresi aslında “Fârân Dağı” tabirinin yerine konulmuştur. Meryâ dağı eski Yeruşalim Şehri ve günümüz Kudüs Şehri'nin bulunduğu bölgeyi ifade eder. Hâlbuki Hz. İbrahim (aleyhisselam) ve Hz. Hacer Fârân yani Mekke'ye gitmişlerdi.⁴²³

Kur'an-ı Kerimde kıssaların çoğunda detaylı bir şekilde mekân ve şahıs isimlerinin zikredilmemesinin sebebini de; ayetlerden maksadın ibret, hatırlatma ve talim olmasıyla kaydetmektedir. Zira zikredilmeyen tüm bunların bilinmesi, ayetin muhataplarına asli bir fayda sağlamayacaktır.⁴²⁴

Özellikle Harut ve Marut meselesi hakkındaki uydurmaların ne aklen ne de naklen doğru olmadıklarını açıkladıktan sonra şöyle der: “Bu hurafeleri tespit etmez de susarsak (zühre yıldızı gibi) astronomi ve doğa bilimleri ile uğraşan bilim adamları önünde halimiz ne olur hiç bilmiyorum!”⁴²⁵ Harut ve Marut meleklerinin insanlara sihir öğretmesindeki hikmeti ise “insanların nübüvvet ve sihrin farklı şeyler olduğunu öğrenmesi” olarak açıklamaktadır.⁴²⁶

2.4.1.2. Müsteşriklere Yönelik Tenkitleri ve Bazı İddialara Cevapları

Ebû Şehbe, hadis inkârcılarına karşı verdiği ilmî cevaplarla maruftur. Sadece taassupla hareket etmez; bilakis iddiaları ilmî bir zeminde tartışır, her iki tarafı objektif bir şekilde tartar, gerekli tenkitleri yapar ve binnetice kendi görüşünü ispat eder. Lakin şahsi görüşünü belirttiği yerlerde böyle kimseleri; “aklını donduran, bilimsel güvenilir araştırma yöntemlerini külliyen inkâr eden, hicrî ilk üç asır Müslümanlarının sahip oldukları dini, ahlaki ve şahsi değerlerin hepsini görmezden gelen kimseler” olarak nitelendirmektedir.⁴²⁷

⁴²² Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve 'l-mevdû'ât*, 256.

⁴²³ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve 'l-mevdû'ât*, 257.

⁴²⁴ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve 'l-mevdû'ât*, 239.

⁴²⁵ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve 'l-mevdû'ât*, 164.

⁴²⁶ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve 'l-mevdû'ât*, 165.

⁴²⁷ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 81.

Ebû Şehbe, hadis ilminde nispetlerin, isimlerin ve künyelerin çok titizlikle tespit edildiğine dikkatleri çekmektedir. Hadisler ve hadis disiplinlerinin, müsteşriklerin iddia ettiği gibi sonradan uydurulan bir olgu olmadığını ortaya koymaktadır.⁴²⁸ Muhaddislerin hadis ilmindeki olağanüstü gayretlerini ve titizliklerini daima vurgulayan Ebû Şehbe, yer yer bu argümanlarla müsteşrikleri insafa ve kabule davet etmektedir. Ancak onların her ne olursa olsun kabule yanaşmayacaklarının farkında olduğu da kendini hissettirmektedir.⁴²⁹

Hadisleri müsteşriklerin hücumlarına karşı savunmayı cihat addetmekte “Hal ve kâl ile cihadın, mal ve canla cihat etmek mesabesinde olduğu bu asırda ey Müslümanlar, bizim en büyük ihtiyacımız bu cihattır.” demektedir.⁴³⁰ O, Goldziher’i (ö. 1921) müsteşriklerin büyük çoğunluğu tarafından eleştirisiz kabul görmesi sebebiyle “müsteşriklerin putu” olarak nitelendirmektedir.⁴³¹ Aslında müsteşriklerin çoğunun fikirlerini Goldziher’den aldıklarını belirtmektedir. Goldziher’in ise mutaassıp bir Yahudi olduğunu kaydederek sünnete dair fikirlerinin; dini ve dünyevi gelişmeler, siyasi ve toplumsal hareketler merkezli olduğunu tespit etmiştir. Diğer bir deyişle müsteşrikler her ne olursa olsun hadisleri kabul etmemek maksadıyla bu dört temel maddeye sığınacaklardır.⁴³² Ebû Şehbe müsteşriklerin itiraz ve iddialarına cevap vermekle kalmamış; bu iddia ve itirazların satır altında bulunan gizli mana ve amaçlarını da tespit etmiş, okuyucusuna tembihlerde bulunmuştur.⁴³³

Ebû Şehbe müsteşriklerin kasıtlı tutumlarını eleştirirken şöyle demektedir: “Bunlar nasıl oluyor da bütün hadis külliyatı sonradan uydurmadır derken ğaranik rivayeti⁴³⁴ gibi aslı astarı olmayan, uydurma oldukları ispat edilen rivayetlerin varlığına inanıyorlar! Hani onlara göre bütün bunlar uydurma idi?”⁴³⁵

⁴²⁸ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 624-625.

⁴²⁹ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 683-684.

⁴³⁰ Ebû Şehbe, *Difâ’un ‘ani’s-sünne*, 383.

⁴³¹ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 625.

⁴³² Ebû Şehbe, *Difâ’un ‘ani’s-sünne*, 275.

⁴³³ Ebû Şehbe, *Difâ’un ‘ani’s-sünne*, 300.

⁴³⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve’l-mevdû’ât*, 314.

⁴³⁵ Ebû Şehbe, *Difâ’un ‘ani’s-sünne*, 319.

Ebû Şehbe, Ahmed Emîn gibi yazarları eleştirmekte ancak onları ilim ehlerinden saymakta; Ebû Reyve ve benzerlerini ise ilim iddiasında bulunan taklitçiler zümresine dâhil etmektedir.⁴³⁶

Ebû Şehbe, Ebû Reyve'yi reddederken Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) önceki semavi kitaplarda bildirilmesi ve vasıflarının zikredilmesini "hurafe" denmesine; el-Araf suresi 156 ve 157. ayetleri ile sert bir biçimde karşı çıkarken; ayetlere muhalif itirazlar karşısında şu sözleri ile tepkisini ortaya koymaktadır: "Sevinin ey misyonerler! Zira Müslüman isimleriyle isimlenip de size hizmet eden, sizin sözlerinizi araştırma ve eğitim adı altında yayanlar vardır!"⁴³⁷

Hissi mucizeler konusunda oldukça hassas olan Ebû Şehbe siyer yazarlarından Muhammed Hüseyin Heykel, sonradan Müslüman olup Nasreddine adını alan Fransız eski müsteşrik Alphonse-Étienne Dinet ve onun arkadaşı Süleyman İbrahim el-Cezâirî'yi hissi mucizeleri saymamaları sebebiyle ismen zikrederek tenkid etmektedir. Zira eğer hissi mucizeler zikre layık değilse niçin Kur'an-ı Kerim'in bizzat kendisinde Hz. Musa (aleyhisselam) başta olmak üzere pek çok peygamberin mucizeleri zikredilmiştir? Bu çirkin bidatlerin kaynağı müsteşriklerdir.⁴³⁸

Ebû Şehbe, müsteşriklerin sünnete saldırmak için bahane olarak öne sürdükleri ve Hz. İsa'ya (aleyhisselam) isnat ettikleri: "Kayser'in hakkını Kayser'e; Allah'ın hakkını Allah'a verin." sözünden bahsettiği esnada dipnot bilgisi olarak şöyle demektedir: "Bilinmesi gerekir ki bu söz batılıların din ve devlet arasını ayırmak konusunda delil aldıkları bir sözdür. Bu her ne kadar İslâm dini dışındaki dinler hakkında caiz olabilse de din ve dünya saadeti için ne gerekiyorsa getiren; muameleler, siyasetler, iktisadi işler, anlaşmalar, yönetimler, zirai ve sınai işler, ticaretler gibi bir devlete ne gerekiyorsa hepsini eksiksiz getiren İslâm dini hakkında

⁴³⁶ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 508-509.

⁴³⁷ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 74.

⁴³⁸ Ebû Şehbe, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1996, 1/22. Konu hakkında daha ayrıntılı bilgi "İsra ve Miraç Hakkındaki Görüşleri" başlığımızda ele alınmaktadır.

caiz olmaz! Bu konuların tümünü biz Kur'an-ı Kerim'de veyahut sünnet-i nebeviyyede apaçık bulmaktayız.”⁴³⁹

Müsteşriklerin “hadis literatüründe metin tenkidi bulunmamakta” iddiasına karşın Ebû Şehbe hadiste tenkit kavramını; 1. Nakd-i Dâhilî (metin tenkidi), 2. Nakd-i Hâricî (isnat tenkidi) olarak ikiye ayırmak suretiyle cevap vermektedir.⁴⁴⁰ Muhaddislerin her ikisine de önem verdiklerini; her ne kadar ağırlıkları isnat tenkidinden yana olsa da metin tenkidinden geri durmadıklarını ortaya koymaktadır.⁴⁴¹

Müsteşriklerin hadislerin aslında tasnif dönemine kadar hiç yazılmadığı iddiası karşısında Ebû Şehbe hadislerin yazılmasına örnek olarak:

- a. Hazret-i Ali'nin (radiyallahu anh) sahifesi rivayetini⁴⁴²,
- b. Ebû Hüreyre'den gelen Abdullah b. Amr b. As'ın (radiyallahu anhum) hadisleri yazdığına dair rivayeti⁴⁴³,
- c. Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem): “Ebû Şâh'a yazın! (Fetih senesindeki hutbesinden)” emrini⁴⁴⁴,
- d. Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) vefatına yakın sahabilere bir şeyler yazdırmak istediği rivayeti⁴⁴⁵,
- e. Enes'e (radiyallahu anh) yazılan zekatlar, diyetler, feraiz ve sünnetler hakkındaki mektubu⁴⁴⁶,

⁴³⁹ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 257. (2. dipnot)

⁴⁴⁰ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât*, 306; Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 31.

⁴⁴¹ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât*, 329; Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 261.

⁴⁴² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Ebû Suheyb el-Kermî (Riyad: Beytül-Efkârî'd-Devliyye, 1998), “İlm” 39 (No. 111), “Fezâilu'l-Medîne” 1 (No. 1870), “Cihâd ve's-Siyer” 171 (No. 3047), “Cizye ve'l-Müvâdaa” 10 (No. 3172), 17 (No. 3179), “Ferâiz” 21 (No. 6755), “Diyât” 24 (No. 6903), 31 (No. 6915), “İ'tisâm” 5 (No. 7300); Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. M. Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1992), “Hac” , 1370.

⁴⁴³ Buhârî, “İlm” 39 (No. 113).

⁴⁴⁴ Buhârî, “İlm” 39 (No. 112), “fil'l-Lukata” 7 (No. 2434), “Diyât” 8 (No. 6880); Müslim, “Hac” , 1355.

⁴⁴⁵ Buhârî, “İlm” 39 (No. 114), “Cihâd ve's-Siyer” 176 (No. 3053), “Cizye ve'l-Müvâdaa” 6 (No. 3168), “Megâzî” 83 (No. 4431 - 4432), “Merdâ” 17 (No. 5669) , “İ'tisâm” 26 (No. 7366); Müslim, “Vasiyet” , 1637.

⁴⁴⁶ Buhârî, “Zekat” 38 (No. 1454).

- f. Abdullah b. Amr b. Âs'ın (radiyallahu anhuma) her hal üzere hadisleri yazmak üzere Rasulullah'tan (sallallahu aleyhi ve sellem) aldığı müsaadeyi⁴⁴⁷,
- g. Hafızasından şikâyet eden bir sahabiye Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yazmayı kastederek mealen: “Sağ elinden destek al.” diye buyurduğu rivayeti⁴⁴⁸,
- h. Bir sahabiye hadisleri yazmak konusunda Rasulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) verdiği müsaadeyi⁴⁴⁹,
- i. Enes (radiyallahu anh) gibi bazı sahabilerden gelen: “İlmi yazıyla kaydedin.” mevkuf rivayetini⁴⁵⁰ kaydetmektedir.

Her ne kadar son üç rivayetin senetleri tartışmalı olsa da buluştukları ortak payda açısından hepsinin hadislerin yazılmasına cevaz verildiğinin birer ifadesi olduğunu belirtmekte; bundan yola çıkarak hadislerin yazılmasını nehyeden rivayetlerin katiyet ve umumiyet ifade etmediklerini, herkese yönelik olmayıp belirli sebep ve şartlara bağlı olduklarını kaydetmektedir.⁴⁵¹

2.4.2. Ebû Reyeye'yi Tenkidi

Müellifin en çok tenkit ettiği isim Ebû Reyeye'dir. Mezkûr eserinde Ebû Reyeye'ye karşı temel eleştirilerini sıraladıktan sonra, tafsilatlı cevaplara girmeden hemen önce şöyle demektedir: “Sövmek, kötü söz sarf etmek ancak ve ancak selim mantıkla düşünemeyen, kâfi delil getirmekten aciz kimsenin kârıdır. Bu adam ise benden sadece kitabının konularına dair eleştirilerimi görecektir.”⁴⁵² Ebû Şehbe'nin tenkit yöntemlerini; temel ilmî konular, takip edilen usuller, üslup, tarihsel ve etimolojik açıdan tenkitler olarak beş başlık altında toplamak mümkündür.

⁴⁴⁷ Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, nşr. Abdülkâdir Abdülhayr vd. (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1999), “İlm” 3 (No. 3646); Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nîsâbü'rî Hâkim, *Müstedrek*, nşr. Mustafa Abdülkâdir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), 1/187 (No. 358).

⁴⁴⁸ Muhammed b. 'Îsâ b. Sevre b. Mûsa b.ed-Dahhâk et-Tirmizî, *Sünen*, nşr. Ahmed Muhammed ed-Şâkir (Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1937), “İlm” 12 (No. 2666).

⁴⁴⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, nşr. Seyyid Tâhâ Meczûb (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1993), 1/284 (No. 7018).

⁴⁵⁰ Hâkim, *Müstedrek*, 1/188 (No. 360-361).

⁴⁵¹ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 52.

⁴⁵² Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 39.

2.4.2.1. Temel İlmî Konular Açısından Tenkit

Ebû Şehbe, muhatabının ilmî yeterliliği ve donanımına, ayrıca iddialarının ilmî esaslara uygun olup olmamasına çok dikkat etmektedir. Örneğin en çok eleştirdiği isim olan Ebû Reyve'nin hadis ilminde yeterli donanıma sahip olmadığını belirtmektedir. Zira kudsî hadis-i şerifi dahi “Rasulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) dedi:” sığasından sonra getirmekte; kaynağında mevcut olan “Allah Teâlâ buyurdu ki:” ibaresine yer vermemektedir.⁴⁵³

Ebû Reyve'nin kitabını altı başlık halinde tenkit eder. Her bir başlık ilmî bir esasa karşılık gelmektedir. Şöyle ki:

1. Ebû Reyve'nin en temel hatası, çok ağır iddialarda bulunup ispatına yeterli delil getirememesidir. Bazen hiç delil getirmemekte, çoğu zaman ise getirdiği delil, iddiasını tasdikten uzak kalmaktadır.
2. Ebû Reyve'nin temel hatalarından bir diğeri de iddialarına delil olarak müsteşriklerin sözlerini getirmesidir. Mezkûr eserin 81-171 ve 172. sayfalarından hareketle bu tespiti yapan Ebû Şehbe, müsteşriklerin Kur'an'a ve onu itibarsızlaştırabilmek için de sünnete saldırdıklarını kaydetmektedir.⁴⁵⁴
3. Ebû Reyve iddialarına ispat teşkil etmesi için peş peşe çokça nakiller getirmek suretiyle bir deliller zinciri kurmaya çalışmakta; ancak sonuç hep iddiasından uzağa çıkmaktadır. Eserinin “Mana ile Rivayet” ve “Adalet ve Zabt” gibi başlıklarında bu hususu tespit eden Ebû Şehbe her iki konuda da hadis âlimlerinin tayin ettikleri usul ve şartların beşer aklının ulaşabileceği en ince ve dikkatli esaslar olduğunu vurgular.⁴⁵⁵
4. Ebû Reyve'nin hataları arasında Ebû Şehbe'nin hayret duyarak yaklaştığı konu ise muşarun ileyhin iddialarını ispat adına uydurma rivayetlerle delillendirmede bulunmasıdır. Tabii ki bu uydurmaların da kendi istek ve arzularına uygun olması ona gerekli zemini hazırlamaktadır. Eserinin 29. sayfasında iddia ettiği “Hazret-i Ömer'in çok hadis rivayet ettikleri için İbn Mes'ûd, Ebû Mûsâ ve Ebu'd-Derdâ'yı (radiyallahu anhum) Medine'de

⁴⁵³ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 134. (1. dipnot)

⁴⁵⁴ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 36.

⁴⁵⁵ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 36.

hapsettiği” yalanını, bizzat bunun yalan olduğunu söyleyen İbn Hazm’a (ö. 456/1064) isnat etmesi, Ebû Reyze’nin ilmî emanete haiz olmadığını ispat etmektedir. Ayrıca bi’l-ittifak uydurma olduğu artık şöhrete kavuşan “Sünnet’in Kur’an’a arzı rivayeti” de Ebû Reyze’nin üzerine iddialarını bina ettiği bir delildir.⁴⁵⁶

5. Ebû Reyze “el-Vad’u” başlığında mezhep taassubu ve siyaset bahanelerine sığınmakta ve böylelikle hangi sahabe hakkında olursa olsun fazilete dair bütün rivayetleri uydurma saymaktadır. Ebû Şehbe ise bu duruma: “Kendilerinin misalleri Kur’an, Tevrat ve İncil’de yer alan peygamber (aleyhisselam) ve ashabının faziletlerinin olmaması veya faziletlerine dair hiçbir rivayetin bulunmaması akıl sınırlarından hariçtir.” diyerek karşı çıkmaktadır.⁴⁵⁷
6. Ebû Reyze’nin en çok düşmanlık ettiği isim, muksirun sahabe’den ve ashab-ı suffeden olan Ebû Hüreyre’dir. (radiyallahu anh) Ancak müşahede edilen bu düşmanlık edep sınırlarını dahi aşmakta, insaf sahibi bir insanın tutmayacağı saldırı yollarını tutmaktadır. Mezkûr sahabenin hanımını dahi düşmanlığına alet etmesi Ebû Reyze’nin edepten ve ilmî insaftan mahrum olduğunun ispatıdır.⁴⁵⁸

Ebû Şehbe’nin bu başlıklarda özel olarak kaydetmediği ayrı bir madde olarak değerlendirilmesi mümkün olan bir diğer hatası da sıhhati kesin olan rivayetlere hücum etmesidir. Böylesi “hayretamiz bir muvazeneye” rastlamadığını belirten Ebû Şehbe, bunun olsa olsa ancak müsteşriklerin safsataları olabileceğini ifade eder. Aşırıya giden bu durum nice zaman ayetlerin inkârına kadar uzanabilmektedir. En bariz örnek ise Buhârî ve diğer muhaddislerin tahriç ettikleri Abdullah b. Amr’dan (radiyallahu anhuma) gelen: “Rasulullah’ın (aleyhisselam) Kur’an’da geçen bazı evsafıyla Tevrat’ta da zikredilmiş olması” rivayetini inkâr ederek; bu rivayetin Kâ’b el-Ahbâr’ın hurafelerinden olduğunu iddia etmesidir. El-Ârâf Suresi 157. Ayette Allah Teâlâ mealen: “Onlar, ellerindeki Tevrat’ta ve İncil’de yazılı buldukları o

⁴⁵⁶ Ebû Şehbe, *Difâ’un ‘ani’s-sünne*, 36-37.

⁴⁵⁷ Ebû Şehbe, *Difâ’un ‘ani’s-sünne*, 37-38.

⁴⁵⁸ Ebû Şehbe, *Difâ’un ‘ani’s-sünne*, 38-39.

elçiye, o ümmî peygambere uyarlar.” buyururken; bunu hurafe saymak nasıl doğru olur!⁴⁵⁹ diyen Ebû Şehbe, Ebû Reyeye’yi ayetlerin çatısı altında da reddetmektedir.

2.4.2.2. Takip Edilen Usul Açısından Tenkit

Ebû Şehbe, Ebû Reyeye’yi; kasıtlı biçimde takip ettiği bir usul üzerinden eleştirmektedir. Şöyle ki Ebû Reyeye mana ile rivayetin verdiği zararları delillendirmeye çalışırken “teşehhüt hadisi”, “iman ve İslâm hadisi” gibi başlıklar kullanmaktadır. Onun ısrarla “hadisleri” yerine “hadisi” tabirini kullanması; “tek kıssanın farklı rivayetleri” anlamına ulaşabilmek pahasıdır. Lakin iş böyle değildir. Birbirine lafzen ve manen benzeyen nice rivayetler aslında tek bir olayın değil, pek çok farklı hadisenin rivayetleridir. Ve Ebû Reyeye bu gerçeği kasten görmezden gelmeye çalışmaktadır.⁴⁶⁰ Ayrıca Ebû Reyeye rivayetlerin lafızlarını kasten değiştirmektedir.⁴⁶¹

Ebû Reyeye’nin Ebû Hüreyre’ye (radiyallahu anh) saldırdığı noktalardan bir diğeri de kendisinin Kâ’b el-Ahbâr’dan rivayetler almasıdır. Ancak bütün rivayetleri Kâ’b el-Ahbâr’dan almış ve Rasulullah’dan (aleyhisselam) hadis işitmemiş yerine konması olsa olsa Ebû Reyeye gibilerinin ilmî cinayetlerindedir. Ebû Şehbe’nin bu hususta tenkit edilen başlıca rivayetler arasında önemli iki tespiti⁴⁶² bulunmaktadır:

1. *Sahîhu Müslim*’de (2839) yer alan *سَيْحَانُ وَجَيْحَانُ، وَالْفُرَاتُ وَالنَّيْلُ كُلُّ مِنْ أَنْهَارِ الْجَنَّةِ* “Seyhan ve Ceyhan ve Fırat ve Nil; hepsi cennet nehirlerindedir.”⁴⁶³ hadisi sahihtir. Ebû Hüreyre (radiyallahu anh) bunu Kâ’b el-Ahbâr’dan değil bizzat Rasulullah’dan (sallallahu aleyhi ve sellem) işitmiştir.
2. *Sünenü’l-Tirmizî* ve *Sünenü İbn Mâce*’de geçen *إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ يَحْفَرُونَ كُلَّ يَوْمٍ، حَتَّى إِذَا كَادُوا يَرَوْنَ شُعَاعَ الشَّمْسِ الْخ* “Gerçekte Yecüc ve Mecüc her gün kazarlar. Ta ki güneş ışığını görene kadar...”⁴⁶⁴ hadisi aslında Kâ’b’dan rivayet edilmiştir. Ve Rasulullah’a (sallallahu aleyhi ve sellem) isnadında nekaret

⁴⁵⁹ Bk. Ebû Şehbe, *Difâ’un ‘ani’s-sünne*, 37.

⁴⁶⁰ Ebû Şehbe, *Difâ’un ‘ani’s-sünne*, 59. (1. dipnot)

⁴⁶¹ Ebû Şehbe, *Difâ’un ‘ani’s-sünne*, 186.

⁴⁶² Ebû Şehbe, *Difâ’un ‘ani’s-sünne*, 127-128.

⁴⁶³ Müslim, “el-Cenne ve Sıfatu Na’imihâ ve Ehlihâ”, 2839.

⁴⁶⁴ Tirmizî, *Sünen*, “Tefsîru’l-Kur’ân” 19 (No. 3153); Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünen*, nşr. Halil Me’mûn Şihâ (Beirut: Daru’l-Ma’rife, 1996), “Fiten” 33 (No. 4080).

vardır. (İşbu nekaretin tespitinde İbn Kesîr'in sözü baz alınmaktadır.) Ancak rivayet sahabe tarafından merfu olarak aktarılmamış bilahare bazı ravilerin vehmi itibarıyla merfu zannedilmiştir.⁴⁶⁵

Ebû Reyeye'nin ilmî emanete ihaneti dolayısıyla Ebû Şehbe iki duruma dikkat çeker:

1. Kendisi İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-nihâye* eserini kaynak aldığı söylemesine rağmen kaynaktan geçen, rivayetlerin mevzu olduğuna dair kaydı zikretmemektedir. Onun bu kasti eksik aktarımı okuyucuyu aldatmaya yöneliktir.
2. İbn Adî (ö. 365/976) üzerinden Ebû Hüreyre'ye (radiyallahu anh) hücum etmesi ki işin gerçek tarafında ise muşarun ileyhın mevzu rivayetlerin isnat edildikleri sahabe bakımından Ebû Hüreyre'ye değil, Vâsile b. Eska', Enes b. Mâlik ve İbn Ömer hazeratına (radiyallahu anhum) dayandığını belirtmesidir. Yani Ebû Reyeye ilmî kaideleri ve ilmî araştırmacılığın usullerini göz ardı etmekte; heva ve hevesine uygun gördüğü her usulsüzlüğü mübah addetmektedir.⁴⁶⁶

2.4.2.3. Tarihsel Açıdan Tenkit

Ebû Reyeye'nin ithamları arasında Sa'lebî'nin (ö. 427/1035) *Simâru'l-kulub* eserinden yaptığı nakille Hz. Ebû Hüreyre'ye (radiyallahu anh) Şeyhu'l-Madira⁴⁶⁷ diye isim takması bulunmaktadır. İşbu tutum inkârı gayr-ı kabil bir su-i edep örneğidir. Ebû Reyeye bu asılsız iddiayı naklederken akli ilkeleri çiğnemektedir. Zira iddiaya göre Ebû Hüreyre madira adlı yemeği⁴⁶⁸ çok sevmekte, namazdan önce Hz. Muâviye ile bu yemeği yedikten sonra namazını da Hz. Ali'nin arkasında kılmaktaydı. Ebû Reyeye'nin işbu çabasında yegâne amacı muksirûn sahabelen olan bu zata saf değiştirme ve karaktersizlik isnat edebilmektir.

⁴⁶⁵ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 128.

⁴⁶⁶ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 159.

⁴⁶⁷ Ebu Reyeye daha sonradan Ebu Hüreyre'ye (radiyallahu anh) hücum ettiği müstakil bir eserine de *Şeyhu'l-Madira* adını koymuştur.

⁴⁶⁸ Süt veya peynirle yapılan bir yemek olup o dönemin en güzel yemekleri arasında sayılmaktadır. Bk. Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 99.

Ancak mezkûr iddia tarihi gerçeklere taban tabana aykırıdır. Nitekim Hz. Ali (radiyallahu anh) o zamanlar Irak'ta iken Hz. Muâviye (radiyallahu anh) Şam'da bulunmaktaydı. Üstelik Ebû Hüreyre de (radiyallahu anh) Hicaz'daydı.⁴⁶⁹ Ebû Reyre, bahse konu tutumunda; taşlarını Goldziher ve Aloys Sprenger (ö. 1893) gibi müsteşriklerin döşediği yolu takip etmektedir.⁴⁷⁰

2.4.2.4. Etimolojik Açıdan Tenkit

Ebû Reyre Hz. Ebû Hüreyre'ye (radiyallahu anh) eleştiri yöneltirken; onun, Rasulullah'la (sallallahu aleyhi ve sellem) beraberliğinin üç sene sürmesine rağmen "on binlerce" hadis rivayet ettiğini iddia eder. Hâlbuki rivayet adetlerinin tespitini yapan İbn Hazm'a göre Bakî b. Mahled'in *Müsned*'i referans alındığında Ebû Hüreyre'ye (radiyallahu anh) ait 5374 rivayet bulunmaktadır. Anlaşılmaktadır ki Ebû Reyre kullandığı أُلُوف ulûf (on binler) kelimesinin cem-i kesret (yani on ve fazlası hakkında kullanılan çoğul kelime kalıbı) ifade ettiğini bilmemektedir. Böylelikle Ebû Reyre'nin etimolojik tenkidi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. İşin doğrusu, rivayet sayılarının tespiti yapılırken üç ve fazlası hakkında kullanılan çoğul kalıbındaki آلاف âlâf (binler) sözcüğünün kullanılması gerekmektedir.⁴⁷¹

2.5. Eserlerinde Yer Alan Bazı İlginç/Faydalı Bilgiler

Yaptığımız incelemeler sırasında Ebû Şehbe'nin görüşlerinden dikkate şayan bulduğumuz bazı bilgileri şu şekilde listelemek mümkündür:

1. Arapların misafirperverlik adabına göre misafir ağırlanırken ilk üç gün boyunca geliş sebebi sorulmaz.⁴⁷²
2. İbn Mâce'nin kaynaklarda yer alan tam ismi Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce olup aslında buradaki Mâce kelimesi babası Yezîd'in lakabıdır. Dolayısıyla isminin doğru okunuşu Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce şeklindedir.⁴⁷³

⁴⁶⁹ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 99.

⁴⁷⁰ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 122.

⁴⁷¹ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 178.

⁴⁷² Ebû Şehbe, *Şerhu'l-muhtâr*, 7.

⁴⁷³ Ebû Şehbe, *A'lâmu'l-muhaddisîn*, 277. (1. dipnot)

3. Mütekaddim ve müteahhir şeklinde yapılan kısımlandırmanın ayırım noktası h. üçüncü yüzyılın başlarıdır.⁴⁷⁴
4. Günümüzdeki Petra Antik Kenti'nin, Enbât Ülkesi'nin (geçmişteki ismiyle Enbât, şimdiki ismiyle Nebâtîler) başkenti olduğunu belirtmektedir.⁴⁷⁵

2.6. Radyo ve Elektronik Ortam Kayıtlarına Dair

Ebû Şehbe'ye göre bilim ve teknolojinin ilerlemesi, ancak Kur'an-ı Kerim'i ispat ve sünneti tekit vazifesini ifa eder. Nitekim Allah Teâlâ'nın ayetleri pek çoktur ve Fussilet Suresi 53. Ayetinde bu nişaneleri göstereceğini vaat etmiştir.⁴⁷⁶ Kendisi de zamanının teknolojik imkânlarından istifade etmiştir. 1365/1946 senesinde doktora derecesini aldığı *el-Vad'u fi'l-hadis ve reddu şubehi'l-müsteşrikîn ve'l-kuttâbi'l-mu'âsirîn* adlı eserinde "sinek rivayeti"⁴⁷⁷ hakkında açıklamalar yaptığını kaydetmiştir. Ezher Üniversitesi tarafından Ummu'l-Kura Üniversitesi'nde eğitim programlarının ıslahı amacıyla görevlendirildiği zaman Mekke'de Suudi Radyosu'nda da yayınlara başlamıştır. Yayınlar esnasında yine aynı hadis kendisine sorulmuş o da radyo yayınlarında soruya cevap vermiştir.⁴⁷⁸

Ebû Şehbe Mısır televizyonunda yaklaşık bir sene Nur 'ala Nur programında yayınlara katılmıştır. Katıldığı yayınların temel içeriğini; hadis ilimlerinin tarifi, bu ilimlerde söz sahibi imamların ve meşhur eserleri tanıtımları olarak açıklamıştır.⁴⁷⁹ Youtube.com isimli internet sitesinde *Sahîhu'l-Buhârî* eseri üzerine 25 adet ders videosunun bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca archive.org internet sitesinde işbu kayıtların sayısının 42 adet olduğu görülmüştür.⁴⁸⁰ Derslerinde hem *Sahîhu'l-Buhârî* eserinden okumalar yapmakta hem de eser hakkında açıklamalarda bulunmaktadır. Kayıtlarında fasih bir Arapça kullandığı, tonlamaları ve vurgularının özenle seçildiği görülmektedir.

⁴⁷⁴ Ebû Şehbe, *A'lâmu'l-muhaddisîn*, 303.

⁴⁷⁵ Ebû Şehbe, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1996, 1/67.

⁴⁷⁶ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 31.

⁴⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 168-174, 347-351.

⁴⁷⁸ Ebû Şehbe, *Difâ'un 'ani's-sünne*, 168.

⁴⁷⁹ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 12.

⁴⁸⁰ <http://archive.org/details/Abu-Shahbaa> (Erişim 12 Mayıs 2023).

2.7. Kendisine Yöneltebilecek Eleştiriler

Ebû Şehbe'nin eserlerinde geçen bazı görüş ve tespitlerine katılmadığımızı belirtmek isteriz. Söz konusu durumu, en azından argümanları ile ortaya koymak durumundayız. İşbu bölüm daha sonra konu hakkında yapılabilecek çalışmalara kolaylık sağlayacaktır.

2.7.1. İbn Kesîr'e Ait *İhtisâru 'Ulûmi'l-Hadîs* 'in Nispeti Hakkında

Ebû Şehbe eserlerinde, çağdaşı Ahmed Muhammed Şâkir'in (ö. 1377/1958) *el-Bâ'isu'l-hasîs* adıyla hazırlamış olduğu, İbn Kesîr'in *İhtisâru 'ulûmi'l-hadîs* eserinin şerhine atıflarda bulunmuştur. Her iki isim de Ebû Şehbe'nin takdir edip etkilendiği âlimlerdendir. Atıf yaptığı esnada bazen her iki kitabın yazarlarının karıştığı görülmektedir. Örneğin, *el-Vasît* eserinde İbn Kesîr'e kimi zaman *İhtisâru ulûmi'l-hadîs*'i⁴⁸¹ kimi zaman da *el-Bâ'isu'l-hasîs*'i⁴⁸² nispet ederken; *A'lâmu'l-muhaddisîn* eserinde ise *el-Bâ'isu'l-hasîs*'i⁴⁸³ nispet eder.

Hâlbuki Ebû Şehbe hangi eserin kime ait olduğunu net bir şekilde bilmekte ve farklarını zikretmektedir.⁴⁸⁴

2.7.2. Nûh b. Ebî Meryem (ö. 173/789) Hakkında

Nûh b. Ebî Meryem'den⁴⁸⁵ pek çok cerh ve tadil âlimi gibi "hadis uydurmacısı" olarak bahsetmektedir.⁴⁸⁶ Mesele hakkındaki rivayetlerin kritiği, son devrin en büyük muhaddislerinden merhum Abdülfettâh Ebû Gudde tarafından yapılmış ve söz konusu ismin iftiraya uğradığı ortaya konmuştur.⁴⁸⁷ Ayrıca

⁴⁸¹ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 151, (1. dipnot) 239, (1. dipnot) 272, (2. dipnot) 378, 430, 454, 691. (2. dipnot)

⁴⁸² Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 34, 242, 260, (1. dipnot) 273. (1. dipnot)

⁴⁸³ Ebû Şehbe, *A'lâmu'l-muhaddisîn*, 194, 244, (1. dipnot) 266, 310, (2. dipnot) 328.

⁴⁸⁴ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 375; *Difâ'un 'ani's-sünne*, 191-192. Ayrıca eser hakkında malumat veren Ebû Şehbe, Ahmed Şâkir'in önce ta'lik halinde çalışmasını yaptığını, sonradan kendi çalışmasına müstakil olarak *el-Bâ'isu'l-hasîs* ismini verdiğini belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 711.

⁴⁸⁵ Tam ismi Ebû İsme Nûh b. Ebî Meryem Ca'vene el-Câmi' el-Mervezî olup İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin talebelerindendir. Hocasının hayatında kadılık yapmıştır. Onun bu makama uygun gördüğü on talebesinin arasında ismi geçmektedir. el-Câmi' lakabı hususunda da tartışmalar mevcuttur.

⁴⁸⁶ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 332; *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât*, 91, 154, 291, 308.

⁴⁸⁷ el-Leknevi, *Zaferu'l-Emânî*, thk. Abdülfettah Ebu Gudde, 573-580.

Babanzâde Ahmed Nâim Efendi de bu duruma dikkat çekmektedir.⁴⁸⁸ Dolayısıyla Ebû Şehbe gibi müdakkik ve araştırmacı bir âlime düşen, konu hakkında yapılan rivayet ve değerlendirmeleri bizzat kontrol etmektir.

2.7.3. Moğultay b. Kılıç'ın (ö. 762/1361) Baba İsmi Hakkında

Moğultay b. Kılıç'ın babasının ismini; ism-i tasğir kalıbına göre “kuleyç” şeklinde okumakta ve: “Türkçede kılıç anlamına gelir.” demektedir.⁴⁸⁹ Bu ismin okunuşu hakkında daha başka yanlışlar olduğu da kaydedilmiştir.⁴⁹⁰ Doğrusu Kılıç şeklinde okunmasıdır.

2.7.4. Mütevatir Rivayetin Tarifi Hakkında

Mütevatir rivayetin tarifinde Müslüman olmak ve adaletin şart koşulmadığını belirtmekte; bir belde ahalisi herhangi bir hadisenin vukuunu haber verseler, kâfir dahi olsalar ilim hâsıl olur demektedir.⁴⁹¹

Mezkûr iki şart mevcut olmamasına rağmen; İncil ve Tevrat rivayetlerinin, aynı zamanda Hz. İsa'nın (aleyhisselam) çarmıha gerildiğine dair Kur'an-ı Kerim tarafından tekzip edilen haberlerin (kısacası Yahudi ve Hristiyanların rivayetlerinin) mütevatir sayılmayacağını söylese de bunu; 1. Rivayetlerin muttasıl olmaması, bir noktada daima kopukluk oluşu, 2. Rivayet edenlerin adetlerinin her tabakada tevatür ifade edecek sayıda olmamasına bağlamaktadır.⁴⁹² Ancak pek çok muhaddis tarafından mütevatir haberlerde Müslüman olmak ve adalet şart koşulmaktadır.⁴⁹³ Bu mesele, hakkındaki ihtilafa mebni; yöneltilebilecek eleştiriler kabilinden zikredilmeye müsaittir.

⁴⁸⁸ Ahmed Nâim Babanzâde, *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi* (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1976) 285-287.

⁴⁸⁹ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 605, (1. dipnot) 640. (1. dipnot)

⁴⁹⁰ M. Yaşar Kandemir, “Moğultay b. Kılıç”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2020), 30/229-231.

⁴⁹¹ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 190.

⁴⁹² Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 194-195.

⁴⁹³ Örn. Muhammed Muhammed Semâhî, *Ğaysu'l-mustağîs fi 'ilm-i mustalahi'l-hadîs* (Mısır: Daru'l-'Ahdî'l-Cedid li't-Tiba'a, ts.), 20.

2.7.5. İsrailî Bir Rivayet Hakkında

Ebû Şehbe hadis yazımında harflerin ve noktaların eksiksiz tespit edilmesi gerekliliğinin üzerinde ısrarla durmaktadır. Konu hakkında pek çok nakillere yer verdikten sonra kîl (zayıf bir görüş) olarak, Hristiyanların küfre düşmelerine sebep olan şeyin yine bir yazım hatası olduğunu aktarır. İncil’de yer alan Allah Teâlâ’nın İsa peygambere (aleyhisselam) *أنت نبى، وأنتك من البتول* “Sen bir nebisin, senin iffetli ve erkek eli değmemiş bir hanımdan (Meryem radiyallahu anha) doğmanı takdir ettim.” hitabını; nebi kelimesindeki noktaları değiştirerek, velledtuke kelimesindeki lamı şeddesiz yazmak suretiyle *أنت بُئى، ولدتك من البتول* “Sen benim oğulcağızımsın, seni iffetli bir kadından edindim.” şekline çevirmiş ve öylece de inanmışlardır. Bu nakil her ne kadar Ebû Şehbe’nin ihtiyatına örnek olarak zikredilmeye kabil olsa da kendisinin İsraili rivayetlere karşı tutumu göz önüne alındığında, işbu tutumundan bir istisna yaptığını akla getirmektedir.⁴⁹⁴ Ayrıca İncil’in dilinin Arapça olmadığı bilindiğine göre, rivayetin delil olarak kullanılması doğru değildir.

2.7.6. el-Huldî Hakkında

Ebû Şehbe, Hâkim’in biyografisini aktarırken “hocaları” başlığı altında, kendisinin tasavvufta Ebû Amr b. Muhammed el-Huldî’nin sohbetinde bulunduğunu kaydeder.⁴⁹⁵ Ancak dönem mutasavvıfları arasında el-Huldî nispetiyle şöhret bulan zat 348/959 tarihinde vefat etmiş olan Ca’fer b. Muhammed el-Huldî’dir. “Tasavvuf Lehinde Gözüken Görüşleri” başlığında dipnotta da belirttiğimiz üzere Zehebî, Hâkim’in tasavvuf erbabından Ca’fer el-Huldî’nin sohbetinde bulunduğunu her iki ismin biyografisinde tescil etmektedir.⁴⁹⁶ Yani yazılması gereken isim Ebû Amr b. Muhammed el-Huldî değil; Ca’fer el-Huldî’dir.

⁴⁹⁴ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, 124.

⁴⁹⁵ Ebû Şehbe, *A’lâmu’l-muhaddisîn*, 235.

⁴⁹⁶ Bk. Zehebî, *Siyer-u a’lâmi’n-nübelâ*, 1986, 15/558; 17/162.

SONUÇ

Bu çalışmada Mısırlı hadis ve tefsir âlimi Muhammed b. Muhammed b. Süveylim Ebû Şehbe'nin hayatı ve hadisçiliği ele alınmıştır. Ezher ekolünden yetişen ve bu ekole hoca olarak da hizmet eden Ebû Şehbe, hem eser telifi hem de öğrenci yetiştirmesi ile öne çıkmaktadır. İlmî gayretlerinde Kur'an ve sünnet müdafaası prensibinden hiç vazgeçmemiştir.

Son devrin en büyük muhaddislerinden Abdulfettâh Ebû Gudde, Abdulhalîm Mahmûd, Hüseyinî Hâşim, Muhammed el-Gazzâlî, Ahmed Ömer Hâşim, Nureddin Boyacılar ve Ahmed Ma'bed Abdülkerîm gibi isimler Ebû Şehbe'den takdirle bahsetmektedirler. Hatta modern dönemde selefi düşüncenin temsilcilerinden kabul edilen Elbânî'nin bile onun hakkında: "Gerçekte o ehli ilim ve Ehl-i hadistendir." cümlesini kullanması dikkate şayandır.

İtikadi noktada Ehl-i sünnet çizgisinde olan Ebû Şehbe, müteşabih ayet ve hadislerin tevili konusunda selevin yolunu izler ve tevilde bulunmamaya gayret eder. Ancak bu tercihin bazı çevreler tarafından, halef ekolüne karşı bir refleks olarak yorumlanması yanlıştır. Zira kendisinin bir itirazı söz konusu olmayıp üstüne üstlük halef ekolü ile özdeşleşmiş isimlerden övgü ve takdirle bahsetmesi, bahse konu yorumları reddetmektedir. Ayrıca bu çevrelerin Ebû Şehbe'nin sözlerini çarpıttıkları tespit edilmiştir.

Fıkhî açıdan Ebû Şehbe'nin hangi mezhebe mensup olduğuna dair kesin bir veriye ulaşılamamış olup derlenen bilgiler neticesinde Hanefî-Şâfiî düşünceleri benimsediği anlaşılmıştır. Lakin her halükârda Ebû Şehbe'nin mezhebî taasuptan uzak olduğu görülmektedir.

Çalışmamız neticesinde ulaştığımız izlenime göre; Ebû Şehbe'nin hadisçiliğini tek bir açıdan değerlendirmek doğru sonuç vermeyecektir. Kendisinin tefsir ilmine ve hadis ilimleri ile doğrudan bağlantılı olan bazı usul-i fıkıh konularına sık sık temas etmesi; onun hadisçiliğine derinlik katmıştır. Kelâm, akâid ve tasavvuf disiplinlerine de aşina olduğu görülmüştür. Tüm bu bilgiler ışığında denilebilir ki Ebû Şehbe, şer'î ilimlerin genelinde büyük bir âlimdir ve ihtisasını da tefsir ve hadis dallarında yapmıştır.

Tıbb-ı Nebevî başta olmak üzere pek çok konuda hadisçilerle beraber doktorlar ve ilgili bilim adamlarının ortak çalışmalar yürütmesi gerekliliğine inanmaktadır.

Ebû Şehbe en fazla İbn Kesîr ve İbn Hacer'den etkilenmiştir. Ele aldığı görüşleri mutlaka asıl kaynaklardan bulmaya ve taassuptan uzak, ilmî bir zeminde değerlendirmeye gayret göstermiştir. O, usul ilminde genel olarak cumhurun görüşlerini benimiş ancak tercih gerektiren yerlerde daima ihtiyattan yana olmuştur. İsrailiyat ve uydurma rivayetler konusunda ise oldukça sert tavrından söz etmek mümkündür. Eserlerinde bu açıdan genel bir tenkitçilik havası hâkimdir.

Tenkitçiliği göz önüne alındığında tasavvufa bakış açısı merak konusu olmaktadır. İlmî sınırları ve ilmen makbul delilleri esas alan düşünce yapısı, onu şatahata ve ilmî kaidelerin çiğnenmesine karşı çok sert bir tavra sevketmektedir. Elde edilen veriler neticesinde; kendisi hakkında herhangi bir tarikata bağlı olduğuna dair bilgiye ulaşamamış, ancak hiçbir eserinde tasavvuf olgusunu inkâr etmediği, bilakis züht, takva, kesret-i ibadet gibi hususlara takdirle baktığı tespit edilmiştir. Övgüde bulunacağı zaman, sıraladığı güzel vasıflar arasında tasavvufî unvan ve terimleri kullanması onun tasavvuf kültürüne uzak olmadığını ortaya koymaktadır.

Ebû Şehbe'nin, eserlerinde takip ettiği ilmî disiplinlere dair hatalı bir yaklaşımı olmadığı görülse de; bazı konularda eleştirilmeye müsait görüşleri mevcuttur. Çalışmamızın son kısmında bu konulara temas edilmiştir.

Çok sayıda makale telif etmiş, gerek bu makalelerden derlenen gerekse kendisi tarafından özel hazırlanan on dört civarında eseri yayınlanmıştır. Vefatından sonra halen basılmayı ve çalışılmayı bekleyen pek çok eser bırakmıştır. Bunlardan bazıları hakkında olumlu haberler mevcut olsa da, basıldıklarına dair bir bilgi henüz yoktur.

Dört farklı ülkede akademik faaliyet gösteren, ilmî birikimini o yılların maddi imkânsızlıklarına rağmen radyo ve video kayıtları vesilesi ile geniş kitlelere aktaran Ebû Şehbe üzerine, ülkemiz akademi camiasında henüz çok fazla çalışma yapılmamıştır. Bırakmış olduğu ilmî miras, tezimizin dışında daha pek çok

çalışmalarla da akademi dünyasına kazandırılmayı beklemektedir. Özellikle diğerk bir ihtisas alanı olan tefsirciliğı, yüksek lisans veyahut doktora tezleri ile araştırılmaya müsaittir.

KAYNAKÇA

- Altuntaş, Halil - Şahin, Muzaffer. *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Fethu'l-Bârî*. thk. Şu'ayb Arnavût - Âdil Mürşid. 24 Cilt. Suriye: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 1. Basım, 2013.
- Âşikkutlu, Emin. "Meçhul". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 28/286-288. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Aydınlı, Abdullah. "Prof. Dr. Ahmed b. Ma'bed ile Hayatı, Hadisçiliği ve Çalışmaları Üzerine". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 6/1 (2008), 199-216.
- Babanzâde, Ahmed Nâim. *Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi*. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 4. Basım, 1976.
- Bayar, Mustafa. "İbn Haldun'a Göre Bireyin Beslenme Alışkanlığının Kişilik Gelişimine ve Dinî Hayata Etkisi". *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 6/15 (2018), 123-134.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *Menâkıbi's-Şaafi'î*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü Dâru't-Türâs, 1. Basım, 1970.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Cami'u's-sahîh*. nşr. Ebû Suheyb el-Kermî. 1 Cilt. Riyad: Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, 1998.
- Boyacılar, Nurettin. *Bir Ömür Böyle Geçti Hayatım ve Hatıralarım*. 1 Cilt. Yasin Yayınevi, 2. Basım, 2020.
- Çetin, İsmail. *ed-Dürerü'l-avâlî li şerh-i Bed'i'l-Emâlî*. 1 Cilt. Isparta: Dilara Basımevi, 2019.
- Çetin, İsmail. *Enâmîl mesâilu't-tevhîd*. 2 Cilt. Isparta: Tokoğlu Matbaa Basımevi, 2018.
- Demirbağ, Birsal Canan - Güngörmüş, Zeynep. "Vitiligo". *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi* 11/1 (2012), 41-50.
- Dursun, Davut. "İsrail". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23/184-188. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *es-Sünen*. nşr. Abdülkâdir Abdülhayr vd. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1999.

- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed. *A'lâmu'l-muhaddisîn*. 1 Cilt. Mısır: Dâru'l-Kütübi'l'Arabî, .
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed. *Difâ'un 'ani's-sünne ve redd-u şübehi'l-müsteşrikîn ve'l-küttâbi'l-mu'âsırîn*. 1 Cilt. Mısır: Mektebetu's-Sünne, ts.
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed. *el-İsrâ ve'l-mi'râc*. 1 Cilt, ts.
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed. *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât fi kutubi't-tefsîr*. 1 Cilt. Mektebetu's-Sünne, ts.
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed. *el-Medhal li dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 1 Cilt. Riyad: Dâru'l-Livâ, 3. Basım, 1987.
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed. *el-Vasît fi 'ulûmi'l-hadîs*. 1 Cilt. 'Âlemu'l-Ma'rife, 1983.
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed. *es-Sîretu'n-nebeviyye fi dav'il-'Kur'âni ve's-sünne*. 2 Cilt. Dımaşk: Daru'l-Kalem, 2. Basım, 1996.
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed. *es-Sîretu'n-nebeviyye fi dav'il-'Kur'âni ve's-sünne*. 2 Cilt. Dımaşk: Daru'l-Kalem, 2. Basım, 1996.
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed. *Sünnet Müdafaası*. çev. Mehmet Görmez - Mehmet Emin Özafşar. 2 Cilt. İstanbul: Rehber, 1990.
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed. *Şerhu'l-muhtâr min Sahîhi Müslim*. 1 Cilt, ts.
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed. *Tefsîr-u Sureti'l-Vâki'a*. 1 Cilt. Cidde: Alemu'l-Marife, 1. Basım, 1983.
- Ehl-i Hadis Formu Üyeleri. "el-Mu'cemu'l-câmi' fi terâcumî'l-'ulemâ ve talebeti'l-'ilmi'l-mu'âsırîn". ketabonline.com. Erişim 24 Nisan 2023. <https://ketabonline.com/ar/books/2551/read?part=1&page=2&index=88358>
- Ezherî, Üsâme Seyyid Mahmud. "El-Allame el-Muhaddis eş-Şeyh Ebu's-Sâdât Muhammed Muhammed Ebû Şehbe". *Cemheret-u a'lâmi'l-Ezher*. 7/96-97. Mısır: Mektebetu'l-İskenderiyye, 2019.
- Fadîle, Ahmed Mustafa. *ed-Doktor Muhammed Ebû Şehbe hayâtuhi ve âsârûhu*, ts.
- Gânim, İbrâhim el-Beyyûmî. "İhvân-ı Müslimîn". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 21/580-583. İstanbul: TDV Yayınları, 2000. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/ihvan-i-muslimin>

- Görgün, Hilal. “Enver Sedat”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 11/265-267. İstanbul: TDV Yayınları, 1995. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/enver-sedat>
- Görgün, Hilal. “Mısır”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 29/569-575. Ankara: TDV Yayınları, 2004. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/misir>
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. “Berâat-i İstihlâl”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 5/470. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Hafiz, Mahmud Abdilvehhab. *eş-Şeyh Muhammed Ebû Şehbe ve cuhûduhu fi's-sünne*. Kahire: Külliyyet-ü Usûli'd-Dîn, 1989.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nîsâbûrî. *Müstedrek*. nşr. Mustafa Abdülkâdir Ata. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *el-Câmi'u li ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. thk. Mahmûd Tahhân. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1983.
- Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 16 Cilt. Beyrut: Daru'l-Garb el-İslâmî, 1. Basım, 2001.
- Irâkî, Ebû'l-Fadl Zeynüddîn. *et-Takyîd ve'l-îzâh*. thk. Usâme b. Abdullah Hayyât. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 4. Basım, 2014.
- Itr, Nureddin. *Menhecü'n-nakdi fî 'ulûmi'l-hadîs*. 1 Cilt. Dımaşk: Daru'l-Fıkr, 2. Basım, 1979.
- İbn Dihye, Ebû'l-Hattâb (Ebû'l-Fazl) Mecdüddîn Ömer b. el-Hasen b. Alî b. Muhammed b. Ferh el-Kelbî el-Belensî ed-Dânî. *el-İbtihâc fî ehâdisi'l-mi'râc*. thk. Rifat Fevzî Abdülmuttalib. 1 Cilt. Kahire: Mektebet'u l-Hâncî, 1. Basım, 1996.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *Zâdü'l-meâd*. thk. İbrâhîm Bâcis Şu'ayb el-Arnâ'ût - Abdülkâdir Arnaût. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1998.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Âzîm*. Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1. Basım, 2010.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen*. nşr. Halil Me'mûn Şihâ. 5 Cilt. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1996.

- Kandemir, M. Yaşar. “Moğultay b. Kılıç”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 30/229-231. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2020.
- Kaya, Mahmut. “el-Kasîdetü'l-Hemziyye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 24/569-570. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Landeu, Jacop M. “Küttab”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 27/3-4. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Leknevî, Muhammed Abdulhayy. *Zaferu'l-Emânî*. ed. Abdulfettah Ebu Gudde. Beyrut: el-Matbuât el-İslâmiyye, 1995.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. M. Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, 1992.
- Önkâl, Ahmet. “Cübeyr b. Mut'im”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 8/104-105. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özen, Şükrü. “Zâhidî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44/81-85. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013.
- Pala, Ali İhsan. “Ali Cadelhak (1917-1996) ve Çağdaş Fıkhi Sorunlar”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 6 (2005), 557-574.
- Semâhî, Muhammed b. Muhammed. *el-Menhecu'l-hadîs fî ilmi'l-hadîs*. Mısır: Dâru'l-Envâr, 1. Basım, 1963.
- Semâhî, Muhammed Muhammed. *Ğaysu'l-mustağîs fî 'ilm-i mustalahi'l-hadîs*. 1 Cilt. Mısır: Daru'l-'Ahdi'l-Cedid li't-Tiba'a, 2. Basım, ts.
- Suyuti, Celaleddin Abdurrahman. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. İbrâhîm Bâcis Şu'ayb el-Arnâ'ût. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1. Basım, 2008.
- Suyuti, Celaleddin Abdurrahman. *Tedrîbu'r-râvî*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed Fâryâbî. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1994.
- Süheylî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî el-Mâlekî. *er-Ravzu'l-unf*. thk. Abdurrahman Vekîl. 7 Cilt. Beyrut: Mektebe İbn Teymiyye, 1. Basım, 1990.
- Şâtîbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî. *el-Muvâfakât*. Suudi Arabistan: Dâru İbn Affân, 1. Basım, 1997.
- Şen, Z. Özlem - Pişkin, Süleyman. “Vitiligo ve Psoriasis Birlikteliği (Bir Olgu Nedeniyle)”. *Balkan Medical Journal* 1994/1 (01 Ocak 1994).

- Şeybânî, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. nşr. Seyyid Tâhâ Meczûb. 8 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1993.
- Tirmizî, Muhammed b. 'Îsâ b. Sevre b. Mûsa b.ed-Dahhâk. *Sünen*. nşr. Ahmed Muhammed ed-Şakir. 5 Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1937.
- Turâbî, el-Beşîr Ali Hamed et-. "The Efforts of Sheikh Dr. Muhammad bin Muhammad abu Shahba in Serving The Sunnah and Its Sciences". *Umm-u Derman Üniversitesi* 11 (2006), 305-331.
- Zebîdî, Muhibbuddin Ebu'l-Feyz Seyyid Muhammed Murtazâ el-Hüseynî ez-. *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 18 Cilt. Dimaşk: Daru'l-Fikr, 1994.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyer-u a'lâmi'n-nübelâ*. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 4. Basım, 1986.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 4. Basım, 1986.
- 01_شرحها مع صحيح البخاري مع شرحها_01". Erişim 12 Mayıs 2023.
<http://archive.org/details/Abu-Shahbaa>
- "Rabab Mohamed abou-shahba - Google Scholar". Erişim 25 Nisan 2023.
<https://scholar.google.com/citations?user=rWfreZMAAAAJ&hl=en>
- "دار المقتبس". Erişim 17 Nisan 2023.
<https://almoqtabas.com/ar/articles?author=الدكتور+محمد+محمد+أبو+شهبه>
- "رابطة العلماء السوريين | علماء مفسرون | الشيخ العلامة الدكتور أبو السادات محمد أبو شهبه رحمه الله". Erişim 18 Nisan 2023.
<https://islamsyria.com/ar/الشيخ-العلامة-الدكتور-أبو-السادات-محمد-أبو-شهبه-رحمه-الله/التراجم>
- ص 61 - أرشيف ملتقى أهل الحديث - بحثت على النت عن ترجمة الشيخ محمد أبو شهبه فلم أجد هل من "مساعد - المكتبة الشاملة الحديثة". Erişim 03 Temmuz 2023.
<https://al-maktaba.org/book/31616/80063#p1>
- ص 141 - أرشيف ملتقى أهل الحديث - هل توفيق الباري بشرح صحيح البخاري للدكتور محمد أبو شهبه "مطبوع - المكتبة الشاملة الحديثة". Erişim 25 Nisan 2023.
<https://al-maktaba.org/book/31617/41643>

ما رأيكم في كتاب نزل في الأسواق يدعى السيرة النبوية في ضوء القرآن والسنة اسم المؤلف, محمد أبو “
شبهة”. haz. قناة الألباني *YouTube*. Yayın Tarihi 2021.
https://www.youtube.com/watch?v=5vsP_c-hVI4

EKLER**Muhammed Ebû Şehbe'nin Resimleri**

